

Jaroslav Malina
editor

Panoráma biologické a sociokulturní antropologie

Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů

Jiří Sedlák

Vybrané problémy ze sociální etiky

24

NADACE UNIVERSITAS
EDICE SCIENTIA

NADACE
UNIVERSITAS

EDICE
SCIENTIA

Vladimír Renčín, *Nevíte, matko, kde zde leží morálka?*, 2002, kolorovaná perokresba, 10x19,5 cm.

Jaroslav Malina
editor

Panoráma biologické a sociokulturní antropologie

Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů

24

Jiří Sedlák

Vybrané problémy ze sociální etiky

NADACE UNIVERSITAS V BRNĚ
AKADEMICKÉ NAKLADATELSTVÍ CERM V BRNĚ
MASARYKOVA UNIVERZITA V BRNĚ
NAKLADATELSTVÍ A VYDAVATELSTVÍ NAUMA V BRNĚ
2005

O vydání tohoto svazku se zasloužily laskavou podporou:

Nadace Universitas v Brně

Kabinet pro výchovu k demokratickému občanství Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze

Společnost pro podporu univerzitních aktivit v Brně a Praze

Text © Jiří Sedlák; Jaroslav Malina, 2004

Editör © Jaroslav Malina, 2004

Obálka, grafická a typografická úprava © Martin Čuta, Tomáš Mořkovský, Josef Zeman, 2004

Ilustrace © Vladimír Renčín, Archiv Nadace Universitas Masarykiana v Brně, 2004

Vydaly Nadace Universitas Masarykiana v Brně, Akademické nakladatelství CERM v Brně, Masarykova univerzita v Brně, Nakladatelství a vydavatelství NAUMA v Brně, 2005

Tisk a knihařské zpracování FINAL TISK s. r. o., Olomučany

Pořadové číslo 3891-17/99

Ilustrace na přebalu: Vladimír Renčín, *Co bychom si nalhávali, všechno je to dneska o penězích. Kolik?*, 1999, kolorovaná perokresba, 8,8x15,5 cm.

Tato publikace ani jakákoli její část nesmí být přetiskována, kopírována či jiným způsobem rozšiřována bez výslovného povolení vydavatele.

ISBN 80-7204-336-6 (Akademické nakladatelství CERM)

ISBN 80-210-3337-1 (Masarykova univerzita v Brně)

ISBN 80-86258-58-0 (NAUMA)

„V tom kruhu nebes, který spíná kolébku i hrob,
nepozná nikdo začátek či konec dob
a nepoví ti také žádný filozof,
odkud jsme přišli a kam zajdem beze stop.“

Omar Chajjám (1048–1131), perský básník, matematik, astronom a filozof. Je autorem čtyřverší *rubá'í*, aforisticky zachycujících filozofické ideje, náboženské názory a životní pocity.

Citované čtyřverší, stejně jako mnohá další z Chajjámových zamyšlení, souvisí s tématy, jimiž se zabývá antropologie. V našem pojetí je antropologie vědecká disciplína, která studuje lidský rod (*Homo*) a jeho dosud známé druhy: *Homo habilis*, *Homo erectus*, *Homo sapiens*. Zaměřuje se na člověka jako jednotlivce, všímá si jeho četných seskupení (etnické skupiny, populace) a zahrnuje do svých výzkumů též celé lidstvo. Na rozdíl od kontinentální Evropy, která antropologii mnohdy pokládá jen za přírodní vědu (morfologie člověka, porovnávací anatomie a fyziologie člověka a lidských skupin), považujeme ji na Katedře antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně, podobně jako antropologové v anglosaském prostředí, za vědu celostní, sociokulturní i biologickou, integrující poznatky přírodních a společenských věd. Pomocí syntézy obou pohledů se pokoušíme vysvětlit celistvost lidských bytostí a lidskou zkušenost z hlediska biologického a sociokulturního ve všech časových údobích a na všech místech, kde se děl vývoj našich předků. Ačkoli antropologie objasňuje evoluci našeho druhu *Homo sapiens*, přesahuje svým rozsahem tento cíl. Zkoumá hluboce naše předky (rané hominidy) a nejbližší příbuzné lidoppy, zkoumá prostředí, ve kterém náš vývoj probíhal,

a zároveň se všeobjímajícím studiem našeho chování pokouší odhadnout naše budoucí konání v ekosystému Země.

Na rozdíl od Omara Chajjáma se domníváme, že o rodu *Homo* leccos víme, a současný stav poznání představíme postupně v „modulových“ učebních textech nazvaných *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie*, které nakonec zahrnou látku bakalářského a magisterského studia. Osnova každého z modulů je obdobná: vlastní učební text, doporučená studijní literatura, výkladové rejstříky důležitějších jmen a pojmů, medailon autora, zaostření problému (studie o aktuálních teoretických, metodologických či empirických inovacích v dané tematice), rozvolnění problému (vedení tematiky do širšího filozofického nebo kulturního rámce).

Nevelký rozsah jednotlivých modulů, jakýchsi stovebních prvků v podobě ucelených témat kurzů a přednášek, umožní snadno publikovat revidovaná a doplněná vydání těch modulů, kde bude třeba reagovat na nové objevy a trendy oboru. Vznikají tak skripta nikoli „zkamenělá“ v jednom okamžiku, ale neustále „živě pulzující“, skripta pružně reagující na revalorizaci univerzitních učebních plánů, uspokojující aktuální potřeby společnosti a studentů a vychá-

zející vstříc zavádění obecně platného kreditového systému (na základě tzv. European Credit Transfer System – ECTS), který umožní účinnější spolupráci mezi jednotlivými katedrami, ústavy a fakultami, zlepši orientaci studentů a zvýší průhlednost na úrovni národní i mezinárodní.

Texty jsou kolektivním, editorem metamorfovaným dílem autorů z Masarykovy univerzity a z dalších českých a zahraničních institucí. V uváděné podobě představují pouhý „zkušební preprint“, který bude po zkušenostech z výuky a recenzním řízení výrazně přepracováván a doplňován. Již v této chvíli však editor vyjadřuje poděkování všem spolupracovníkům za jejich neobyčejnou vstřícnost a velkorysou snahu představit nejnovější výsledky, z nichž mnohé pocházejí z jejich vlastních, často ještě nepublikovaných výzkumů.

Následující čtyřverší Omara Chajjáma, díky poučením z biologické a sociokulturní antropologie, přijímáme bez výhrad, jako dobrý návod k uchování demokratického uspořádání společnosti i života na naší planetě:

*„Když s jednou plackou chleba vyjdeš na dva dny
a s jedním douškem z puklé nádoby,
nač podřízen být lidem menším než ty sám
nebo nač sloužit lidem stejným jako ty?“*

Snad trochu přispějí i tyto učební texty ...

Brno, leden 2005

Jaroslav Malina

KATEDRA
ANTROPOLOGIE

PŘÍRODOVĚDECKÁ FAKULTA
MASARYKOVA UNIVERZITA V BRNĚ

Alois Mikulka, Logo Katedry antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně, 1999, kresba tuší na papíře, 16x9,7 cm.

Vladimír Renčín, Úžasná párty. Myslím, že tady nechybí nikdo, kdo v téhle zemi vůbec nic neznamená, 2000, perokresba, 9,5x17,5 cm.

Vybrané problémy ze sociální etiky

Jiří Sedlák

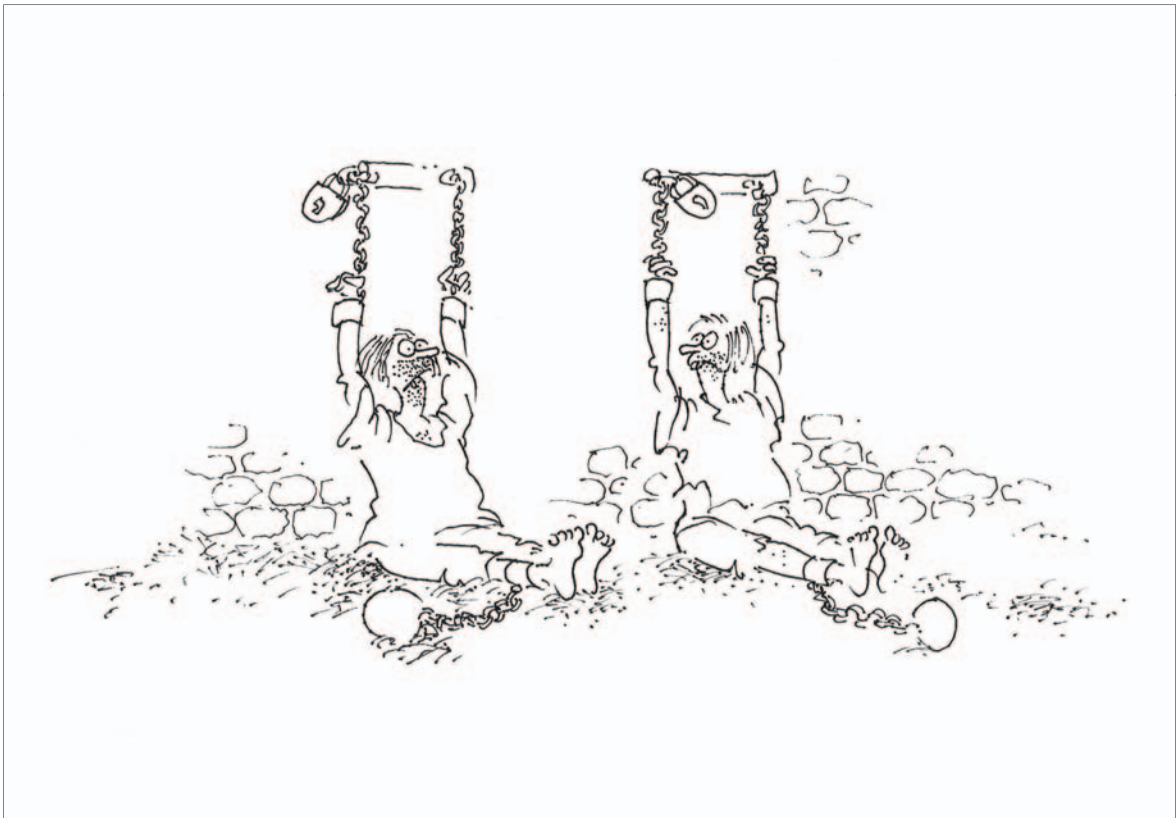
Vladimír Renčín, A pokud jde o daně poddaných, jedna zásada, milý synu. Neměly by být vyšší než jejich příjmy, 1998, kolorovaná perokresba, 8x15 cm.

Obsah

PŘEDMLUVA AUTORA	15
1. STADIA MORÁLNÍHO VÝVOJE ČLOVĚKA-JEDINCE	17
1.1. Literatura k 1	19
2. ÚVOD – SOCIÁLNÍ ETIKA NA ROZDÍL OD ETIKY INDIVIDUÁLNÍ (ETIKY OBEČNÉ)	21
2.1. Literatura k 2	21
3. MORÁLKA: SEX – MANŽELSTVÍ – RODINA	23
3.1. Má matka dát dceři předepsat anti-baby pills?	23
3.2. Je interrupce mravně přípustná, když je usmrcením budoucího člověka?	24
3.3. Je žena majetkem svého muže, či kuchařkou svého šoféra? „3 K“ a „3 W“	25
3.4. Má v rodině platit jen to známé „Cti otce svého i matku svou!“ a nic víc?	26
3.5. Probíhá v moderní rodině nějaký posun v normách a hodnotách?	28
3.6. Otázky a náměty	28
3.7. Literatura k 3	29
4. MORÁLKA: PRÁVO – POLITIKA – VOJENSTVÍ	31
4.1. Nestačilo by k umravňování – mravnosti lidí právo (zákony)?	31
4.2. Lze v politice volit k dosahování mravných cílů jakékoliv prostředky?	32
4.3. Existuje v mezinárodních vztazích vůbec nějaká mravnost, když dosavadní dějiny byly většinou vyplněny válkami?	34
4.4. Otázky a náměty	36
4.5. Literatura k 4	37
5. MORÁLKA: VĚDA – TECHNIKA – EKONOMIKA	39
5.1. Měl Einstein svědomí, když se rozhodl pomoci sestrojít atomovou bombu?	39
5.2. Jsou ve vědecké práci vůbec možné nějaké nemorálnosti?	40
5.3. Ničí-li technika člověka, má člověk zničit techniku?	42
5.4. Má tržní hospodářství (kapitalismus) nějaký morálně-etický základ?	43
5.5. Otázky a náměty	46
5.6. Literatura k 5	46
6. MORÁLKA: UMĚNÍ – NÁBOŽENSTVÍ – FILOSOFIE	47
6.1. Mohou se spisovatelé stát „svědomím národa“?	47
6.2. Jak mohla dojít římsko-katolická církev od lásky k bližnímu, hlásané prvotními křesťany, ke středověké inkvizici jako genocidě kacířů? Církev dnes	48

6.3. Je filosofie přežitkem, anebo je ještě k něčemu dobrá, a člověku k jeho dobru?	50
6.4. Otázky a náměty	52
6.5. Literatura k 6	53
7. MORÁLKA: VÝCHOVA – SVĚT INFORMACÍ – TĚLESNÁ KULTURA	55
7.1. V čem spočívá morálka učitele?	55
7.2. Může si novinář psát, co chce (například antisemitské články)?	57
7.3. Mělo Tyršovo heslo „Ni zisk, ni slávu!“ nějaký hlubší smysl?	59
7.4. Co dělat proti sílící demoralizaci sportu?	59
7.5. Otázky a náměty	60
7.6. Literatura k 7	61
8. MORÁLKA: ZDRAVÍ – ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ – LIDSTVO	63
8.1. Aspoň něco z Etického kodexu České lékařské komory	63
8.2. Osm smrtelných hříchů lidstva (i na prostředí) – ale co s nimi?	64
8.3. „Po nás potopa“? – anebo lze „světový étos“ uskutečnit?	66
8.4. Znamená sjednocení lidstva opustit rasu, národ, stát, církev, i jedince?	67
8.5. Otázky a náměty	68
8.6. Literatura k 8	69
9. ZÁVĚR	71
10. ZAOSTŘENÍ TÉMATU	73
10.1. Freud: Sex	73
10.2.1. Platon: Soud a vězení	74
10.2.2. Valné shromáždění OSN: Všeobecná deklarace lidských práv	75
10.3. Bláha: Politika	77
10.4. Clausewitz: Válka	78
10.5. Smith: Blahobyť	79
10.6.1. Bayet: Věda	80
10.6.2. Einstein: Vědec	81
10.6.3. Patočka: Vědecké svědomí	82
10.7. Jonas: Filosofie odpovědnosti	83
10.8. Dewey: Výchova	84
10.9. Šmarda: Genetika	85
11. ROZVOLNĚNÍ TÉMATU	89
11.1. Boccaccio: Dekameron	89
11.2.1. Cetl: Sokrates	90
11.2.2. Neumann: Obhajoba	91
11.2.3. Crombie: Zákony světa	92
11.3. Haussmann: Politická satira	94
11.4. Hašek: Švejk	94
11.5. Zoščenko: Krádeže	95
11.6.1. Kunovská: Věda	96
11.6.2. Táborský: Kastrace	97
11.6.3. Cimrman: Bellův telefon	98
11.6.4. Kantorek: Vědecké bajky	99
11.6.5. Hajn: Psaní knih	99
11.7.1. Diderot: Fatalista	100
11.7.2. Nasreddin: Lidová filosofie	101
11.8.1. Richter: Učitelé	102
11.8.2. Žák: Gymnázia	102
11.8.3 Jícha: Zkouška na VŠ	103

11.8.4. Kohout: Jazykové neznalosti	104
11.8.5 Cronin: Vyléčení nemluvněte	105
12. O AUTOROVI KNIHY	107
12.1. Docent PhDr. Jiří Sedlák, CSc.	107
13. O AUTOROVI ILUSTRACÍ	109
13.1. Vladimír Renčín, grafik, malíř, ilustrátor, literát.	109
14. LITERATURA (CITOVANÁ, POUŽITÁ, DOPORUČENÁ)	113
15. VÝKLADOVÝ REJSTŘÍK DŮLEŽITĚJŠÍCH JMEN A POJMŮ	123
16. REJSTŘÍK	135
17. PODĚKOVÁNÍ	139

Vladimír Renčín, Za šíření nenávisti? No, nevyberete si, mě sem dali za šíření lásky, 2001, perokresba, 9x19,5 cm.

Předmluva autora

Důvod, proč jsem pro posluchače antropologie a „příbuzných“ oborů napsal následující modulový učební text *Vybrané problémy ze sociální etiky* byl ten, že do sociokulturní antropologie patří i etický aspekt. Začínám však nejprve přece jen něčím z etiky individuální, a to kapitolou *Stadia morálního vývoje člověka-jedince*, s využitím názorů psychologů našich i cizích. Protože však už podle Aristotela je člověk zoon politikon, přecházím pak hned k etice sociální – k některým vybraným problémům.

Tam pak, nejprve v krátkém Úvodu, se pokouším objasnit rozdíl mezi oběma etikami. První konkrétní kapitola z vybraných problémů sociální etiky se týká nejmenších společenských jednotek – partnerství, manželství a rodiny. Další kapitoly nazírají mravní problematiku člověka víceméně již z velkých společenských institucí, velkého prostředí a velkých společenských skupin (práva – politiky – vojenství atd.).

Předkládaný text je pojat jako otázky, na něž by si měl čtenář odpovědět nejdříve sám, a teprve pak se začíst do textu. Mé odpovědi jsou jen stručným uváděním do problémů. Ke každému tématu by bylo možno napsat monografii, mnohé byly také napsány (napří-

klad F. Krejčí: *Mravnost a politika*, A. Bayet: *Morálka a věda*, H. Küng: *Světový étos – projekt*).

Své odpovědi na nadhozené otázky nikomu nevnucuji, ale pouze nabízím k diskusi, dialogu, polemice, neboť by mělo platit to antické „Ve sporu se pravda rodí“. Právě takový kritický přístup k textu (Descartovo „O všem je nutno pochybovat“) může pomoci pěstovat a rozvíjet etické myšlení. Tento cíl sledují i otázky a náměty na konci kapitol, obracející pozornost k problémům dalším, v kapitolách neřešeným. Možno je použít jako témata do seminářů, případně k písemným pracím.

Ke studiu etiky mohou posloužit dvě antologie (čítanky textů): Hodovský, Ivan – Sedlák, Jiří (1995): *Z dějin morálních teorií. (Antologie z etiky I)*. Olomouc, Univerzita Palackého, a Hodovský, Ivan – Sedlák, Jiří (1994): *Etika ve společnosti a v povoláních*. Olomouc., Univerzita Palackého, a dále: Gluchman, Vasil – Dokulil, Miloš (ed.) (1988): *Teoretické otázky etiky (Etika I) – Súčasná etické teórie (Etika II) – Praktické otázky etiky a morálky (Etika III)*. Prešov: Univerzita J. P. Šafárika.

V Brně 5. dubna 2004 Doc. PhDr. Jiří Sedlák, CSc.

Vladimír Renčín, Toužil jsem kdysi stát se čestným člověkem, ale peníze holt rozhodly jinak, 2002, kolorovaná perokresba, 10x17 cm.

1. Stadia morálního vývoje člověka-jedince

Je člověk od narození do smrti stále stejný – i po mravní stránce (dáno dědičností), anebo se mění (v důsledku působení prostředí-výchovy na něho, a v důsledku vývoje-práce jedince na sobě samém)? Vědy o člověku odpovídají, že se mění.

Na vývoj jedince se zaměřuje zvláště vývojová psychologie, různí psychologové různě. Někteří z nich sledují i etické aspekty ve vývoji člověka. Tak například J. Loevingerová (Loevingerová 1997, s. 199–208) se zabývá otázkou, jak během vývoje jedince roste jeho způsobilost kontrolovat své impulzy a podřizovat nižší vyššímu. Tento růst seberegulace charakterizuje jako vývoj jáství, svědomí, morálky, respektive jako vývoj k odpovědnosti za své činy a k ohleduplnosti (uvážlivosti) ve vztahu k druhým a ke světu vůbec.

Prvním stadiem (1. rok života) je podle ní stadium *autistické, předsociální*. Pro kojence je přirozené, že je pohroužen do svých pocitů, i když postupně reaguje na své blízké oživením, radostí, a na cizí opatrnou nedůvěrou. Ustrne-li však člověk na této úrovni až do dospělosti, je oddělen od druhých (autismus), neumí se začlenit, je často odkázán na život v zařízení sociální péče.

Pro druhé stadium (2. a 3. rok života) je normální *být ovládán impulzy* (stadium impulzivní). Dítě si dělá, co si právě „zamane“, aniž je s to zvažovat následky. Působí dojmem bezohlednosti, i když takto je nemůžeme hodnotit. Ustrne-li na této úrovni do dospělosti, máme před sebou amorálního psychopata, který neumí ovládat uspokojení svých potřeb, nebo se dokonce těch nežádoucích vzdávat.

Pro třetí stadium (4. až 8. či 10. rok života) je přirozené být *oportunistický*. Dítě využívá příležitosti (opportunity), poslouchá jen aby se zalíbilo, jedná svévolně, cítí-li, že se na to nepříjde. Jeho morálka je „vypočítavá“, i když zejména tato poslední charakteristika platí až pro dospělé, kteří ustrnuli na této úrovni.

Čtvrté stadium (8. či 10. až 14. nebo 16. rok věku) je stadium *konformní*. Zde dospívající dodržuje „pravidla hry“, protože se nechce lišit, protože chce být jako ostatní vrstevníci. Ve skupině orientované sociálně prospěšně si počíná slušně, v gangu se chová hrubě. Ovšem velmi záleží na tom, s jakým ideálem se mladý člověk identifikuje. Mnozí lidé si vybírají prostředí podle toho, s jakým typem lidí se chtějí konformovat. V dospělosti jde o řadového přizpůsobivého člověka.

V pátém stadiu (po 16. roce) se někteří dospívající dostávají na úroveň *uvědomělou*, která se vyznačuje tím, že člověk již dobře rozpoznává, co se sluší, a jedná v souladu s normou, protože ji schvaluje jako svou *povinnost*.

Šesté stadium (dospělí) je označováno jako *sebe-realizující*. Lidé, kteří se na tuto úroveň osobnostní zralosti dostali, jednají podle morálních norem proto, že se s nimi vnitřně ztotožnili, že to vyjadřuje jejich vnitřní smysl bytí a života, že to odpovídá jejich založení a tíhnutí. (Teorie Loevingerové převzata ze Smékal, Vladimír [2002]: *Pozvání do psychologie osobnosti. Člověk v zrcadle vědomí a jednání* [s. 387–388].)

V. Smékal na to navazuje: Zjednodušíme-li vývojovou typologii Loevingerové, můžeme první dvě stadia, přetrvávají-li do dospělosti, označit jako *typ destruktiv-*

ní. Zahrnuje lidi jednající nezodpovědně, bezohledně, často agresivně. Je pravděpodobné, že takových lidí je v populaci až 10 %, možná i kolem 16 %, ale mnozí se tak nikdy neprojeví, nemajíce k tomu příležitost.

Další dvě stadia – oportunistické a konformní – tvoří *typ konzumenta*. Zde jsou lidé, kteří berou svůj život jako možnost získávat potěšení v nejrůznějších oblastech i jako množství často nepřijemných povinností, které je třeba odbýt, „aby se vlk nažral a koza zůstala celá“. Jsou to lidé, kteří si umí najít prostředí, které jejich spádům vyhovuje. Jsou jich nejméně dvě třetiny.

Uvědomění a seberealizující se lidé patří do *typu tvůrců*. Tvořivá osobnost se vyznačuje překračováním daného, úsilím splnit svůj úkol a poslání. Radují se, když mohou vést život zodpovědný, jímž po sobě zanechají něco smysluplného a hodnotného. V populaci je jich až 16 %.

Budeme-li kombinovat tyto tři typy osobností s dalším možným tříděním podle základních orientací na věci, lidi a ideje, dostaneme tabulku devíti typů lidí (Smékal 2002, s. 388–389):

Destruktivní	Konzument	Tvůrce
Na ideje cynik	snob	objevitel, mudrc
Na lidi „Jago“	nezávazný	rádce
Na věci vandal	„sběratel“	vynálezce

Mnohem známější ve světě než J. Loevingerová je Piagetův žák americký psycholog Lawrence Kohlberg. (Z mnoha jeho děl lze uvést například: Kohlberg, L. [1976]: *Moral Stages and Moralization: The Cognitive-Developmental Approach*. In: Lickona, T., ed., *Moral Development and Behavior: Theory, Research and Social Issues*.). Následující stručný náčrt jeho pojetí stadií morálního usuzování představuje základní osu jeho vývojové teorie.

I. Prekonvenční úroveň

Dítě na této úrovni reaguje na kulturně podmíněné označování svého jednání jako dobrého nebo špatného. Interpretuje je však ve smyslu fyzických nebo hédonistických následků svého jednání (odměna a trest v nejširším slova smyslu). Tato úroveň se dále dělí do dvou stadií:

Stadium 1: Orientace na trest a poslušnost. Dítě je zaměřeno na uposlechnutí dospělého a na následující potrestání nebo odměnění.

Stadium 2: Instrumentálně relativistická orientace. Dítě jedná ve shodě s požadavky dospělých, protože očekává, že se buď vyhne nepřijemnostem, nebo že za

svoje jednání získá nějakou protihodnotu.

II. Konvenční úroveň

Na této úrovni je důraz kladen na sociální očekávání. Nejde pouze o konformitu k těmto očekáváním, nýbrž i o aktivní ztotožnění se s osobami nebo skupinami, které daná očekávání do vztahu vnášejí.

V rámci konvenční úrovně usuzování existují rovněž dvě stadia:

Stadium 3: Interpersonální souhlas neboli orientace „hodného dítěte“. Na tomto stadiu je mravní chování takové, které druhé lidi těší a pomáhá jim a je jimi schvalováno. Dítě si je vědomo vzájemně sdílených očekávání, souhlasů a nesouhlasů.

Stadium 4: Orientace na právo a řád (jinde se můžeme setkat s označením tohoto stadia jako morálky svědomí a autority). Správné jednání zde zahrnuje dodržování povinnosti, respekt vůči autoritě a podporování daného sociálního řádu pro něj samotný (a to proto, aby jedinec neměl pocit viny, že to nedělá).

III. Postkonvenční úroveň

Morální principy a hodnoty na této úrovni jsou jedincem uznávány samy o sobě nezávisle na tom, zda skupina nebo jedinec dodržuje tyto principy, a nezávisle na tom, zda se jedinec ztotožňuje s těmito skupinami.

Stadium 5: Orientace na společenskou smlouvu s utilitárním podtextem. Jedinec si je vědom užitečnosti společenských mravních norem i individuálních hodnot a názorů, které jsou v rámci společenské smlouvy akceptovány. Jedinec se chová ve shodě s mravními požadavky společnosti i proto, že uznává hledisko obecného dobra (legalistická orientace).

Stadium 6: Orientace na univerzální etické principy. Mravnost je zde definována jako svobodná volba etických principů apelujících na logické pochopení, univerzalitu a konzistenci. Tyto principy jsou abstraktní a etické. Jde o univerzální principy spravedlnosti, reciprocity a rovnosti lidských práv a respektu k důstojnosti lidské bytosti jako individuální osobě.

Později Kohlberg k těmto šesti stadiím připojuje ještě hypotetické *stadium 7*, které vymezuje jako orientaci založenou na etickém a náboženském myšlení, zahrnujícím kosmický nebo náboženský pohled na život.

(Tato stručná podoba Kohlbergovy teorie je převzata ze stati Čermák, Ivo [1990]: Existují dvě morálky? (Hledání psychologických zdrojů mravnosti v současné západní psychologii). *Etika [Bulletin ÚSVV ČSAV Brno]*, 1, s. 69–96, přesněji 88–89.)

Stadium 1 a 2 Kohlberg přiřazuje v největším procentu desetiletým, stadium 2 desetiletým a třináctiletým až čtrnáctiletým, stadia 2 a 3 třináctiletým a čtrnáctiletým, stadium 3 šestnáctiletým až osmnáctiletým a dvacetiletým až dvaadvacetiletým, stadium 3 a 4 čtyřiaadvacetiletým až třiatřicetiletým, stadium 4 dvaatřicetiletým až třiatřicetiletým, stadia 4 a 5 kupodivu v mnohem menším procentu čtyřiatřicetiletým až šestatřicetiletým. (Viz Heidbrink, Horst [1997]: *Psychologie morálního vývoje*, s. 89-90.) Ten také pojednal o Kohlbergově teorii podrobně v podkapitolách 4.1 Morální dilemata a 4.2 Morální stupně (= stadia), s.

70–94. Kohlberg byl kritizován, mj. za to, že v morálce zanedbává význam emocí.

Vážné zájemce o morální vývoj člověka odkazují na podkapitulu 4.3 Sociální perspektivy, kde Heidbrink pojednává o R. L. Selmanovi, zabývajícím se pěti úrovněmi přejímání sociální perspektivy, tj. vztahem mezi vlastním pohledem a pohledy druhých (od egocentrické perspektivy až po společenské neboli hlubinné perspektivy). (Viz s. 94– 102.) Tato teorie představuje přechod od individuální psychologie a etiky k psychologii a etice sociální.

1.1. Literatura k 1

Casper 1998, Čermák 1990, Guardini 1997, Hass 1999, Heidbrink 1997, Kästner 1968, Kohlberg 1976,

Loevinger 1997, Smékal 2002, Sokol 2002, Sokol – Pinc 2003, Spaemann 1998, Vacek 2002.

Vladimír Renčín, Mívám výčitky svědomí, že vybíráme popelnice na úkor dalších generací, 1998, kolorovaná perokresba, 8,5x14,5 cm.

2. Úvod – Sociální etika na rozdíl od etiky individuální (etiky obecné)

Mluví-li se o etice, pak zpravidla o etice vůbec, tedy jako o části filosofie (uváděné často jako „praktická filosofie“), nebo jako o speciální vědě, zabývající se teoreticky mravností. V rámci etiky vůbec se vyhraničila oblast, která dostala název „etika sociální“. Do této etiky zřejmě přesáhl vliv konstituování věd o společnosti v 19. století – především sociologie (Comte, Durkheim, Lévy-Bruhl, Spencer aj.). Zárodky sociální etiky však lze najít už dříve.

Sociální etika se někdy klade do protikladu k etice individuální. Podle A. Anzenbachera (1990: *Úvod do filozofie*, s. 251–259) zde třeba lišit dvě různé oblasti motivace individuálního svědomí. V individuální etice jde vždy o individuální cíl individuální osoby. V sociální etice jde vždy o společný cíl – o společné dobro, tedy o něco, co se má uskutečnit ve spolupráci více lidí. Příklad: V podobenství o milosrdném Samaritánovi (Bible, Lukáš 10, 25–37) se vypráví o Samaritánovi, který našel člověka, jenž upadl do rukou lupičů a byl jimi zraněn, oloupen a ponechán svému osudu.

„Přistoupil k němu, ošetřil jeho rány olejem a vínem a ovázal mu je. Pak ho posadil na mezka, zavezl ho do hostince a tam se o něj staral.“

Samaritán byl motivován individuálně eticky. Šlo mu o blaho tohoto člověka, který upadl do rukou lupičů. Kdyby však byl motivován sociálně eticky, byl by odjel do Jeruzaléma a nasadil všechny páky, aby se lupičům znemožnila činnost, a tedy aby poutníci mohli v budoucnu užívat cesty mezi Jeruzalémem a Jerichem bez nebezpečí.

Sociální etika není jednoduše, ale diferencovaná. Dá se různě klasifikovat (třídít). Jedna z možných klasifikací je klasifikace podle názorů na obsah a strukturu obecného dobra, a to v liberalismu, socialismu a katolické sociální nauce (A. Anzenbacher). Nebo ji lze členit podle oblastí, jak je to v mém předloženém textu. Možné jsou i klasifikace jiné (viz například Krejčí 1922, Vaněk 1992). Individuální a sociální etiku spojuje i T. G. Masaryk (Sedlák 2003, 33–34).

2.1. Literatura k 2

Anzenbacher 1990, Barša 2001, Henriksen 2000, Herzogová 1997, Honneth 1996, Krejčí 1922,

Křivánek 1999, Sedlák 2003, s. 33–34, Vaněk 1997.

Vladimír Renčín, Marie, už jich není nás se netýkajících 486 394 nezaměstnaných. Dneškem je nás alarmujících 486 395 nezaměstnaných, 2002, kolorovaná perokresba, 9,5x17,5 cm.

3. Morálka: sex – manželství – rodina

Na pomezí individuální a sociální etiky jsou kromě jiného vztahy, styky, vazby mezi pohlavími, kde svou úlohu sehrává i sex. Sex může být a bývá předstupněm

k manželství a k rodině, která už – jako „základní buňka společnosti“ – spadá i do etiky sociální.

3.1. Má matka dát dceři předepsat anti-baby pills?

Západoněmecké matky se prý odebírají už s dvanáctiletými až třináctiletými dcerami k lékaři, aby jim předepsal pilulky proti početí. Je to dobře nebo není? Matky to chápou jako včasnou preventivu před nebezpečím otěhotnění dcery-pubescentky, vidí-li v ní probouzet se pohlavní pud, jenž by ji mohl vést k předčasnému započetí pohlavního života. Sledují tedy návštěvou lékaře dobro svých dcer?

Není však uvedená iniciativa matek dvojsečná? Před nebezpečím otěhotnění z předčasných pohlavních styků své dcery sice chrání, avšak zároveň je do pohlavního života jakoby přistrkávají, neboť dcery se mohou s pilulkami pustit do něho bez obav z otěhotnění.

Bezpečnost pohlavních styků (zábrana otěhotnění) u pubescentek se zdá na první pohled dobrem. Je však dobrem skutečně? Nejsou předčasné pohlavní styky zlem? Pubescentka je pro ně sice zralá fyzicky a fyziologicky, ale ani zdaleka ne psychicky, natož sociálně. V důsledku psychické nezralosti nejenže nemůže prožívat pohlavní styky v jejich plnosti, včetně stránek estetické, ale může dojít k přeorientaci „etapového smyslu – náplně života“ (tj. školy – studia – profesní

přípravy) na vyžívání se především v sexu a k jeho zúžení v bezcitný chladný sex.

Dá se nějak předejít rozhodnutí matky zajít s dcerou-pubescentkou k lékaři pro předpis pilulek? Dá, jestliže matka a otec povedou dceru od malička aspoň k částečnému odpírání si všeho toho, po čem touží, tedy pěstují-li v ní a vypěstují sebekázeň i v tomto částečném ohledu. Dále, udržují-li ji v „etapovém smyslu – náplni života“, tj. v orientaci na školu atd., a rovněž na pomoc matce a otci v domácnosti a jinde (aby se jí určitý díl potřebných prací v rodině stal samozřejmostí). A konečně, a to hlavně, dovedou-li ji získat pro dobré zájmové činnosti ve volném čase. (Jde o tzv. Freudovu sublimaci, jakési „vypaření“ pohlavního pudu do jiných činností, o přeorientaci z pudu na něco jiného.)

Tedy správná a soustavná výchova dcery od malička – to je ta nejlepší antikoncepce, dalo by se říci „koncepce pedagogická“. Zabráňuje předčasnému pohlavnímu životu dcery, který je tak oddalován do doby její psychické a zvláště sociální zralosti (zaměstnání, byt).

Část pubescentek, a zvláště pak adolescentek, však

takto vychována není, takže při nevydržitelné chuti začít s pohlavním životem, a při nepoužití účinné antikoncepce (například při naivním spoléhání na přeru-

šenou soulož) může dojít k nežádoucímu otěhotnění. Co pak? Donosit a porodit (pak „dítě má dítě“), anebo jít na interrupci?

3.2. Je interrupce mravně přípustná, když je usmrcením budoucího člověka?

Obhájci interrupce používají často argument, že „žena má právo disponovat svým tělem“. Je však nežádoucí lidský zárodek v jejím těle totéž jako kterákoliv nežádoucí část jejího těla – například nádor? Není zde určitý, ba podstatný rozdíl? Lidský zárodek je sice součástí ženina těla, ale zároveň není. Je to budoucí člověk, který vznikl ze spojení dvou těl a z nich ženského vajíčka a mužské spermie; otázka „disponování“ je tedy i záležitostí muže. Lidský zárodek není nádor, ale človíček – člověk, budoucí člověk. Otěhotněvší žena tvrdí, že „disponuje svým tělem“, disponuje vlastně „cizím tělem“. Jakým právem?

K oprávněnosti interrupce se někdy používá další argument. Oploštěné vajíčko a z něho vzniklá morula, blastula, gastrula atd., nejsou prý ještě človíčkem – člověkem, a proto jeho „likvidace“ interrupcí není usmrcením a je tedy mravně přípustná. I kdybychom to uznali, není faktem, že zárodek, který se ještě nepodobá člověku, je předstupněm člověka? Zdá se, že diskuse, dokdy zárodek člověkem ještě není, a odkdy člověkem už je, mají sloužit jen k tomu, aby se interrupce morálně ospravedlnila.

Máme z toho vyvodit závěr, že všechny interrupce jsou usmrcením a tudíž nejsou mravně přípustné? V podstatě ano. Co však, jestli by pokračujícím vývojem plodu byly ohroženy zdraví či dokonce život dítěte nebo ženy? A co měl-li by se ženě narodit mongoloid nebo jinak vážně postižené dítě? Lékařská diagnostika je stále dokonalejší, takže dnes odběrem plodové vody a jiným metodami lze závčas toto nebezpečí – a snad i jiná nebezpečí – zjistit.

A tak může vzniknout mravně konfliktní situace pro ženu a jejího partnera: Jít na interrupci je usmrcením člověka a tedy zlo. Ale porodit mongoloida apod., jehož život nebude dobrem pro jeho rodiče, pro společnost – a možná ani pro něho samého, je zároveň v určitém smyslu zlem. Jedni tedy budou volit jako menší z obou zel interrupci, druhí (například baptisté) porod mongoloida, opírajíce se o argument, že i mongoloid je člověk a jako takový má právo na život. Berou pak na sebe, spolu se společností, trojitě

břímě. Svědčí to o mravní velikosti jejich oběti, nebo o nedomyšlenosti všech důsledků? (Svár morálnosti a racionálnosti.)

Do diskuse, zda interrupce ano či ne, spadají i případy otěhotnění z incestu a ze znásilnění. Děti narozené z incestu, tedy z nejbližších příbuzných (otec – dcera apod.), mohou být všelijak postiženy (tělesně, smyslově, duševně), což je určité zlo, k čemuž přistupuje „postižení sociální“ – znenormálnění vztahů v manželství, v rodině, ve veřejnosti – jde o další zlo. Proto se i zde sahává k interrupci jako ke zlu menšímu.

Jiné řešení se též zpravidla nevidí u žen otěhotněvších ze znásilnění. K takovému těhotenství může žena pociťovat odpor už od samého začátku. Odpor se může změnit až v nenávist k plodu. To vše může působit i na vývoj plodu. Pokud by znásilněná žena dítě donosila a porodila, může se její vztah k němu změnit? Může, ale nemusí. Dále je třeba se ptát, jaký může mít dítě od onoho zploditele genový základ? A konečně – jak zdárně by takové dítě v případném citovém chladu vyrůstalo? Nesvědčí to vše dohromady – v takovém případě – pro oprávněnost interrupce?

Zajímavou otázkou by bylo, jak by se k svému otěhotnění stavěla znásilněná baptistka, již její náboženská víra interrupci striktně zakazuje? Vychovávala by toto dítě jako by bylo od jejího vlastního muže? A jak by se stavěl k tomuto dítěti její muž – baptista? Neviděli by, snad, i oni řešení například v předání novorozence do kojeneckého ústavu k případné adopci?

Interrupce je tedy v každém případě úmyslným usmrcením, tedy – jak někteří tvrdí – vraždou. Rozhodnutí k tomu je zlem, které se zdá ospravedlnitelné jen v případech zcela výjimečných, kdy pokračování v těhotenství až do porodu by přineslo, či mohlo přinést, rovněž zlo, možná někdy větší, než interrupce sama.

Z hlediska obecné – individuální etiky je rozhodnutí se pro interrupci záležitostí svědomí obou partnerů (nejen otěhotněvší ženy). Zabránit plodu v dalším životě zatíží svědomí obou. Svědomí by mělo

rozhodně protestovat v případech, kdy pro nedonošení dítěte nejsou žádné závažné důvody, leč ženiny důvody čistě sobecké – nezkazit si postavu, nepiplat se s kojencem, nemít starosti s batoletem atd. Počaté dítě má „právo na život“. A proto by se i k němu měla projevovat „úcta k životu“, jak ji hlásal například lékař lidumil Albert Schweitzer.

Nový jedinec se ovšem rodí nejen do rodiny, ale přes ni i do širší společnosti. Vzhledem k tomu je interrupce defektního plodu i otázkou sociální etiky; zrození defektních dětí postihuje i společnost. Ovšem

na druhé straně masový výskyt interrupcí, čehož jsme svědky (v Praze například asi polovina otěhotněvších žen podstupovala interrupci), ovlivňuje vztah natality a mortality ve společnosti, příznivý vývoj nových generací, zdravotnictví a zdraví národa, i jeho existence (rozvoj nebo vymření). Všechny tyto a další nepříznivé jevy by neměly být lhostejné ani „sociálnímu svědomí“, tj. veřejnému mínění.

Milenectví často ústí v manželství. Čím si mají být manželé navzájem? Jaké mravní otázky zde vyvstávají?

3.3. Je žena majetkem svého muže, či kuchařkou svého šoféra? „3 K“ a „3 W“

Žena v minulosti, v mnoha zemích (v některých dodnes), byla pokládána za zboží, které se kupovalo a muž – jeho vlastník – s ním podle toho nakládal. Vztah vlastníka k ženě – zboží byl ovšem různý, podle toho, zda žena byla bohatá (pak za ni dělaly služky, kuchařky, děvečky aj.), nebo chudá (pak musela dříť – často až do úpadu). Nejlépe na tom byly dívky bohaté hezké, nejhůře nehezké chudé. Pro hezké chudé zbývaly limonádové filmy – pohádky o tom, jak si bohatý vzal chudou.

V minulosti byl muž hlavou manželství a rodiny (i podle práva), žena tudíž byla v postavení podřízeném, až v poddanství (J. S. Mill: *Poddanství žen*). Patriarchát ve společnosti se jakoby odrážel v malém – v patriarchátu v manželství a v rodině. Bylo to dáno i ekonomicky: muž byl v zaměstnání, žena většinou „jen“ v domácnosti, takže muž se prezentoval jako živitel manželky a dětí. Práce ženy v domácnosti a péče o děti se nedoceňovala, ba přímo podceňovala jako nekvalifikovaná a stereotypní.

Podřízené postavení ženy v domácnosti, udržované po řadu staletí, zpětně vytvářelo a vytvořilo názor, že žena k pracím v domácnosti nepotřebuje vyšší vzdělání. Na ženu, nedostatečně vzdělanou až nevdělanou, zabývající se „podřadnou“ prací „jen“ v domácnosti se pohlíželo jako na tvora méněcenného. Pokud se ženy začaly proti své ujařmenosti bouřit a vznikalo feministické hnutí za emancipaci ženy (vyvíjelo se od scestného sufražetství a amazonství typu G. Sandové až po pozdější etapu rozumných požadavků za zrovnoprávnění žen s muži), snažili se muži srážet ženy zpět hesly typu „Žena patří k plotně a k dětem“, „Žene do ruky tak nanejvýš vařečka“ atd.

Nadvládu muže nad ženou vyjadřovala ideologie tří „K“ – v němčině: Küche – Kinder – Kirche, v češtině: kuchyně – kolébka – kostel. Žena měla muži a dětem navařit, postarat se o děti a chodit do kostela, který ji svým vlivem měl udržovat ve smíření se se svým „přirozeným údělem“ ženy, a dále v manželské věrnosti. Ujařmené ženy, zvláště venkovské, chápaly svůj život jako kříž, svět jako slzavé údolí a očekávaly nebe až po smrti. Tuto, přehnaně řečeno až masochistickou životní pozici ženy, beletristicky vyjádřily například romány K. Světlé (*Kříž u potoka*, aj.).

Ujařmenost žen, jejíž prazáklad se zdá být ekonomický (muž – živitel a žena „jen“ v domácnosti), se začala nabourávat industrializací. Zatímco sufražetky a amazonky se snažily vyrovnat se mužům jen vnějšně (začaly nosit mužské kalhoty, kouřit a pít), ženy zaměstnané v továrnách a v obchodech se stávaly spoluzivitelkami rodiny, a tudíž mohly reklamovat a začaly reklamovat svou rovnoprávnost s muži. Emancipační hnutí se postupně rozšířilo i do středních vrstev (úřednice, učitelky, později i ženy ve svobodných povoláních) natolik, že uzrál čas ke kodifikaci rovnoprávnosti žen s muži v právech a svobodách žen, i když se to neobešlo bez rozporů, konfliktů, v různých zemích v různém tempu apod.

Zatímco ve společnosti se emancipace žen rozvíjela, v rodině měla určité zpoždění. Působily zde jisté návyky v názoru na ženu, a rovněž tzv. sociální dědičnost, tj. chlapec i děvče si odnášeli do svého života špatný vzorec chování nadřízeného otce k podřízené manželce – matce a naopak. Přesto se však postupně začalo uplatňovat, zvláště u žen zaměstnaných, určité vyrovnávání rolí manžela a manželky – jisté zrovno-

právnění. A tak místo modelu nadřazenosti a podřazenosti se pozvolna začal uplatňovat a užívat model nový – model dělby práce mezi mužem a ženou a jejich spolupráce a výměny činností v domácnosti – domově. V Rakousku to například dostalo výraz ve sloganu „Ona kuchařkou svého šoféra, on šoférem své kuchařky“ (ať už byla žena zaměstnána nebo „jen“ v domácnosti). Žena vařila, prala, zašívala, žehlila apod., muž se staral o auto – čištění, údržbu, drobné opravy, a přibíral obsluhu domácí techniky (luxování, někdy praní v pračce, údržba domácnosti po technické stránce, drobné opravy atd.). Spravedlivou dělbu prací se dosáhlo přibližné vyváženosti půl na půl.

Dívat se na manželství nově, „tržně“ – jako na dělbu práce a spolupráci a výměnu činností – začíná vystupovat ve světě i u nás natolik výrazně, že se mluví o potřebě uzavírání jakýchsi pracovních manželských smluv mezi mužem a ženou k dobrému soužití (i s patřičnou výpovědní lhůtou – naprosté partnerství „Já pán – ty pán“) a to i bez nutnosti uzavřít formálně manželství. V těchto smlouvách by tedy nemělo jít jen o určení vlastnictví věcí (co je muže a co ženy – pro případ rozchodu či rozvodu), ale o zmíněnou výměnu činností.

V moderním feminizmu sílí směr tří „W“: Women Want to be Women. Chtějí-li být ženy ženami, pak to neznamena návrat k nějakým starým modelům ušlápnutých „putiček domácích“, ale znamená to, že chtějí být rovnoprávními lidmi, i když s ženskou specifikou, aniž by vznikal z žen a mužů jakýsi „unisex“ – kříže-

nec zmužtilých žen a zženštilých mužů – s dlouhými vlasy, ti i ti v kalhotách, s náušnicemi apod.

Morálnost ve vztazích mezi manželi v dnešním manželství vyžaduje: Zprv navrátit ženu zpět do rodiny především jako matku – dobrou vychovatelku svých dětí, zvláště v jejich předškolním věku. Zadržet, pokud ženy mohou a chtějí (někdy musí) být zaměstnány, pak jim snížit pracovní dobu a osvobodit ji od zbylých časově náročných a namáhavých zbylých ručních prací jejich technizací, případně dobrými a levnými službami, aby mohly lépe plnit úkol první. Zatřetí, ve zbylých domácích pracích, a hlavně ve výchově dětí, by se manželé měli dohodnout na spravedlivé dělbě, spolupráci a výměně činností. Bude-li žena osvobozena jen ekonomicky, tj. přístupem do zaměstnání, ale s plným pracovním zatížením – úvazkem jako její muž (který by doma nepomáhal nebo pomáhal málo), zvrátí se její emancipace v ještě horší poddanství než v minulosti, protože po „první směně“ v zaměstnání, by ji čekala „druhá směň“ doma. Zmrazení mezimanželských vztahů, zvláště ve prospěch ženy, musí jít z obou stran – seshora od společnosti a zezdola, uvnitř rodiny, od muže. Tím vším by se pomohlo středoškolsky a zvláště vysokoškolsky vzdělaným ženám – manželkám v řešení dilematu „kariéra nebo děti?“ – k sladění obou cílů.

V manželství se zpravidla rodí děti – vzniká rodina. Mravní vztahy jsou zde složitější než v manželství. Dříve se zdůrazňoval hlavně vztah dětí k rodičům. Proto si položíme otázku.

3.4. Má v rodině platit jen to známé „Cti otce svého i matku svou!“ a nic víc?

Uvedený mravní příkaz je náplní čtvrtého přikázání božího z křesťanského Desatera. Existuje i ve formulaci širší: „Cti otce svého i matku svou, abys dlouho žil a dobře ti bylo na Zemi!“ S touto širší formulací by nesouhlasil I. Kant (obr. 1), protože úcta dětí k rodičům je zde motivována prospěchem (tím „abys ...“), zatímco podle rigorózní, formální etiky Kantovy má dítě ctít své rodiče z čisté mravní povinnosti.

To ovšem dítě nemusí nebo nemůže chápat. Jeho úcta k rodičům se rodí a sílí z úcty jako „praktické úcty“ rodičů k dětem, tj. z jejich láskyplné, i když zároveň přiměřeně náročné péče o děti, a z jejich správné výchovy vůbec. Úcta dětí k rodičům je tedy záležitostí recipročního vztahu – „úcta za úctu“ a ne věcí utilitár-

ní „abych dlouho žil a dobře mi bylo na Zemi“.

Pomíjím zde zcela rozvrácený a zvrácený vztah – ztrátu úcty dětí k rodičům, jak se začal vytvářet v totalitních režimech. Ty měly zájem vymanit děti z vlivu rodičů, aby tak na děti mohly uplatnit monopolně svůj ideologicko-politický vliv. Ten šel v některých případech dokonce tak daleko, že dělal z dětí – školáků udavače svých vlastních rodičů. (B. Brecht: *Strach a bída Třetí říše*. Tragédie případu Pavlíka Morozova v SSSR.)

Mravní norma „Cti otce svého i matku svou!“ nemůže být a není jedinou žádoucí normou v rodině. Komplementární k ní je mravní norma v opačném směru – od rodičů k dětem. To je onen Masarykův

požadavek „Měj úctu k duši svého dítěte!“ Rodiče by si měli ve vztahu k svému dítěti uvědomovat, že i malé dítě je člověk (i když ne zase „malý dospělý“, jak se na dítě mylně nahlíželo v dávnější minulosti), jehož lidskost, včetně lidské důstojnosti, by měli rodiče – právě rodiče jako lidé svému dítěti nejbližší – respektovat. Proto by neměli na své dítě pohlížet jako na malého nevolníka, nebo jako na živou hračku, s níž si mohou dělat, co chtějí, či jako na cirkusové zvířátko, které mohou drezúrovat. Ta Masarykova „úcta k duši dítěte“ předpokládá psychologicky diagnostikovat neustále, nebo aspoň v zásadních „věkových uzlech“ (krizích), duši svého dítěte, abychom mohli vhodnou výchovou napomoci dítěti rozvíjet to, co je v něm kladné (zvláště nadání k něčemu), a potlačovat v něm to, co je v něm záporné (a též co brání jeho nadání). Intenzivní rozvíjení snižuje potřebu potlačování.

O tom je i Deklarace práv dětí (někdy uváděná jako Úmluva nebo Konvence), schválená Valným shromážděním OSN 20. 11. 1989; u nás vstoupivší v platnost 6. 2. 1991. V preambuli se tam uvádí: „V zájmu plného harmonického rozvoje osobnosti musí dítě vyrůstat v rodinném prostředí v atmosféře štěstí, lásky a porozumění (...) musí být plně připraveno žít ve společnosti vlastním životem a být vychováno (...) zejména v duchu míru, důstojnosti, snášenlivosti, svobody, rovnosti a solidarity.“ Dále, v článku 18 stojí: „Oba rodiče mají společnou odpovědnost. Základním smyslem jejich péče musí být přítom zájem dítěte.“

Mravně výchovně nejproblematičtější je období puberty. Velmi často totiž vzniká konflikt mezi rodiči a pubescenty, který by se dal lapidárně charakterizovat těmito stanovisky. Pubescent: „Já si mohu dělat, co chci, a vy mi do toho nemáte co mluvit!“ A rodiče, zpravidla otec: „Dokud tě živíme, budeš poslouchat!“ Pro pohodu v rodině je to nepřijatelné. Jak to tedy řešit? Dá se to vůbec řešit? Domnívám se, že rozum by měli mít především rodiče, jako o generaci starší a tedy rozumnější. Měli by se změnit z někdejších „dik-tátorů“ v chápavé partnery svých pubescentů a tedy snažit se jim co nejvíc pomáhat v jejich problémech (místo někdejšího jen příkazování a zakazování). Tím mohou změnit antagonistický vztah (nebo mu předjet) ve vztah důvěry, otevřenosti a pomoci. Totéž by měli dělat i učitelé ve škole, pedagogicky transformující francouzské přísloví „Lépe svést než znásilnit“; svést = zaujmout, radit, pomáhat, rozvíjet. Společným úkolem rodičů a učitelů pak je, mělo by být: rozpoznat talent pubescenta a kultivovat jej, což by bylo přede-

Obr. 1. Immanuel Kant (1724–1804), německý filozof, tvůrce tzv. kritického či transcendentálního idealismu. Člověk dle Kanta je mravně autonomní, koná svou povinnost z úcty k mravnímu zákonu – kategorickému imperativu. Spisy *Kritika čistého rozumu* aj.

hrou tzv. profesionální orientace (dobře zvolit budoucí povolání – správně zvoleným učením učně nebo studiem studenta).

V rodině dnes někdy žijí pohromadě tři generace: nejen rodiče a jejich dítě – děti, ale i prarodiče. Úctou rodičů ke svým zestárlým – starým rodičům dávají rodiče příklad – vzor, jak se mají chovat jejich děti – vnoučata jak k nim, tak i k prarodičům. Známa Nerudova báseň *Dědova mísa* je víc než výmluvná. Úcta k stáří není totiž v dnešní době něčím tak přirozeným jako v dávné době stařešinství, kdy nejstarší členové rodiny – rodu byli nejzkušenější a nejmoudřejší, a mohli tak nejlépe poradit v práci i v životě, a proto měli autoritu a respekt – úctu. Padlo-li toto výsostné postavení starců v důsledku zaměstnání mladých mimo domov a v důsledku nahrazení zkušenosti starců školami, vědou a technikou, neznamená to, že by měla padnout „úcta ke stáří“. Je motivovaná, či měla by být motivována, zaprvé vděčností k tomu, co zestárlí za celý život pro nás a pro jiné vykonali; zadruhé lidskostí k začínající slabosti stáří až bezmocnos-

ti; a zatřetí vědomím toho, že i mladí budou jednou starí. (První říjen byl vyhlášen jako Den stáří.)

Prarodiče však ve vztahu k vnoučatům by neměli upadat do „opičí lásky“ nerozumných matek, jak se až příliš často děje, a tak „děti dětí“ nekazit. Ve všech uvedených vztazích, zvláště ve vztazích starších (středněvěkých) a starých k dětem platí ono známé „Co nejvíce náročnosti na člověka, ale zároveň co nejvíce úcty k němu“ (Makarenko). To platí i pro vztah nejstarší generace (prarodičovské) ke střední (rodičovské), kdy

nejstarší generace vidí často ve střední generaci „jen své děti“ – jakoby ještě nedospělé (a „nerozumné“) a podle toho s nimi jedná. Někdy je až mistruje (tchyně snachu apod.), což provokuje střední generaci k záporným reakcím, které mohou kazit i správné vztahy dětí k rodičům a vnoučat k prarodičům. Mravně důležité jsou i vztahy mezi sourozenci, zvláště starších k mladším a bratrů k sestrám.

Často se diskutuje o moderní rodině. Položme si tedy na závěr otázku:

3.5. Probíhá v moderní rodině nějaký posun v normách a hodnotách?

Sociolog a etik I. A. Bláha (1879–1960) viděl pět základních funkcí rodiny: eudaimonizační, výchovnou, ochrannou, socializační a reprodukční. Z hlediska mravních norem a hodnot má velký význam hned ta funkce první – eudaimonizační, jejíž naplňování vyžaduje přinášet duševní blaho, pohodu, radost ze života – v rodině. Domov, podle I. A. Bláhy (Bláha 1933), má být místem nejvyšší koncentrace zájmů a citů. Manželský a rodinný život by měl být službou vyšším duchovnějším hodnotám. Bláha vyzvedává spiritualizační a socializační filosofii, tj. oceňování všech situací, jevů a skutečností rodinného života se zřetelem na dávání přednosti hodnotám duchovním před materiálními, hodnotám sociálním před individuálně-egoistickými. Touto orientací se může rodinný život, pokud je v krizi, ozdravit. Výchova by měla šířit a posilovat vědomí odpovědnosti.

Vývoj v moderní rodině směřuje, podle I. Možné-

ho (Možný 1990, s. 63), „od naprosto trvalého závazku ke vztahu vždy otevřenému nové volbě; od úplné vzájemné oddanosti k vzájemnému respektu a plné nezávislosti; od sebeobětování pro vztah k seberealizaci skrze vztah; od přísně libiduální zdrženlivosti k spontánní libiduální seberealizaci = od náboženského k modernímu pojetí lásky. Základní kvalitou tradičně chápané manželské lásky byla její nepomíjejícínost = závazek, odpovědnost (ne city a sex) – ‚dokud nás smrt nerozdělí.‘ Změna proti jednou danému slovu je, že svého partnera opětovně volím. Jen tehdy, jestliže trvalá možnost volby podněcuje oba volící partnery k tomu, aby nabízeli ze sebe to nejlepší, aby byli znovu zvoleni, jen tehdy plní svou funkci. Má vlastní svoboda, pokud je zároveň symetriální součástí svobody druhého, stává se sama sobě limitem. Objev tohoto sepětí se svobodou je jedním z nejkrásnějších objevů naší civilizace“.

3.6. Otázky a náměty

1. Je předmanželská sexuální promiskuita morální a společensky žádoucí?
2. Pohnutky žen k prostituci v minulosti a dnes. Váš názor na prostituci.
3. Jak se díváte na tzv. manželství na zkoušku (praktikované kdysi v USA nebo i dnes u nás mezi studenty na kolejích – tzv. manželství nanečisto) a na spolužití ve dvou bez formálního sňatku?
4. Je nevěra přípustná, netrestá-li se podle zákona, jako kdysi?
5. Váš názor na rozvod. (Morální hlediska.)
6. Zhodnoťte postoj některých matek k vlastní dceři: „Ať si holka užije, dokud je mladá! Protože, až se vdá, bude mít jen starosti.“
7. Existují k sexu – manželství – rodině nějaké mravní kodexy?

3.7. Literatura k 3

Bishop 1997, Bláha 1933, Boccaccio 1979, Brecht 1958, Brtníková – Šedivý 1985, Capponi 1996, Cleese – Skynner 1999, Cole 2001, Covey 1999, Deklarace práv dětí 1969, Denzler 1999, Freud 1990, Fromm 1996, Häring 1996), Chadim 2003, Komenský 1952, Kozohorská 2003, Kratochvíl 2000, Malina 2003, Masaryk 1929, Mill 1890, Možný 1990, Murín 1999, Novák 1996, Osho 1992, Skupnik 2002, Plzák 2002, Rodičovská péče a zajišťování léčby pro svědky Jehovovy 2000, Rosen 1996, Rotter 2003, Russell 1931, Sedlák 2003, s. 70, Vrhel 2002, Zvěřina – Malina 2002.

Vladimír Renčín, Učíme nové poslance zdravít lidi, když jdou nahoru. Mohli by je potkat, až půjdou dolů, 2002, perokresba, 10,5x19,5 cm.

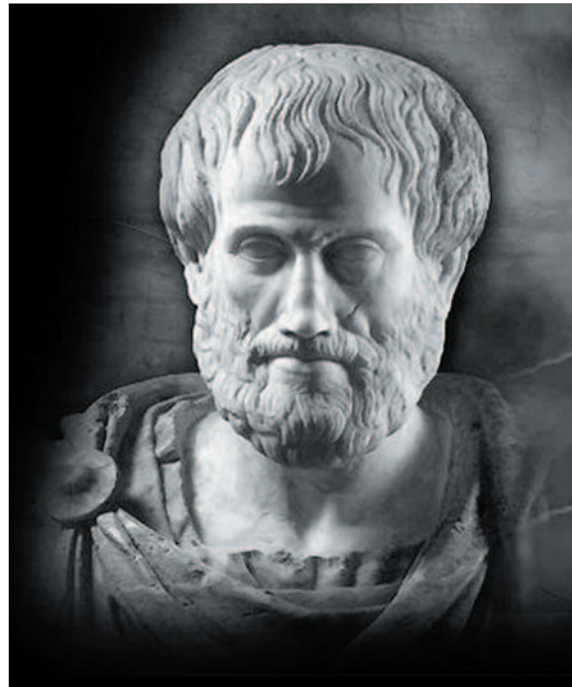
4. Morálka: právo – politika – vojenství

4.1. Nestačilo by k umravňování – mravnosti lidí právo (zákony)?

Už T. G. Masaryk řekl, že „rodina jest pravá jednotka sociální (...). Máme-li se cítit sociálně, kde jinde se tomu naučíme, ne-li v rodině?“. V dobré rodině ovšem platí určitá pravidla, i když nepsaná, zvyková, nutná k dobrému soužití. Pravidla k soužití lidí vůbec, avšak psaná, jsou obsahem práva, tj. ústavy, zákoníků, zákonů, vyhlášek, předpisů – právních norem vůbec. Vypĺňují tzv. právo občanské (k soužití mezi občany – svobody, práva, povinnosti apod.) a tzv. právo trestní (stíhající narušení práva občanského, též vztahů mezi občanem a státem apod.). Pomímám zde už práva jiná – například právo mezinárodní. Nás zde ovšem zajímají morální aspekty práva, tj. vztah morálky a práva. Na morální význam práva upozorňoval už Aristoteles (obr. 1), když na otázku jednoho otce, jak se má postarat o mravní výchovu syna, odpověděl, aby ho dal vyrůstat v obci s dobrými zákony. Tedy pak bychom mohli položit otázku:

Nestačilo by k umravňování – mravnosti lidí právo (zákony),

když „zákon zákonů“ – ústava – dává základ, rámec a orientaci pro život společnosti a tedy všech lidí, podobně tak i naše Listina základních práv a svobod (součást to našeho ústavního pořádku), a navíc všechny zákoníky práva občanského i trestního, co se smí a nesmí, co má člověk dělat apod., a existují navíc

Obr. 1. Aristotelés ze Stageiry (384–322 př. n. l.), řecký filozof a etik, žák Platonův, zakladatel školy peripatetické, vychovatel Alexandra Velikého. Nejvýznamnější filozofický spis *Metafyzika* a etický spis *Etika Nikomachova*. 21, 37

účinné prostředky (sankce, věznice apod.), jak člověka v mezích mravnosti udržet?

Uvedený názor zastává část veřejnosti, mnoho právníků („profesní iluze“) a dokonce i někteří politici. Tak například politik J. M. v *Českém deníku* z 26. 5. 1993 se domníval, že „to, co by mělo eticky platit, je dáno rámcem zákona. Jestliže někdo postupuje zákoně, postupuje zřejmě eticky“. Proti tomu se dá hned uvést, že poslanci svého času a podle tehdy platného zákona nemuseli předkládat svá zavazadla na hraničních přechodech k prohlídce a tedy k proclení, přesto to však veřejnost považovala – zprvce za nespravedlivé (privilegium oproti ostatním občanům; poslanci byli „rovnější“ než ostatní občané „jen rovní“), a zadruhé za potenciálně nemravné (možnost pašování). Proto pod tlakem veřejného mínění, které zapůsobilo jako „mravní regulátor společnosti“, vznikla diskuse a polemika v parlamentu, zda onen zákon ponechat, nebo novelizovat, či zrušit. Obdobně veřejnost mravně pocituje a nahlíží jako závažnější problém konflikt zájmů (kdy poslanci mají rozhodovat například o velkých zakázkách pro firmy, v jejichž představenstvech sedí atd.).

Otázka v záhlaví kapitoly a uvedené příklady poukazují na obecný problém – na vztah morálky a práva. Možno na něj zhruba odpovědět takto:

Zprvce, řadu nemravností (například nezastat se povctivce degradovaného z funkce či vyhazovaného z místa, manželská nevěra, rafinované špinění některých politiků právně nestihatelnými náznaky v médiích apod.) právo nepostihuje. Právo se zde tedy jeví jako užší než morálka, která shora uvedené a jiné podobné jevy postihuje mravním odsouzením.

Měly by se tedy rozšířit zákony na všechno? To není prakticky možné a ani společensky potřebné. Kurativou a hlavně preventivou je zde správná výchova, která by v každém člověku vypěstovala „vnitřní mravní regulativ“, tj. citlivé svědomí, a dále účinné veřejné mínění, vytvářející tlak na nemravně jednající, aby začali jednat mravně správným směrem. (Zde sehrávají určitou úlohu i sociologické průzkumy – například průzkumy důvěry v určité politiky, kritika nemravných jevů v masmédiích apod.)

Zadruhé, v řadě skutečností je právo morálně neutrální a postihuje tedy více skutečností. Je tedy v něčem širší než morálka. (Například dopravní vyhlášky.)

Zatřetí, někdy může být právo dokonce v rozporu s morálkou (viz už případy vpředu), ba nemravnost přímo uzakoňovat (například někdejší jihoafrický apartheid, rasové norimberské zákony proti Židům v hitlerovském Německu, nadřazenost Komunistické strany Československa nad ostatní společností vyjádřená ve 4. článku ústavy z roku 1960 atd.).

Uzakoňování nemravností je příznačné pro diktatury, pro něž „právo je výrazem vládnoucí třídy (skupiny, diktátora) povýšené na zákon“. Diktatury se dopouštějí bezpráví ve velkém – kradou, znásilňují, vraždí, i když v malém – drobné přestupníky práva – stíhají. Demokracie jsou naopak budovány jako právní stát, který bezpráví nepřipouští a tudíž ani uvedený rozpor mezi ve velkém a v malém nekodifikuje. Praxe bývá ovšem do určité míry jiná, například nepostižitelnost nebo obtížná postižitelnost „miliardových velkozlodějí a podvodníků“.

Z řečeného vyplývá, že i když právo a morálka nejsou totožné (a tudíž právo nemůže k umravňování – mravnosti stačit), mělo by přesto, nebo právě proto v demokracii k morálce přihlížet jako k normě, která stojí nad ním a měla by být pro právo závazná. O tomto vztahu píše i T. G. Masaryk (1936, s. 566): „Již Řekové a Římané hlásali, [že základem státu] je spravedlnost, a spravedlnost je aritmetikou lásky. Stát rozšiřuje postupně zákonem, zvykovým a psaným, příkaz lásky na všechny praktické poměry společenského soužití a podle potřeby k uskutečnění donucuje mocí (ne násilím!). Odsud ostrý spor o hodnotu mravnosti a zákona – zákon, právo, třebaže je mravním minimem, svou určitostí a praktičností má tak velkou důležitost. Etické maximum – ideál uskutečňuje se státem prakticky etickým minimem, právem, ale to minimum se přibližuje vývojem lidstva vždy více ideálu.“

Právo souvisí s politikou (s bojem o moc, dále s mocí zákonodárnou, výkonnou, soudní, atd.). Zvláště v moci výkonné se často klade otázka:

4.2. Lze v politice volit k dosahování mravních cílů jakékoliv prostředky?

To znamená prostředky nejen morální, ale i nemorální? Zastánci jakýchkoliv prostředků, tj. i nemorálních, ospravedlňují nemorální prostředky tím, že jimi

chtějí dosahovat morálních cílů, a tedy že v politice jsou rozhodující ne prostředky, ale právě ty cíle.

V dějinách to byl N. Machiavelli, který – na rozdíl

od Platona a Aristotela, podřizujících politiku morálce – nadřadil naopak morálce politiku, a to natolik, že morálka šla stranou. Jeho politickým cílem bylo totiž překonat rozdrobenost svářících se italských městských státeků a tedy vytvořit jednotnou Itálii, žijící v míru. K tomuto cíli bylo podle něho třeba rozšiřovat moc nejsilnějšího vladaře – možného sjednotitele Itálie, a to celou řadou i nemorálních prostředků – od lží, podvodů, úskoků, lstí atd. až po vyvražďování politických odpůrců. (Srov. jeho spis *Il principe* [Vladař či Kníže].)

I když podobné názory zaznívají i v druhém Machiavelliho díle (*Úvahy o vládnutí a vojenství*), objevují se zde už i myšlenky o lidskosti a starořímských republikánských ctnostech – ovšem jako ideálu až v budoucí sjednocené Itálii. Přesto byl Machiavelli nadále tradován jednostranně jako zastávce nemorálnosti v politice, zvláště zastávce násilí – tedy v podobě tzv. machiavellismu. Ten je jakoby politickou aplikací známého jezuitského hesla „Účel světí prostředky“.

Jeho odrůdou je i tzv. wallenrodství (podle hrdiny Mickiewiczova románu *Konrád Wallenrod*), jehož heslem bylo „Zbraní otroka je zrada“. Wallenrod, původem Litevec, vychovaný však německými křižáky a postavený jimi do čela jejich vojska proti vojsku litevskému, svou vojevůdcovskou úlohu zradil tím, že úmyslně dovedl křižáky k porážce, když se v něm opět probudilo jeho litevství.

Novodobým vyznavačem machiavellismu byl ve filozofii například F. Nietzsche, a v politice konstruktéři totalitních diktatur – Stalin, Mussolini a Hitler. Násilím dovnitř svých států (praktikovali „stát jako organizované násilí“) zlikvidovali opozici a zposlušnili drtivou většinu obyvatelstva, kterou pak mohli vehnat do různých válek.

Typickým machiavellistou v Rusku byl bolševik J. V. Stalin (vlastním jménem Džugašvili). Shromáždil kolem sebe – Gruzíнец – v Zakavkazsku na začátku 20. století bandu, která vylupovala banky, přepadala peněžní železniční vagony, vydírala bohaté obchodníky apod. (snad docházelo i k vraždám), aby ukořistěné peníze posílal do emigrace Leninovi. V. I. Lenin je používal pro politickou činnost, připravující proletářskou revoluci, jež údajně měla přinést svobodu celé společnosti a odstranit hlad a bídu. Tedy: cíl mravný, ale prostředky k jeho dosažení nemravné. S touto machiavellistickou morálkou bolševiků nesouhlasili menševici, a tak došlo k polemice, v níž bolševici stavěli politiku (cíle) nad morálku, zatímco menševici

ci zastávali stanovisko opačné, že k mravním cílům v politice je možno a nutno používat jen prostředky mravné.

I když menševický postoj v politice ruské sociální demokracie byl plně morální, zvítězili bolševici v čele s Leninem (částečně v únorové revoluci 1917, plně pak v říjnové revoluci 1917). Po jeho smrti v roce 1924 Stalin povýšil svou předrevoluční banditskou praxi v Zakavkazsku na státní praxi v celém SSSR. Násilí jako hlavní prostředek v politice mělo za následek desítky milionů mrtvých. Sám KGB (Komitet gosudarstvennoj bezopasnosti = sovětský Výbor státní bezpečnosti) uvedl, že v letech 1928–1952 zemřelo 42 milionů sovětských občanů v důsledku násilné kolektivizace, čístek aj. Zbylé obyvatelstvo, zastrašené, konformní a zposlušnělé, mělo pak vybudovat „ráj na Zemi“. Vznikaly sice „Velké stavby socialismu“, ale jako výsledek ztotočení mas. (Francouzský socialista L. Blum: „S otroky se dají stavět pyramidy.“)

Stranostátní diktatura – násilí, uplatňované ve všech oblastech života, nejenže oddalovalo vidinu pozemského ráje (na opakované sliby „Ještě dnešní generace bude žít v komunismu“, kde se mělo každému dostávat podle jeho potřeb, reagoval ruský lidový humor svou definicí komunismu: „Komunismus je horizont, který, když se k němu přiblížíme, se nám zase oddálí“), ale přinášelo masám očistec a jejich části peklo. (A. Solženicyn: *Souostroví Gulag*, A. Koestler: *Tma o polednách*, Je. Ginzburgová: *Strmá cesta* aj.) Násilí se po likvidaci „třídních nepřítel“ obrátilo dovnitř proti bolševické straně samé. („Revoluce začala požírat své děti.“) Ideologický podklad k tomu dal v druhé polovině 30. let sám Stalin svou teorií, že s postupujícími úspěchy socialismu se třídní boj zostřeje. Třídní nepřítel byl sice již zlikvidován, ale údajně vnikal do bolševické strany, což mělo ospravedlnit krvavý teror tzv. moskevských procesů Stalina s předními bolševiky.

Krach socialismu jako „cesty k osvobození lidu jeho ztotočením“ potvrdil myšlenku, vyslovenou již filosofem Hegelem, že prostředky k cíli vcházejí do cíle, že tedy nemravné prostředky v politice vcházejí do jejich výsledků, vedou k totální nemravnosti, tj. znemravňují diktátory, znemravňují masy, znemravňují okolí (satelitní státy) a mezinárodní vztahy ve světě, ba znemravňují, po určitou dobu, i postkomunistickou budoucnost. Historie sama potvrzuje postoj Platona, Aristotela, Masaryka, menševiků atd., že k dosahování mravně dobrých cílů v politice nutno

používat prostředky jen mravně dobré.

I když to v podstatě platí, politická praxe ukazuje, že věc není tak jednoduchá. Vezměme si například náš vývoj po listopadu 1989. V politice (například zákon o lustracích, zákon o protiprávnosti komunistického režimu a o odporu proti němu), v hospodářské politice (například liberalizace cen, nadměrné daňové zatížení), v kulturní politice (například částečné, ale citelné odbourávání dotací, přípustění brutalizace a přílišné sexualizace v televizi a v kinech) atd. se tak objevují prostředky, které jsou zčásti nemorální, nebo morálně sporné, ale v procesu vytváření demokracie, tržní ekonomiky a liberalizace kultury a života společnosti vůbec (jako hlavních cílů) někdy bohužel nutné či nezabranitelné.

K tomu se teoreticky vyjádřil už sociolog M. Weber (ve své přednášce pro mnichovské vysokoškolačky v roce 1919 *Politik als Beruf*, česky 1929). Weber dělí politickou etiku ve dvě: „etiku podle smýšlení“ (Gesinnungsethik) a „etiku podle odpovědnosti“ (Verantwortungsethik). Podle něho žádná etika nemůže přejít kolem skutečnosti, že dosažení dobrých cílů je v četných případech vázáno na to, že se musí brát v úvahu jak mravně závadné nebo aspoň nebezpečné prostředky, tak i možnost nebo i pravděpodobnost špatných vedlejších následků. A žádná etika nemůže určit, kdy a do jaké míry je mravně dobrý účel posvěcen mravně nebezpečnými prostředky a vedlejšími následky. Kdo chce provozovat politiku musí si být vědom oněch mravních paradoxů a své odpovědnosti za to, co se může stát pod jejich tlakem dokonce i z něho samého.

O tom, zda má někdo jednat jako „etik podle smýšlení“, či jako „etik podle odpovědnosti“, a kdy má jednat tak či onak, nelze nikomu předpisovat. Lze říci (M. Weber) jen tolik: „Jestliže v dobách nervozity náhle politici podle smýšlení hromadně házejí flintu do žita s heslem ‚Svět je hloupý a sprostý, odpovědnost za následky nepadá na mne, nýbrž na ty, v jejichž službách pracuji a jejichž hloupostí a nízkostí jsem byl udolán, tu pravím otevřeně, že se musím ptát po míře vnitřní opravdovosti, která stojí za touto ‚etikou podle

smýšlení‘, a mám dojem, že v devíti případech z desíti mám co činit s větroplachy, kteří reálně necítí, co na sebe berou, nýbrž opájejí se romantickými senzacemi [= pocity]. Lidsky mne to příliš nedojímá. Naproti tomu působí velmi mocně, jestliže zralý člověk, jenž tuto odpovědnost za následky skutečně a s celou duší pocítuje a jedná mravně podle odpovědnosti, řekne: ‚Nemohu jinak, zde stojím.‘ Potud jsou ‚etika podle smýšlení‘ a ‚etika podle odpovědnosti‘ nikoli absolutními protivami, nýbrž doplňky, které teprve dohromady vytvářejí pravého člověka, jenž může být povolán k politice.“

Weberova etika podle odpovědnosti v politice představuje jakýsi aristotelovský střed mezi dvěma krajnostmi, tj. mezi používáním nemravných, ba až zločinných prostředků v politice (machiavellismus) na straně jedné, a používáním jedině a pouze stoprocentně mravních (ideálních) prostředků na straně druhé. První krajnost je bohužel častou realitou a vyústuje v závažná zla. Druhá krajnost je sice ideálem, ale většinou – jako nereálná – troskotá. Nejdůležitější je tudíž najít hranici mezi zlem machiavellismu a zlem ve Weberově etice podle odpovědnosti. To weberovské zlo by však mělo být minimální, přechodné (krátce trvající) a používáno jen v naprosté nezbytnosti k dobru jako „nutné zlo“ (podobně jako operativní zákrok k ozdravení člověka či k záchraně jeho života) – tedy nesmí nikdy překročit hranici od weberismu k machiavellismu.

Politika není jen vnitřní, ale i vnější, zahraniční, mezinárodní. Na vztah obou jsme už narazili například při zmínce o nastolení fašismu v Německu a následném rozpoutání druhé světové války, nebo bychom na něj mohli narazit při úvaze nad vztahem našeho vnitropolitického usilování o ustavení svrchané demokratické první republiky a o jejím zajištění v rámci tzv. kolektivní bezpečnosti. Měli bychom nyní, po obecném uvažování nad vztahem politiky a morálky vůbec obrátit pozornost aspoň na jednu oblast konkrétních politik – na oblast politiky mezinárodní a položit si otázku:

4.3. Existuje v mezinárodních vztazích vůbec nějaká mravnost, když dosavadní dějiny byly většinou vyplněny válkami?

Zdá se, že ne, protože dosavadní dějiny se jeví jako samá nemravnost – dobývání cizích území soused-

ních (dobyteli byli římská říše, osmanská říše, carské Rusko, které za 250 let dobylo území rovnající se

rozlohou 250 Belgií), i vzdálených (maurské državy na iberském poloostrově, koloniální říše – britská, francouzská, španělská, portugalská, nizozemská, belgická, německá), nehledě už na skryté formy podmaňování (například pomocí dolarů, nebo osvobození zemí východní Evropy Sovětským svazem jako jejich následné „zesalitnění“ apod.). Hlavním prostředkem styku v mezinárodních vztazích bývala válka jako „pokračování politiky jinými prostředky“ (Clausewitz a Lenin).

Mír jako neválčení býval jen krátkou přestávkou mezi válkami a byl často chápán jen jako oddych mezi válkami, jen jako příprava k další válce (starořímské heslo „Chceš-li mír, připravuj válku!“), anebo jako období zastrasování – odstrašování (deterrent) protivníka od války („studená válka“ mezi Východem a Západem). Byl-li mír výsledkem ztročení zemí jiných zemí vítěznou (například „pax romana“), anebo byl chápán poraženou zemí jako „hanebný mír“ (například versailleská smlouva takto chápaná Německem), stával se pak zpětně příčinou, důvodem, či záminkou k rozpoutání války – válek nových. Nejen tedy válka, ale i mír je pokračováním politiky (není tedy jen obdobím neválčení). Ježto se však politika zpravidla chápe jako výraz ekonomiky („Politika jako koncentrovaná ekonomika“), jeví se pak jako nejhlubší příčiny válek a uzavřených mírů příčiny ekonomické, i když jevově se jimi zdají události ve skutečnosti podružné (únos Heleny jako údajná příčina války trojské, zavraždění Ferdinanda d'Este jako údajná příčina první světové války apod.), anebo jimi mohou být i důvody neekonomické, ale závažné (náboženské, nacionální, rasové apod.). Připouštím však, že osobní či neekonomické důvody mohly v dávné minulosti sehrávat větší úlohu než včera a dnes (kdy šlo a jde o kořistění z kolonií, Lebensraum, naftu apod.); ve „třetím světě“ hrají důvody osobní či neekonomické důležitou úlohu i dnes.

Mravnost v mezinárodních vztazích se jeví jako všestranně spravedlivý věčný mír. Měl by to být ovšem takový mír, kde mírové vztahy mezi zeměmi či jejich seskupeními by byly založeny na rovnoprávnosti („Já pán – ty pán“), ba – pokud možno – na vzájemném přátelství. To obojí by mělo mít, mohlo mít, pevný základ ve vzájemně výhodné spolupráci ve všech oblastech, zvláště pak v ekonomické („Dobrý obchod dělá dobré přátele“, „Ti, kdo spolu obchodují ve vzájemné prospěšnosti, ti spolu neválčí“).

Válka – oproti míru – se jeví jako nejhlubší nemrav-

nost, protože jde o vědomé masové vraždění lidí, a tedy o porušení základního lidského práva – práva na život, jak k tomu vede příkaz morálních kodexů náboženských (páté přikázání boží z křesťanského Desatera „Nezabiješ!“), nebo politické morální kodexy nenáboženské (z revoluce americké a francouzské z konce 18. století, Deklarace OSN a Evropského společenství, naše Listina základních práv a svobod atd.).

Nemůže však být válka přece jen někdy mravná, přestože je masovým zabíjením? Co obranné války Řeků proti Peršanům? Co obranné války husitské? Co obranná světová válka „antihitlerovské koalice svobodmilovných národů“? Zde bychom asi oprávněnost takových válek připustili – sice jako zla, ale menšího zla, jímž se má překonat zlo větší. (Je například jasné, co lidstvu hrozilo po vítězství fašistického trojúhelníku „Berlín – Řím – Tokio“: rozdělení světa mezi tyto tři mocnosti a jeho ztročení; tato dělba byla už předem připravena.) V řeči etiky dostaly tyto války označení „války spravedlivé“. S dělením válek na spravedlivé a nespravedlivé přišel už Tomáš Akvinský (nebo před ním sv. Augustin?). Spravedlivé se schvalovaly jako morální, nespravedlivé se odsuzovaly jako nemorální. (Ovšem i agresori a jejich feldkuráti vydávali vždy své dobovačné války za spravedlivé, takže by bylo třeba najít patřičné kritérium na jejich správné rozlišení a identifikaci.)

Toto rozlišení neuznal později pacifismus, který odsuzuje jako nemravné války všechny – tedy i ty spravedlivé. Nemůže se však pacifismus dopouštět tímto „absolutně mravným stanoviskem“ někdy nemravnosti? Pacifismus totiž jako by přikazoval jak vnějším agresorem ztročenému, deptanému a případně i systematicky vybíjenému národu, tak dále většině obyvatelstva týrané a ničené jeho menšinou, aby tato zla národy a lidé snášeli navěky. Není však právem ztročených atd., aby sáhli i k nejzazšímu osvobozovacímu prostředku, když všechny předchozí prostředky neválečné byly neúčinné, tj. k válce? Zaútočí sice, jde tedy jevově, na první pohled, o válku útočnou, ale ve své podstatě o válku obrannou, protože brání své právo na svrchovanost, či na lidsky důstojný život, anebo právo na obojí. Vidíme tedy, že spravedlivými nejsou jen války obranné, ale i „útočné“, pokud jsou zcela nutnou obranou nejživotnějších zájmů národa či části, zpravidla většiny obyvatelstva. (Od nich ovšem třeba odlišit útočné války v pravém smyslu slova, tj. za lupem cizích území, vykořisťování jejich přírodního bohatství a ztročení jejich obyvatelstva.)

S „morálním charakterem válek“ to však v historii nebylo vždy tak jednoduché. Ten nebyl vždy tak jednoznačný, a dále – mohl se měnit v opak. Tak například obranné války Ruska proti nájezdníkům z Asie, čili války spravedlivé, se změnily v protiútok ve války dobytčácké – nespravedlivé. (Mohlo se to ovšem zdůvodňovat nutností zatlačit tohoto agresora zpět co nejdál, tedy jakousi nutností preventivy.) Obdobně válka revoluční Francie na rozhraní 18. a 19. století za vedení Napoleona jako válka zpočátku spravedlivá, přešla ve válku útočnou – jako zčásti spravedlivou (pomáhala osvobozovat dobytá území v Německu a jinde od feudalismu a nastolovat občanskou svobodu), zčásti však nespravedlivou – dobytčáckou, směrem na východ Evropy – na Rusko, a na jihovýchod – do Egypta. Opačně zase, nemravná účast na válkách nespravedlivých, se může změnit v morální účast (i když někteří tvrdí, že jde o vypočítavost) na válkách spravedlivých. (Například přechod Itálie za první světové války od Centrálních mocností k mocnostem Dohody, nebo obrát Slovenska od účasti na válce proti SSSR – „rychlá divize“, ke Slovenskému národnímu povstání, které mělo otevřít cestu na Slovensko sovětské osvobozující armádě.)

K útočným válkám, v podstatě však obranným, lze přiřadit i včasné preventivní války. Historie 20. století nás poučila, co znamenala „politika nevměšování“ západních mocností – Anglie a Francie – do válečného vměšování se hitlerovského Německa a mussoliniovské Itálie do španělské občanské války s cílem pomoci nastolit Frankův fašismus. Toto „nevměšování do vměšování“ pak posílilo fašismus v celé Evropě. Když pak následoval Mnichov 1938 jako výsledek „politiky appeasementu“ (politického ustupování, smířovaček) – Chamberlain: „Zachránil jsem pro Evropu mír!“ – přispělo to ne k upevnění míru v Evropě, ale naopak k urychlení války – k vypuknutí druhé světové války přepadem Polska Německem 1. 9. 1939. Po těchto zkušenostech zasahovaly USA vojensky v Koreji a ve

Vietnamu, a z pověření OSN – spolu s asi 30 zeměmi – v Perském zálivu, opožděně – a později možná sporně, jak tvrdí někteří – v bývalé Jugoslávii.

I když i tu všude sehrávaly svou úlohu především politicko-ekonomické zájmy, a ne v prvé řadě morálka, přesto i morální zdůvodňování a zasahování morálky do mezinárodních vztahů ovlivnilo světovou veřejnost, která pak sehrála rovněž svoji úlohu.

Morálka v mezinárodních vztazích se nemůže řídit Tolstého příkazem „Neodpírat zlu násilím“, ale myšlenkami Masaryka („Proti zlu se nutno bránit – třeba i železem“) a Webera („Ty musíš odpírat zlu násilím, jinak jsi odpověden za jeho rozmáhání“). Samozřejmě, že ideálem lidstva je trvalý mír (J. A. Komenský: *Anděl míru* a I. Kant: *K věčnému míru*) mezi všemi zeměmi, i uvnitř nich samých, ale je otázka, zda tohoto ideálu bude moci být někdy dosaženo, pokud světu budou vládnout nadnárodní monopoly a zbrojařsko-průmyslové komplexy, a v některých zemích diktatury či fundamentalistické režimy. Proto se prozatím válčí v mnoha zemích, z rozhodnutí vládnoucích politiků, a na rozkaz jejich velitelů vojákům.

Poznámka: K válečně etické problematice viz též mou stať *Ius ad bellum* (Právo na válku)? In: Sedlák, J., *Z mého zápisníku (Výběr prací hlavně z Univerzitních novin)*, Brno: Nadace Universitas Masarykiana – Akademické nakladatelství CERM – Nakladatelství a vydavatelství NAUMA, s. 56–59; v ní se projednávají Haagské úmluvy o prostředcích a způsobech vedení války, a dále Ženevské úmluvy o obětech války (o zlepšení osudu raněných a nemocných příslušníků ozbrojených sil v poli či těchže a trosečnicků na moři, o zacházení s válečnými zajatci, o ochraně civilních osob za války). – Dále viz mou stať (2003) *Světoví mírotvorci z 15. až 20. století* (= Jiří z Poděbrad, J. A. Komenský, J. H. Dunant, B. von Suttnerová, M. L. King a Jimmy Carter). *Univerzitní noviny*, roč. 10, 2003, č. 5, s. 78–81.

4.4. Otázky a náměty

1. Přiměřenost tzv. nutné obrany jedinice proti útoku agresora (hledisko právní a mravní).
2. Lze brát spravedlnost do vlastních rukou?
3. Zpřísnit vězení, obnovit trest smrti, nevyhlašovat amnestie?
4. Je, musí být, politika opravdu vždy jen špinavostí?
5. Jaké morální aspekty vidíte v tzv. romské otázce?
6. Má být politická vina (Němců, stalinistů) řešena pomstou nebo odpuštěním? (Karl Jaspers).
7. Je názorové obrácení (konverze) vždy jen „převlečením kabátu“?
8. Jak byste mravně hodnotili počínání těch vězňů

v kancelářích hitlerovských koncentračních táborů, kteří zatajovali karty politických prominentů, aby do plynu šli místo nich jiní?

9. Napoleon zajal 4.000 Turků, ale neměl pro ně jídlo ani lodě na jejich přepravu do Francie, a pustit je nechtěl, aby nerozmnožil sílu nepřítele, a tak je rozkázal naházet všechny do moře. Jak byste to

řešili vy být na Napoleonově místě?

10. Váš názor na odpírače vojenské služby? (Dříve u nás, jinde ve světě ještě dnes.)
11. Je morální, aby voják splnil jakýkoliv rozkaz?
12. Lze napadnout válkou suverénní zemi, v níž jsou porušována lidská práva?
13. Souhlasíte s preventivními válkami?

4.5. Literatura k 4

Achterhuis 2002, Bláha 1991, s. 56–66, Bojkov 1978, Clausewitz 1996, Crombie 2002, 24x o demokracii a morálce z pohledu sociologů (1990), Etika a ekonomie 2002, Etika autonomie a autenticity 1998, Etika ve veřejné službě pro nové tisíciletí 2003, Fuller 1998, Furger 2003, Ginzburgová 1992, Grein – Funk 1988, Hašek 1960, Haussmann 1949, s. 312–313, Havel 1989, s. 41–59, Havel 1991, Hazard 1978, Hejl 1990, Herzogová 2002, 2003, Janet 1896, Jaspers 1991, Kaizl 1894, Kant 1999, Koestler 1992, Komenský 1966, 1984, 1992, Krejčí 1932, Kropotkin 2000, Krsková

1989,1990, Machiavelli 1969, 2001, Masaryk 1936, Mickiewicz 1976, Na lavici obžalovaných justice 1999, O čs. vězeňství. Sborník Charty 77 1990, O trestu smrti – anketa 1923, Patočka 1990, Pícek 1992, Plachetka 2002, Platon 1969, Poláková 2002, Proč nejsem komunistou? 1990, Radvan 1999, 2004, Rezek 1996, Salač 2000, Sedlák 2003, s. 51–52, 2003, s. 104–114, Shapiro 2003, Schlegelová 1992, Solovjev 1997, Sutor 1996, Vašek 1948, Venzara 1997, 2002, Vidrna – Náchodský 2001, Volkogonov 1975, 1978, Všeobecná deklarace lidských práv 1969, Weber 1929.

Vladimír Renčín, Ať socialismus nebo kapitalismus, ručičky, nebojte se, vy makat nebudete, 2002, perokresba, 7,5x19,5 cm.

5. Morálka: věda – technika – ekonomika

Sesazují-li zde za slovo morálka do trojice uvedené skutečnosti a tedy jejich morální aspekty, neznamená to nikterak, že věda souvisí jen s technikou a technika

jen s ekonomikou. Ovšem věda nalezla a nalézá stále víc uplatnění právě v technice a technika stále víc proniká do ekonomiky.

5.1. Měl Einstein svědomí, když se rozhodl pomoci sestrojít atomovou bombu?

Atomová bomba (AB) svržená 6. 8. 1945 na Hirošimu znamenala 78.150 mrtvých, 13.983 nezvěstných, 37.424 raněných, následky u 235.656 osob. Druhá AB padla na Nagasaki. Zlo v podobě radioaktivního záření a zamoření přinášely i pokusné výbuchy americké, později sovětské a jiné – celkem kolem tisíce (možná že i víc). Podzemními výbuchy největší síly chtěli údajně někteří sovětské generály vyvolat dokonce umělé zemětřesení nevídané ničivosti na západním pobřeží USA, které mělo zlikvidovat raketojaderný průmysl v Kalifornii. Obrovské vlny by smetly též vše živé ve vnitrozemí.

Americká AB spustila závody v atomovém zbrojení poté, co AB sestrojil i SSSR. Hromadily se nejen AB (o síle x-krát větší než byla hirošimská) s příslušnými nosiči – letadly, ponorkami a zvláště raketami, ale i bomby vodíkové, kobaltové, neutronové. Tento válečný atomový arsenál vzrostl v rukou USA, SSSR (a dalších) natolik, že každý obyvatel Země mohl a může být overkilled („přezabit“) x-krát.

V závodech ve zbrojení se stal později vojenskou mocností č.1 SSSR. V důsledku toho vznikla tzv. filosofie atomové smrti, obsahující i morální dilema, zda je pro lidstvo lepší smrt fyzická („Besser tot als rot“ – „Lépe mrtvý než rudý“), anebo smrt duchovní („Besser rot als tot“ – „Lépe rudý, než mrtvý“), tj. fyzicky přežít, žít, i když pod nadvládou světového komunismu – za situace „pax moskvana“. Předlohou jako by bylo Šalomounovo rozsouzení dvou matek ve sporu o novorozeně.

Vylíčený vývoj zla byl řetězovou reakcí, kterou spustil Einstein (známý jeho dopis Rooseveltovi) a jeho druzi. Proto ta naše otázka v záhlaví podkapitoly. Že by si on – „otec AB“ (nebo později Teller – „otec vodíkové bomby“) neuvědomoval, že AB bude masově zabíjet, a to vícestranným způsobem a na pokračování? A že tím vtiskne politikům a vojákům do rukou zbraně, kterými může být vyvražďeno celé lidstvo? Jistěže si to on (a další, zvláště J. R. Oppenheimer, vedoucí prací na konstrukci AB) uvědomoval, ale přesto tak

jednal, vzdor svému svědomí. Jak si to vysvětlit?

Einstein totiž neviděl jen zlo AB jako zbraně hromadného ničení, ale zároveň a především jiné zlo – světový fašismus (již zmíněný trojúhelník „Berlín – Řím – Tokio“ a jeho plány). Navíc špionáž zjistila, že hitlerovští vědci rovněž pracovali na sestrojení AB, takže šlo o čas. A dokonce měli náskok v nosičích – rakety V 1 a V 2 (V = Vergeltungswaffe, tj. zbraň odplaty za anglické bombardování Německa). Kdyby Němci předběhli Američany v konstrukci AB a použili je z letadel a na raketách (Hitler sliboval obrat ve světové válce pomocí „zázračné zbraně“), není zcela vyloučeno, že by světový fašismus světovou válku vyhrál, a rozdělil si pak svět do tří obrovských koloniálních říší, „rasově nečisté“ vyhladil a zbylé zotročil. Toto zlo – fašizace naší planety – se tedy jevilo jako větší než zlo americké AB, která urychlila konec světové války v Asii a v Tichomoří, a tím i celkově, a zachrá-

nila tak miliony životů; ukázala se tedy dobrem.

Takže, A. Einstein (a jiní) měl svědomí – vyšší svědomí, které nazíralo zlo vojenské (AB) v širším rámci zla politického. Když byl světový fašismus poražen, byl Einstein jedním z prvních, který začal boj za zákaz AB. (J. R. Oppenheimer se zase stavěl proti konstrukci bomby vodíkové.) To, že se SSSR snažil překonat atomový monopol USA, to už nepadá na vrub Einsteina a dalších vědců. Ti nemohou ani za následné závody v raketojaderném vyzbrojování mezi Západem a Východem a za rozšiřování „atomového klubu“ o další členy. (O Einsteinově boji za odzbrojení a za mír se lze dočíst v jeho knize *Jak vidím svět*).

Jestliže bychom tedy dospěli k názoru, že věda není ani antimorální, ani však amorální (= bez morálky), znamená to, že je proti nemravnostem imunní? Mohli bychom si tedy položit otázku:

5.2. Jsou ve vědecké práci vůbec možné nějaké nemorálnosti?

Jsou a daly by se rozdělit zhruba do pěti skupin:

Zprv, nemorálnosti spjaté s vědci jako takovými: Bývali to zčásti lidé bez talentu, dosazení na vědecká pracoviště protekcí, v totalitách – diktaturách především politickou. (Jako by šlo o aplikaci Gottwaldova výroku „Nebudeme dělat z generálů komunisty, ale z komunistů generály“ do podoby: „Nebudeme dělat z vědců komunisty (i když i o to se snažili), ale z komunistů vědce“, tzv. novou inteligenci, především z tzv. ADKářů – absolventů dělnických kursů). Jestliže byli pilní, plodili vědu – ti netalentovaní a neschopní z nich – pseudovědu. Byli-li líní, stávali se zpravidla šéfy. (Kdo něco umí, ten to dělá. Kdo to umí méně, ten to učí. A kdo to vůbec neumí, tak ten to vše organizuje, ten tomu šéfuje.) V zájmu spravedlnosti je ovšem třeba říci, že mnozí ADKáři vynikli i jako vědci, nebo aspoň jako učitelé.

Byli a jsou i lidé talentovaní a zároveň pracovití. Jejich vědecká práce a její výsledky se bohužel mohly leckdy zkreslovat předsudky, přes něž – jako přes barevné brýle (názor I. A. Bláhy) – neviděli skutečnou skutečnost, jaká byla, ale nějak oněmi předsudky zbarvenou. Proto je důležité, aby „vědcovy brýle“ byly čiré – čisté, a oni tak mohli vytvářet „čistou vědu“. Jestliže si své předsudečné brýle neuvědomují, upadají do omylů. Jde tedy o problém gnozeologický, ne ještě morální. Morálním problémem se to stává, jsou-li na

své „předsudečné brýle“ (zpravidla ideologické) upozorňováni, a přesto na nich tvrdošijně setrvávají. Pak se ocitají na hranici vědomé falzifikace vědy.

I talentovaní a pilní vědci však mohou zabřednout do další nemorálnosti – vinou metodologie: nevytvorí-li si totiž (například z lajdáckosti) dostatečně seriózní hypotézy, které mají pokusně ověřit; neudělají-li (z pohodlnosti, z netrpělivosti, z obavy, aby nebyli předběhnuti konkurencí apod. – případ O. Lepešinské) dostatečný počet pokusů; nevyvodí-li (pro svou ledabylost) z materiálu seriózní závěry; nedají-li svou práci k posouzení opravdovým kapacitám, ale přítelíčkům („Ruka ruku myje“ – „Dnes posoudíš příznivě práci moji, zítra já zase tvoji“); toto by ovšem nebyla vina nějaké nemorálnosti vyskytnuvší se v metodologii, ale vina charakterová – vina morální v jiném smyslu.

Zde už narážíme na nemorálnosti v oblasti vztahové. Zprv, jde o nemorálnosti spjaté s řadovými vědci: 1. Vztahy k sobě samému – kariérismus, honba za tituly, poctami, cenami, výlety do zahraničí, vydávané za „studijní“ cesty. 2. Vztahy ke kolegům (zmíněné přítelíčkování, „jánabráchismus“, falešná kolegalita na straně jedné, a řevnivost, vedoucí někdy až do likvidačního boje „kdo s koho“ na straně druhé). 3. Vztahy k služebnímu vedoucímu, nebo ke skutečným kapacitám ve vědě (službičkování, hojné, až přehna-

né citování názvů i z podružných prací šéfů a kapacit, vychvalování i takových názorů, s nimiž servilní podřízený vnitřně nesouhlasí, ale vychvaluje je, uvádění šéfů a kapacit jako spoluautorů, aniž jimi jsou apod.).

Zadruhé, jde o nemorálnosti spjaté se šefy vědeckých pracovišť: Vnucují se – někteří - za spoluautory kolektivních prací, aniž na nich mají nějakou účast, anebo účast jen formální či nepatrnou. Dávají si místo sebe a na své jméno napsat vědecké práce. Ti ne zcela nemorální předají skutečnému autorovi aspoň honorář za publikovanou práci, ti zcela bezcharakterní neudělají ani to a honorář si ponechají. (Sám znám takový případ.)

Zatřetí lze uvést nemorálnosti spjaté s vědeckými pracovišti jako takovými: Plánování „vědeckých“ úkolů zcela vymyšlených, a tedy zbytečných, a společnost – poplatníky okrádajících. Vykazování práce „namašlenými“ zprávami. Snahy mocných, aby v kolektivních pracích se dostali v pořadí autorů na první místo, aniž mají na práci nějakou účast, nebo účast jen formální. (Dostanou se tak do všech katalogů či databází ve všech knihovnách a v informačních pracovištích, jsou všude citováni, a podle počtu citací v citačních rejstřících ve světě se z nich stávají, mohou stát, „světové vědecké kapacity“!) Ovšem i v normálních poměrech je někdy problémem, koho dát na první místo v pořadí autorů: toho, kdo přišel s vědeckým nápadem, s novou převratnou myšlenkou? Nebo toho, kdo se nadřel dlouhodobě s pokusy? Nebo toho, kdo materiál zhodnotil do cenných teoretických závěrů? Konečně jde i o rakovinné bujení v počtu personálu, zvláště některých výzkumných ústavů – zcela podle „zákonů profesora Parkinsona“: s ubýváním vědecké práce přibývá pracovníků, zvláště pomocných. – Stálo by za to, aby ke všem výzkumným ústavům přibyl ještě jeden? Výzkumný ústav na výzkum výzkumných ústavů, který by zkoumal jejich personál, práci, výsledky, přínosnost, morální aspekty.

Začtvrté, nejkřiklavějšími nemorálnostmi v činnosti vědců jsou však plagiát (krádež práce někoho jiného) a falzifikát (podvrh). Dr. E. A. Alsabti (1958), prý absolvent lékařské fakulty v Basře (Irák), pozměnil nepatrně jakousi cizí práci, uvedl sebe a dva vymyšlené spolupracovníky jako autory, a poslal práci do méně známého onkologického časopisu. Takto publikoval za pár let 60 „svých“ vědeckých prací!

Dr. J. R. Darsea publikoval na Harvardské univerzitě za dva roky stovku prací z oblasti kardiovaskulární – s pomocí grantu 700.000 dolarů od Natio-

nal Institute of Health. Ukázalo se však, že si jména pacientů vymýšlel a data zcela zmanipuloval. Šlo tedy o podvrh. (Z minulosti jsou známy podvrhy Ossianových písní [Macpherson, Skotsko, 18. století] a RKZ = Rukopisy královédvorský a zelenohorský [Hanka, kolem roku 1820]), snad i Slovo o pluku Igorově aj.) (Blíže o těchto nemorálnostech ve vědě například D. Soudek [1993]: O patologii vědy. *Universitas*, 1993, č. 4, s. 52–56.)

Zapáté, nejzávažnější nemorálnosti ve vědě však byly páchany totalitními režimy. Nemyslím ani tak šovinistické přisvojování si všech světových objevů a vynálezů (což činilo hitlerovské Německo, stalinský SSSR, a dnes i Itálie), jako spíše stalinistické likvidování celých vědeckých oborů jako „pavěd“ (genetika, kybernetika, sociologie apod.). Pod tlakem vládnoucích klik v oblasti vědy, například lysenkovců, byli vědci likvidováni nejen existenčně, ale i fyzicky, tj. popravováni, například genetik Vavilov. Docházelo k znásilňování věd do Prokrustova lože idejí klasiků marxismu-leninismu jako „vědy všech věd a umění všech umění“, především idejí samotného Stalina jako „generalissima vědy, nejrůznějších věd“, a dokonce i idejí ze sjezdů Komunistické strany Sovětského svazu (KSSS). Výsledkem byla nejen stagnace věd, ale i jejich deformace, neboť byly mistrovány šéfideology komunistické strany, ba samotným Stalinem, jeho zetěm Ždanovem (ten zvláště v oblasti umění) a jinými. Místo opravdových věd byly konstituovány pseudovědy, skutečné polovědy až pavědy – jako například zčásti tzv. vědecký komunismus, či ještě hůře disciplína zvaná „stranicko-politická práce“, která měla na vysokých školách dokonce své katedry. (V ruštině PPR = partijnopolitičeskaja rabota. Někteří recesisté zkratku PPR dešifrovali do podoby „Prišli, pogovorili, razešli.“) Je ovšem potřebí v zájmu objektivity říci, že zvláště v matematických, přírodních a technických vědách byl rozvoj a pokrok i v stalinistickém režimu, uskutečňovaný z důvodů ekonomických a zvláště vojenských. Proto za tzv. Velké vlastenecké války byli vytaženi ze sibiřských lágrů a přitaženi k vědecko-technické práci konstruktéři tanků a jiní. To pokračovalo i po druhé světové válce – v závodech o atomovou bombu a o rakety (i když raketové odborníky z Německa si rozebrali jak Sověti, tak Američané, takže – vypráví se vtip – že když se potkaly ve vesmíru raketa americká a sovětská, řekly: „Tak a teď už zase můžeme mluvit německy“).

Z vylíčení pěti skupin nemorálností ve vědecké

práci, vědě, vědecké politice by ovšem neměl vzniknout dojem, že věda a vědci jsou nemorální. Naopak smyslem vědy je pravda a smyslem drtivé většiny vědců, poctivých vědců, je sloužit touto pravdou člověku, lidem, společnosti, lidstvu. (K. Engliš: „Vědou k dob-

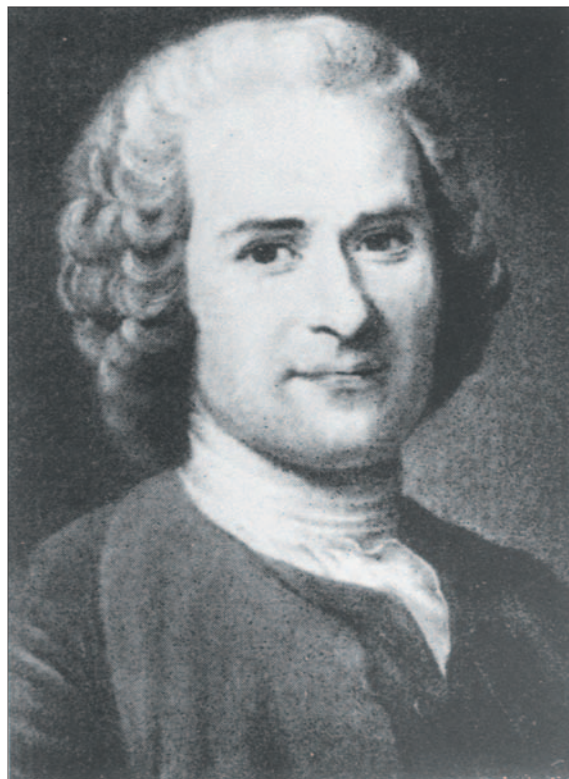
ru.“) Tato služba je však ne přímá, ale zprostředkovaná, nejčastěji, a dnes stále více, přes techniku. Ta přináší člověku nejen dobro, ale i zlo. Pesimisté mluví o tom, že technika člověka ničí. Proto by bylo možné položit si otázku:

5.3. Ničí-li technika člověka, má člověk zničit techniku?

Evidentně ničí, tj. především válečnou techniku, by měl – perspektivně – zničit zcela určitě. Už Komenský v knize *Labyrint světa a ráj srdce* vkládá do úst poutníka, vstoupivšího do sklepení se zbraněmi (stav soldátský), podiv nad tím, že zbraně jsou určeny na člověka, a ne pouze k obraně před lítou zvěří. A navrhuje překout meče v rádlá. A dnes, více než tři století po Komenském, jsme svědky toho, že člověk vyvinul válečnou techniku tak strašné ničivosti, že se lidstvo ocitlo v dilematu: buď lidstvo zničí tuto techniku, anebo tato technika zničí lidstvo. Proto byl konečně nastoupen dlouhý, zdoluhavý a strastiplný proces odzbrojování, avšak plný překážek a kroků vpřed a zase zpět.

Jiná otázka ovšem je, zda má člověk – lidstvo zničit techniku vůbec – tedy i tu neválečnou? Takové tendence se projeví u romantiků, počínaje J. J. Rousseauem. Ten v roce 1750 ve své *Rozpravě o vědách a uměních neboli o tom, zda obnova věd a umění přispěla k očištění mravů* (Rousseau 1989, s. 45–74) považuje rozvoj kultury (od údobí renesance) za umělý svět, který působí úpadek mravů, je příčinou neštěstí lidstva a znemožňuje člověku, aby byl sebou samým. Volá proto po „návratu k původnímu přírodnímu stavu“.

Rousseau (obr. 3) ovšem ještě nepostřehl techniku, ale spíše jen vědy a umění. Ani ji postihnout nemohl – pro nerozvinutost techniky, která tehdy ještě neukázala své stinné stránky. (Ty zažili například ruční potiskovači kartounů v Praze v první polovině 19. století, kteří byli po zavedení strojového potiskování kartounů vyhozeni na dlažbu; proto šli a stroje rozbili. Tak to líčí J. Arbes ve svém románu *Štrajchpudlíci*.) Na stinné stránky poukazují až myslitelé 20. století, kteří se snažili navrhnout i určitá řešení. Tak N. A. Berďajev je toho názoru (1933), že „technická epocha“ – epocha neslýchané moci techniky nad lidskou duší – se skončí ne negací techniky, nýbrž jejím podřízením se duchu, naplněnému křesťanským náboženstvím. M. Heidegger v knize *Die Technik und die Kehre* (1952)

Obr. 3. Jean Jacques Rousseau (1712–1778), francouzský filozof-osvícenec, kritizující kulturu a civilizaci jako příčiny úpadku mravů a neštěstí lidstva. Spisy: O původu nerovnosti mezi lidmi, Společenská smlouva, Emil.

vidí obrat (die Kehre) v rozvoji umění, které by mělo proniknout do techniky a získat nad ní převahu. F. A. Hayek v trilogii *Právo, zákonodárství a svoboda: Nový výklad liberálních principů spravedlnosti a politické ekonomie* (česky 1991) vidí záchranu před „společností-strojem“ v neoliberalismu. (Na techniku-stroj byla povýšena, či spíše degradována, společnost sovětská – stalinská, kde vůdčí směrnicí komunistické strany se měly dostávat přes „transmise“ aparátů dolů až k lidem – jen šroubkům a kolečkám státní mašinerie.) Náběh k chápání společnosti jako mechanismu měl přechodně i N. Wiener, zakladatel kybernetiky. Nako-

Obr. 4. Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716), německý matematik a racionalista. Namísto substance klade tzv. monady. Nejvyšší – božská monada předzjednanou harmonií zajišťuje vztahy všech monad.

nec však od myšlenky aplikace kybernetiky na společnost upustil jako antihumánní. Naopak upozornil, že moderní civilizace na všech stranách opouští klasický Leibnizův (obr. 4) obraz světa, v němž všechny události jsou určeny předem a jednoznačně podle pravidel průmyslového mechanismu. Rovněž z práce R. Richty a kolektivu *Civilizace na rozcestí: Společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce* (1966) lze vyčíst, že autoři vymaňují člověka ze zajetí techniky a staví ho ne proti technice, ale nad techniku.

Technika je jako oheň – dobrý služebník, ale zlý pán (například postupující technika vyrazuje stále

Obr. 5. Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831), nejvýznamnější představitel německé klasické filozofie, tvůrce objektivního dialektického idealismu: svět coby světový duch se vyvíjí z absolutní ideje přes své „jinobytí“ (přírodu) k absolutnímu duchu (lidstvu), kde opět prochází třemi stupni: subjektivní duch (individuální vědomí), objektivní duch (právo, morálka, rodina, společnost, stát) a absolutní duch (umění, náboženství, filozofie

více lidí z práce do nezaměstnanosti se všemi následnými zly). Jde o to využít v přístupu k ní Hegelova (obr. 5) pojmu „aufheben“, který má tři významy: zničit (v technice všechno to špatné – zlo), udržet – podržet (z techniky vše to dobré) a povýšit – pozvednout (přeměnit „technickou epochu“ v epochu lidskou, z člověka a pro člověka).

Na více místech jsme se dotkli spojitosti techniky s ekonomikou. Proto přejdeme k některým otázkám vztahu morálky a ekonomiky. To je aktuální, protože mnozí z nás považují přechod k tržnímu hospodářství za zlo. Položme si proto otázku:

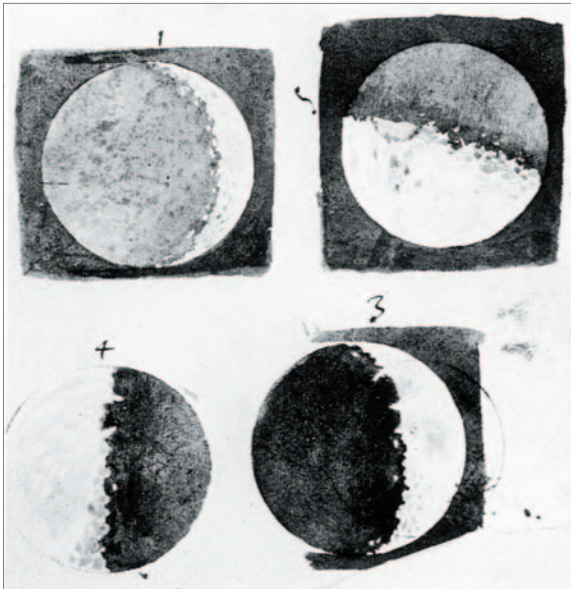
5.4. Má tržní hospodářství (kapitalismus) nějaký morálně-etický základ?

Podle M. Webera *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus* (1920–1921) má. Z něho vychází i G. W. Ditz v pojednání *Protestantská etika a tržní hospodářství* (Ditz 1991). Podle Ditze to byl Kalvín, který postřehl paralelu mezi výkonností

v soutěži a nevyzpytatelným rozhodnutím Boha spasit jenom nemnohé. Individuální snaha o zisk, soukromé podnikání a neomezená soutěž se stávají podle Kalvína morálními činnostmi. Protože se božský plán jevil lidskému chápání jako neurčitý, muselo být jednání

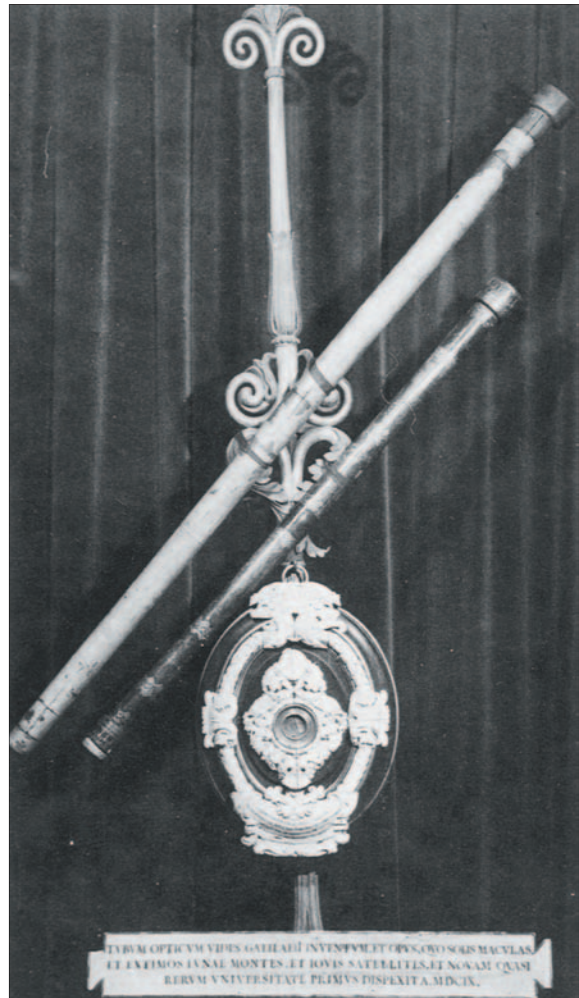

Obr. 6. Galileo Galilei (1564–1642), italský matematik, fyzik a astronom. 1632 donucen církví odvolat heliocentrismus. 1992 papež Jan Pavel II. inkviziční proces plně revidoval.

Obr. 7. Černobílá reprodukce Galileových vlastních akvarelů, jimiž zachytil fáze Měsíce, jak je pozoroval svým dalekohledem v roce 1610.

individua motivováno vlastním zájmem. Víra v nekonečnou dobrotivost „neviditelné ruky“ napovídala, že agregátní výsledky sobecky zaměřených jednání individuí přinesou maximální užitek největšímu počtu lidí. (Jde o Benthamův princip „maximace blaha“.)

Obr. 8. Hvězdářský dalekohled, který Galileo Galilei zkonstruoval v roce 1609.

Zdůrazňovala se ovšem jen možnost spasení – v souladu s Kalvínovým předpokladem, že spasení budou jen nemnozí.

Začíná-li každý s pouhou možností spasení, může pravděpodobnost svého spasení zvýšit neustálým vyhledáváním a efektivním využíváním příležitostí s rizikem investic. Riziko investování se kladlo morálně výš, než spoření, a spoření výš než utrácení. Pokoušet se uniknout riziku se nyní stalo něčím nemorálním. Kalvín stanovil racionální pracovní úsilí zaměřené na tvorbu bohatství za hlavní posvátný závazek těch, kteří se cítí být povoláni (tj. oddáni úkolu pro úkol sám) a chtějí být vyvoleni ke spáse. Pouze stav zaměstnanosti, tj. zjevné angažovanosti v produktivní činnosti, může být příslibem možné boží milosti. Zahálka, požitkářství, hazardní hry, samoučelná rekreace znamenaly upadnutí v boží nemilost. Novými ctnostmi se staly šetrnost, spořivost, odříkání smyslů (asketismus)

Obr. 9. Titulní list spisu Galileia Galileiho Dialogus de systemate mundi.

– včetně odříkání požitků a zážitků estetických.

Pro kalvinismus bylo dobré vše, co zisk zvyšovalo, a špatné, co jej snižovalo. Nová etika proto vybízela každého věřícího, aby šel výše ve vzdělání, v zaměstnání, ekonomicky, aby spoléhal na vlastní síly, věře ve spolupráci boží. Neustálá snaha dostat se nahoru se stala kardinální ctností. Ovšem ne každý společenský vzestup byl považován za posvěcený. Vnější úspěch byl doprovázen vnitřním smyslem pro čest a spravedlnost, což muselo být uznáno i společensky. Zdá se tedy, že v protestantské-kalvínské morálce neplatilo to katolické-jezuitské „Účel světí prostředky“.

Morálně začali být viděni finančníci a obchodníci. Ve středověké Evropě bylo zapůjčování peněz (lichva) a investiční bankovníctví svěřováno opovrhovaným menšinám (zvláště Židům). Kalvinismus však finančníctví morálně přehodnotil z činnosti víceméně nemravné na činnost mravnou. A tak národy jako Švýcaři, Nizozemci, Skotové rozvinuly přijetím kalvinismu svůj ekonomický a finanční talent. V USA banky a navazující finanční instituce se přestěhovaly ze židovských uliček na Wallstreet.

Rovněž obchodníci měli ve středověké společnosti

Obr. 10. Giordano Bruno (1548–1600), italský renesanční myslitel; rozpracoval heliocentrismus Mikuláše Koperníka (viz) do teorie, v níž tvrdil, že ani Slunce není středem světa, ale pouze jednou z hvězd v nekonečném vesmíru. Kritizoval církevní scholastiku; za své nekonvenční myšlení a učení byl v Římě upálen.

nízký a pochybný statut. Zatímco předkalvínská a pokalvínská etika se zaměřovaly na výrobu a spotřebu, etika kalvínská docenila i obchod. Nový obchodní žargon „Pozor na spotřebitele!“, „Tvrdě při prodeji“, „Nalož, co to unese!“ vyjadřoval kalvínské myšlení (i pozdější filosofii moralisty a zakladatele anglické klasické politické ekonomie Adama Smitha) v tom smyslu, že ekonomický zájem zaměřený na sebe naplňuje plán „neviditelné ruky“. Obchodníci přidávají užitek a tím zvyšují tržní hodnotu výrobku.

Jakmile však kalvínská touha po spasení ve 20. století ochabovala a začala zplahovat praktická náboženská víra, začalo slábnout i puzení získávat bohatství. (To předvídal už Weber.) Na místo kalvínského asketismu nastoupil freudovský hédonismus. Maximalizace uspokojení spotřebitele se nyní považuje za důležitější než maximalizace zisku. Freudovské libidinózní tužby přeměňují člověka nuceného spořit v člověka nuceného utrácet. Upadla ochota k risku investic. Oslabila se kalkulující racionalita. Vlastnictví se méně ctí, a proto zločiny proti vlastnictví se poměrně tolerují. Klesající vnímavost pro vlastnictví a lhostejnost veřejnosti jde ruku v ruce s rostoucí vnímavostí pro lidská práva, zejména pro práva chudých. Suverenita spotřebitele je rozrušována daněmi a inflací. Straní se (fandí se) stále

víc rovnostářství. To brání inovacím podnikání, riskování, což vše činilo konkurenční systém efektivním. Došlo k posunu od prvního přikázání („Miluj Boha!“) k přikázání druhému („Miluj svého bližního!“), což znamenalo, že všechna náklonnost musí být zaměřena na společnost. S koncepčním zakrytím „neviditelné ruky“ se ekonomický sebezájem stal morálně podezřelým. Vytvářet zisk už není mravné. Hlavní úlohou podnikatele je jednat jako občan, jemuž leží na srdci veřejné blaho.

Takovéto trendy v důsledku postupující dekalvinizace lze, podle Ditze, pozorovat na Západě, zvláště v USA. Není však přeorientace od tvorby zisku k starosti o veřejné blaho mravné?

Ditzovo vidění vztahu ekonomiky a morálky se nezdá shodovat s realitou toho vztahu u nás. Naše skutečnost se jeví jako rozdvojená: na jedné straně na jednostranné spoléhání na vládu „neviditelné ruky trhu“ a tudíž na honbu za ziskem s morálním nedbáním, či nedoceňováním nemorálnosti tzv. špinavých peněz, a s průvodními nemorálními jevy této ekonomiky bez přívlastků jako je tunelování; na druhé stra-

ně ekonomika s přívlastky ekologická a sociální, které jde víc o přerozdělování (ze zvyšovaných daní apod.), a o přibližování tzv. sociálního státu s vícestranným sociálním zabezpečováním (pokud možno s bezplatným školstvím, zdravotnictvím atd.). První směr (reprezentovaný politicky Občanskou demokratickou stranou [ODS]) má morální klad ve vyzvedávání individuální odpovědnosti každého občana, morální zápor však v nebezpečí vykořisťování lidí. Druhý směr (jehož představitelem je Česká strana sociálně-demokratická [ČSSD]) je morálně kladný ve všestranné péči o lidi, ale morálně záporný v tom, že nechtě učí ve spoléhání se na sociální stát, který je částí společnosti zneužíván (jako „dojná kráva“), a že nedoceňuje rozvoj ekonomiky. („Blahobyt musíme vyrobit“ – nelze ho dosahovat jen přerozdělováním.) Jedním z nejpálčivějších ekonomicko-sociálních problémů u nás je nezaměstnanost; ze 6 % v roce 1998 stoupla do roku 2003 na 10 %). – Řešení naší situace a ekonomicko-morální pokrok by byly asi v promyšlené syntéze obou směrů.

5.5. Otázky a náměty

1. Nebylo od G. Galileiho (obr. 6-9.) zbabělé, že – na rozdíl od G. Bruna (obr. 10) – před inkvizicí couvl? (Nevedlo to však k určitému dobru?)
2. Je morálka přítomna ve vědě už při vstupu do bádání a během něho?
3. Váš názor na lidové léčitele, astrology (s horoskopy), okultismus apod.
4. Přináší vědecký a technický pokrok lidem dobro? (Rousseau – Fichte.)
5. Váš názor na konverzi zbrojního průmyslu v civilní a na vývoz zbraní?
6. Měl Proudhon pravdu, že vlastnictví je krádež? Názory R. Nozicka.
7. Morální aspekty nezaměstnanosti. Jak nezaměstnanost řešit?
8. Pokuste se zhodnotit ekonomickou a sociální morálku socialismu!
9. Jaké morální klady a zápory vidíte v tržní ekonomice?
10. Zhodnoťte z morálního hlediska počínání nadnárodních monopolů a antiglobalistů!

5.6. Literatura k 5

Arbes 1951, Assenmacher 1996, Bayet 1936, Berdajev 1990, Bláha 2001, Bláha – Dytrt 2003, Bohatá 1997, Bucher 1993, Cimrman 1982, DeVos 1996, Diener 1978, Ditz 1991, Einstein 1993, Etika a ekonomie 2002, Fichte 1971, Fizzotti 1998, Fleckenstein 1967, Frolov – Judin 1988, Ganthaler 1992, Haldane 1948, Heidegger 1963, Jankovský 2003, Jouvenel 1998, Kantorek 1991, Kárníková 1997, Kohout 1956, Kunovská 1976, Lafargue 1926, Luknič 1994, Macek 1915, Mali-

na 1993, 1997, Masaryk 1936, Manažerská etika: Inspirace pro 21. století 2000, Markesová 2003, Mihulová – Svoboda 2001, Moldan 1985, Molitor 1998, Obrdlík 1937, Popelová 1979, Putnová 2001, 2003, Reagan 1971, Remišová 1996, 1999, 2000, Richta 1966, Rolný 2003, Rorty 1991, Rousseau 1989, Sayers 1992, Sedlák 2003, Sen 2002, Smith 2001, Soudek 1993, Táborský 1997, Tolstych 1977, Vaněk 1997, Weber 1983, Whitehead 1970, Zoščenko 1985.

6. Morálka: umění – náboženství – filosofie

Umění, náboženství, filosofii spojuje určitá obecnost – nadhled nade vším, na rozdíl od speciálních věd. Patří do duchovní kultury, které jsme se už dotkli

v duchovních stránkách práva, politiky, vojenství, ekonomiky. Spadá pochopitelně do ní věda jako celek. Z těchto tří oblastí začneme uměním a to slovesným.

6.1. Mohou se spisovatelé stát „svědomím národa“?

Že mohou, i když výjimečně (rozumí se svými vystoupeními na veřejnosti), dokazuje z našich dějin *Manifest českých spisovatelů*, dokument z května 1917, podepsaný 222 spisovateli v čele s A. Jiráskem a J. Kvapilem a požadující právo českého národa na sebeurčení.

„Svědomím národa“ se stala řada spisovatelů i na IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů v červnu 1967 díky vystoupením M. Kundery, P. Kohouta, A. Klimenta, J. Skácela, V. Havla, L. Vaculíka, L. Čivrného, J. Procházky aj. Ostře na ně zareagoval, zvláště na příspěvky Milana Kundery a Ludvíka Vaculíka, tajemník ÚV a člen předsednictva ÚV KSČ Jiří Hendrych. Jestliže si Komunistická strana Československa (KSČ) dala – prostřednictvím svých disciplinovaných a ostatních zposlušných poslanců v roce 1960 do své – socialistické – ústavy v čl. 4, že je vedoucí silou ve státě a ve společnosti, musela tajemníka a člena předsednictva ÚV KSČ J. Hendrycha přímo pobouřit tato Kunderova slova: „Spisovatelé čeští mají odpovědnost za samo bytí svého národa a mají ji dodnes, protože od úrovně českého písemnictví, od jeho velikosti či malosti, odvahy či zbabělosti, provinciálnosti či vše-

lidskosti, závisí do značné míry odpověď na životní otázku národa.“ Hendrych napadl i Vaculíkovu kritiku (komunistické) moci, neboť Vaculík volal i po podřízení politických rozhodování kritériím etiky.

Avšak i po Hendrychových vystoupeních, která měla spisovatele zastrašit, pronesl Jan Procházka v závěrečném slovu mj. toto: „Literatura musí být nepokojným hlasem. Měla by umět změřit propast mezi ideálem a skutečností a neměla by být nepokojným hlasem na poušti. Odpovědnost literatury je veliká bez ohledu na to, je-li z těch či oněch pohnutek někdy zveličována. Někteří říkají, že naše století je technické století. Literatura by měla přispívat k tomu, aby to bylo lidské století (...). Společnost, chce-li být slyšena, musí dát hlas svému spisovateli, neboť je jeho výsadou být jejím srdcem i jejím hněvem.“ (Blíže: *IV. sjezd Svazu čs. spisovatelů (Protokol)*. Praha 27.–29. června 1967. Praha 1968. – Těž D. Hamšík: *Spisovatelé a moc – s kapitolami Před vyvrcholením krize, Sjezd spisovatelů – konflikt s mocí, Cenzura – nástroj krytí chyb i zločinů moci, Degenerace a pád*. Praha 1969.)

Vystoupení našich antistalinských spisovatelů na jejich IV. sjezdu v červnu 1967 zapůsobilo na veřejnost

především morálně a přispělo k pádu režimu Antonína Novotného v lednu 1968 a k „pražskému jaru“ jako ke hnutí za demokratizaci a humanizaci socialismu (Dubčekovo heslo „Socialismus s lidskou tváří“). Bylo i v zájmu spisovatelů i publicistů, aby už konečně povstali i oni. V celém období po únoru 1948 je pronásledovala cenzura, takzvaná Ústřední publikační správa. Ta uskutečnila například v letech 1963–1967 381 zásahů: 1963 – 25, 1964 – 124, 1965 – 85, 1966 – 57, 1967 (do 23. 9.) – 141. Některé časopisy byly zakázány (například Havlova *Tvář*). Řada spisovatelů byla dlouhodobě vězněna (K. Pecka, J. Zahradníček, Z. Rotrekl aj.). Někteří byli dokonce popraveni (například Z. Kalandra). K persekuci spisovatelů a vůbec umělců přispěli, anebo ji ospravedlňovali komunističtí kritici. Z. Nejedlý (který měl v takové kritice zkušenosti – v roce 1918 napadl ze „zrady národa“ Josefa Suka, v roce 1945 Václava Talicha), Ladislav Štoll v knize *Tricet let bojů za českou socialistickou poezii* napadl Františka Halase, Ivan Skála jinou osobnost („psovi psovskou smrtí“), atd. K ideologickým posudkům – odsudkům byli Státní bezpečností přinucováni i někteří pracovníci ústavů literatury a filosofie na ČSAV.

Teoretickým základem nadvlády komunistické strany (a socialistického státu) nad umělci, zvláště spisovateli, byla Leninova stať *Stranická organizace a stranická literatura*. Stalin nazval spisovatele „inženýry lidských duší“ (čti: ideologickými zpracovateli) a předepisoval jim „socialistický realismus“ jako jedinou přípustnou metodu tvorby. Jeho zeť A. A. Ždanov vyfabrikoval *Případ Zoščenko – Achmatova*, a kromě těchto literátů napadl jako „nesocialistické“ i některé hudební skladatele a filosofy. Za Stalinovy éry bylo v SSSR zatčeno kolem 2.000 spisovatelů, z nichž asi 1.500 přišlo o život ve věznicích a v koncentračních táborech. Bylo tedy odvahou, k níž podnítilo ruské umělce jejich svědomí, když moskevské divadlo na Tagance dalo – jakoby na protest proti Stalinově

tezi o „inženýrech lidských duší“ – nad svůj vchod: „Nejsme lékaři, jsme bolest.“

Podobně jako rudá totalita zacházela se spisovateli i totalita hnědá – hitlerovská. Za Hitlerovy éry převážná většina (asi 2.500) německých spisovatelů musela před Hitlerem uprchnout do ciziny. Zbytek hitlerovci povraždili, umlčeli, anebo je přinutili k poslušnosti, případně i ke kolaboraci. Pálili se nejen knihy, ale i lidé, usmrceň v plynových komorách. Potvrdila se tak prorocky slova H. Heineho: „Tam, kde se pálí knihy, tam se potom pálí lidé.“ Jeden z německých exulantů – E. Toller – burcoval svědomí spisovatelů a světové kulturní veřejnosti vůbec, když napsal: „Kdo v takové době mlčí, ten zraňuje své lidské poslání.“ – Bylo však paradoxní, že právě za Stalinovy persekuce sovětských spisovatelů, se Maxim Gorkij obracel k světovým umělcům svou výzvou k boji proti persekuci spisovatelů jen německých výzvou „S kým jdete, mistři kultury?“

Ti naši spisovatelé, kteří byli seshora umlčeni za sovětské okupace a normalizace po 21. srpnu 1968, zůstali však nadále věrni svému poslání „být svědomím národa“. Psali a vydávali antistalinskou, humanistickou literaturu jako samizdat (od samoje izdatel'stvo), kolportovanou tajně mezi naší veřejností. Svobodně, i když s hmotnými obtížemi, vycházela literatura stejného zaměření v exilu a k nám se pašovala. Po listopadu se oba proudy vydávají u nás svobodně. (Přehledy samizdatové a exilové literatury jsou například: *Exilová a samizdatová literatura*. Brno: Státní vědecká knihovna, 1990. – D. Perstická: *Ludvík Aškenázy a ti druzí. Informace o umlčované a zamlčované literatuře*. Brno 1990. – D. Perstická – L. Přerostová: *Dominik Tatarka a ti druzí. Informace o umlčované a zamlčované slovenské literatuře*. Brno 1991.)

„Svědomím národa“ nebývalo jen humanistické umění, ale i křesťanské náboženství, hlásající lásku k bližnímu. Proto se často klade otázka:

6.2. Jak mohla dojít římsko-katolická církev od lásky k bližnímu, hlásané prvotními křesťany, ke středověké inkvizici jako genocidě kacírů? Církev dnes

Prvotní křesťané byli krutě pronásledováni, předhazováni dravé zvěři (H. Sienkiewicz: *Quo vadis?*), mučeni (*Martyrologia Romanum*) a popravováni celá první dvě století, než došlo za Konstantina I. Velikého

k obratu. Ten zařadil v roce 313 křesťanství ediktem milánským mezi povolená náboženství. (Roku 325 dokonce předsedal prvnímu ekumenickému koncilu v Nikaji.) Z křesťanství jako náboženství pronásle-

dovaného se stalo náboženství státní. Jeho instituce, římsko-katolická církev, se postupně stala mocí, která soupeřila v Evropě s mocí světskou, korunovala dokonce krále a císaře a stala se jakousi „středověkou totalitou“, ovládající všechny oblasti života společnosti – od oblasti duchovní („Filosofie – služka teologie“) až po oblast ekonomickou (církev byla největším feudálem – pozemkovým vlastníkem).

Svou moc upevňovala mimo jiné zvláštním církevním soudnictvím proti „kacířům“, tzv. inkvizicí. Byla zřízena z popudu papeže Inocence III. (1161–1216) a působila po šest století – od století 13. do začátku století 19. Papežem Inocencem (pikantní jméno, neboť latinské *innocens* = „neškodný, nevinný“) bylo jako donucovací prostředek povoleno mučení. Současně byl vypracován systém povinného udavačství. V českých zemích existovala inkvizice od 2. poloviny 13. století do husitství, obnovena pak za pobělohorské protireformace (V. Kaplický: *Kladivo na čarodějnice*) a zrušena Josefem II. Inkviziční proces měl tyto znaky: Soudní orgán jej zahajoval z vlastního popudu (obvykle na udání). Soudce byl zároveň vyšetřovatelem i žalobcem. Řízení bylo tajné, obhájce nepřipustný, obviněný zcela bezprávný. Velkou váhu měly formální důkazy, rozvinuté v celý systém. Rozhodujícím bylo doznání obviněného, vynucené zpravidla mučením. (Doznan pak i to, co neudělal, ale co bylo v udání.) – Inkvizici údajně padlo za oběť několik milionů lidí. (Srov. J. R. Grigulevič: *Dějiny inkvizice*. Praha 1982.) V zájmu objektivnosti je ovšem třeba říci, že teroru proti „kacířům“ či jinověrcům se dopouštěly i některé krajní proudy v protestantismu. Například Kalvín dal uškvařit Serveta v obrovské pánci s tukem.

Proč došlo v římsko-katolické církvi od lásky k bližnímu k nelásce – k zabíjení bližních ve velkém? Zřejmě proto, že pojem bližní se zúžil jen na naprosto věrné, oddané, poslušné, slepě věřící syny a dcery církve. Všichni ti, kteří zapochybovali o dogmatech či kritizovali moc a bohatství římsko-katolické církve a zakládali sekty a nové církve, byli pronásledováni až likvidováni. Argument k jejich likvidaci našla inkvizice v bibli – v myšlence o církvi jako stromu, jehož „suché větve“ musí být odřezány a – spáleny.

Nejhlubší příčinou tohoto středověkého teroru římsko-katolické církve byla její snaha o udržení získané moci ideologicko-politicko-ekonomické, zvláště když tato moc začala být ohrožována nejen lidovými

hnutími, ale především nastupující buržoazií. Ta nakonec v buržoazních revolucích překonává feudalismus, tedy řád, založený na vládě šlechty světské v čele s panovníkem, a šlechty duchovní, církevní, vysokého kléru v čele s papežem, arcibiskupy a biskupy. Buržoazie proto vznáší i požadavek odluky církve od státu, který se však plně téměř nikde neuskutečňuje. (Požadavek se opakuje a realizuje v revolucích proletářských.)

Pád „středověké totality“ římsko-katolické církve byl církvi jen ku prospěchu, protože se mohla vrátit a do určité míry se i vrátila k podstatě prvotního křesťanství. Svědčí o tom nejen papežské encykliky *Rerum novarum* (1891), *Quadragesimo anno* (1931), *Centesimus Annus* (1991), ale i projev papeže Jana Pavla II. koncem roku 1993 u příležitosti 15. výročí jeho zvolení. V něm odsuzuje nejen totalitární komunismus, ale i ultraliberální spotřební kapitalismus, a vyzvedává nutnost boje proti nezaměstnanosti, za péči o chudé, mír a tradiční křesťanské hodnoty.

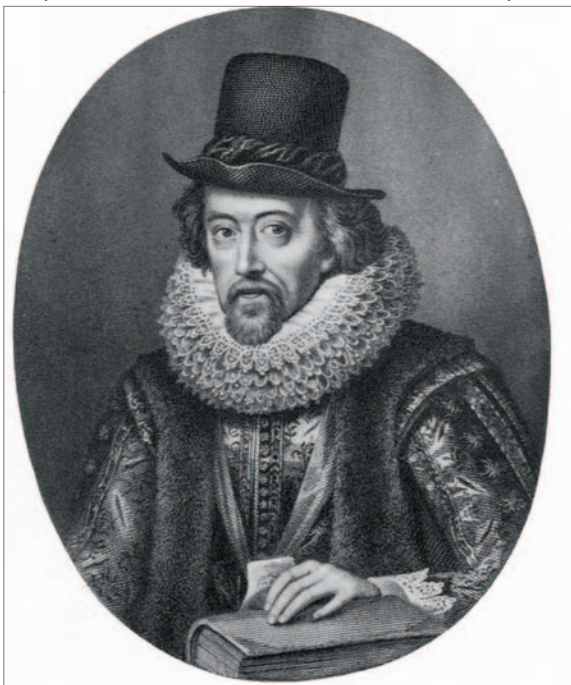
Důležitější je však především praxe římsko-katolické církve, tj. charitativní, sociální a jiná podobná činnost – v duchu lásky k bližnímu. Zářným příkladem je zde Matka Tereza, působící mezi chudinou v Indii. Napsala i knihu *Radost rozdávat se druhým* (Praha 1994). Pozoruhodný je zde i názor německého spisovatele Heinricha Bölla: „V křesťanském světě je prostor pro ty, kterým žádný pohanský svět prostor neposkytl: pro mrzáky a nemocné, staré a slabé, a ještě víc než prostor: lásku k těm, kteří se pohanskému bezbožeckému světu jeví a jeví jako neužiteční. Odpověď na otázky: Co soudíte o Kristu? Co soudíte o křesťanech? mi připadá snadnější. Věřím v Krista a věřím, že 800 milionů křesťanů by mohlo změnit tuto Zemi.“ (H. Böll: *Svět bez Krista. Dialog Evropa*, roč. 1, 1992, s.14; jde o Böllovu odpověď na anketu „Co soudíte o křesťanství?“ z roku 1957. Mezi dotazovanými byli kromě jiných i M. Brod, H. Urs von Balthasar, J. Urzidil, A. Zweig a L. Marcuse). – O mravní krizi křesťanství a o etizaci křesťanského náboženství viz například publikaci K. Hlavoně *Náboženství a morálka* (Praha 1982).

Člověkem se, vedle humanistického umění a pravého křesťanství, zabývala i filosofie (počínaje Sokratovou přeorientací od kosmu k člověku). Za nadvlády pozitivistické vědy v 19. století však docházelo ke snaze zlikvidovat filosofii jako přežitek. (Tento názor se zčásti udržuje dodnes.) Proto si položme otázku:

6.3. Je filosofie přežitkem, anebo je ještě k něčemu dobrá, a člověku k jeho dobru?

V polistopadovém období se zdála být filosofie ve flóru, jak o tom svědčila záplava slova filosofie v masmédiích. Slovo filosofie se spojovalo s kdečím. Myslet si však, že to byl důkaz, že význam filosofie stoupl, by byl optický klam. Naopak inflace slova filosofie znamenala její devaluaci. O filosofii se totiž vůbec nejednalo. Slovem filosofie se neoprávněně suplovaly výrazy myšlenka, názor, náhled, postoj k, atd. Přejdeme však už raději k pokusu o odpověď na otázku v nadpisu „Je filosofie ...?“

Zprvce, filosofové nashromáždili svými myšlenkovými soustavami o světě a člověku bezbřehý oce-

Obr. 11. Francis Bacon (1561–1626), anglický filozof – empirik, státník, právník, systematik nového vědeckého programu (Instauratio Magna) s požadavky renesance vůči vědě.

án cenných myšlenek, které – na rozdíl od myšlenek speciálních věd – nejsou překonávány jako zastaralé novějšími, výstižnějšími, ale zůstávají ve „fondu filosofie“. Filosofie se rozvíjela tím, že dosažený stupeň jejího vývoje se obohacoval v určitých uzlových obrazech o něco nového. Tak díky Sokratovi obratem od kosmu k člověku, díky novoplatonikům, sv. Augustinovi a Tomáši Akvinskému obratem od člověka k Bohu, díky Baconovi (obr. 11 a 12) a Descartovi (obr. 13 a 14) obratem od Boha k přírodě, díky osvícencům,

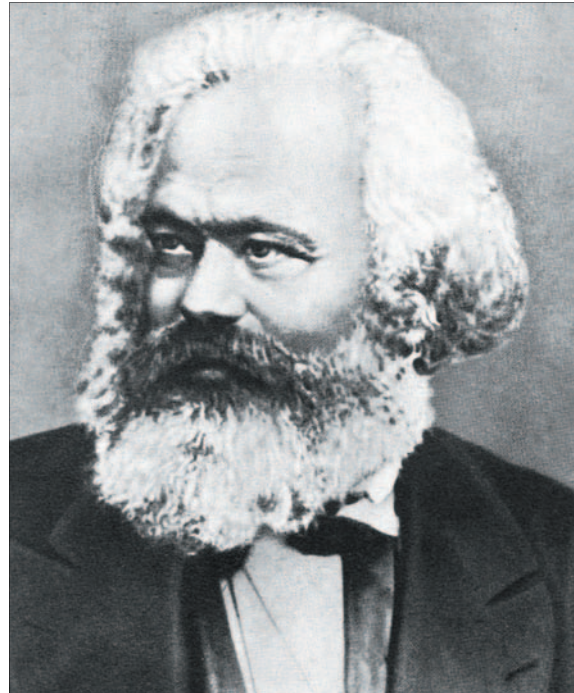
Obr. 12. Titulní list díla Francis Bacona *Novum organum scientiarum* vydaného roku 1645.

Comtovi a Marxovi (obr. 15) obratem od přírody k přirozenosti člověka ve společnosti a tedy ke společnosti, díky Heideggerovi, Lévinasovi, Derridovi, Kūngovi aj. obratem od partikularismu k multikulturálnímu globalismu. Tisíce let se vedly spory především mezi platoniky a aristoteliky, stovky let mezi kantovci a hegelovci, a desítky let se vedou mezi scientisticky a antropologicky zaměřenými filozofy.

Ten, kdo se zabere do studia dějin filosofie, nejenže se pouští do „hostiny ducha“ a myšlenkově se tak obohacuje, ale vzniká v něm a roste i úcta k *Homo sapiens sapiens* – k člověku jako lidstvu, co všechno nashromáždilo v této podivuhodné dílně lidského ducha. Tento obdiv může vést člověka ke skromnosti a zároveň k touze a snaze přispět svou troškou. Což to nesvědčí o morálním účinku studia dějin filosofie?

Obr. 13. René Descartes (1546–1650), francouzský filozof, matematik, fyzik a fyziolog; představitel novověkého racionalismu, dualista. Pochybovat lze o všem, ne o pochybujícím subjektu. („Cogito, ergo sum – Myslím, tedy jsem.“)

Obr. 15. Karel Marx (1818–1883), německý filozof, politik, ekonom (Kapitál), revolucionář (zakladatel „vědecké teorie“ komunistického hnutí a tzv. první Internacionály).

Obr. 14. Titulní list prvního vydání Descartovy studie *Discours de la methode* z roku 1637.

(Srov. J. Gaarder: *Sofijn svět: román o dějinách filosofie*, 1995.)

Zadruhé, filosofie jako dějiny filosofie, tedy jakási galerie typů filosofie a filosofů, pomáhá, může pomoci kultivovat člověku jeho živelně vzniknuvší světový a životní názor, ať už je podoby „každodenní“, náboženské, umělecké či jiné.

Vztahem filosofie a světových a životních názorů se kromě jiných zabýval zakladatel duchovních věd a též „filosofie filosofie“ W. Dilthey, jeden z hlavních představitelů tzv. filosofie života. A. Glogar ve své studii Diltheyova filosofie filosofie (in: *Filosofie, etika, člověk*. Knižnice odborných a vědeckých spisů Vysokého učení technického v Brně, sv. B–10, 1969, s. 5–58) k tomu říká: „Struktura duševního života konkretizovaná na světové názory, struktura světových názorů, je Diltheyem vymezována jako vztah, ve kterém se na základě obrazu řeší otázky významu a světa a z nich jsou vyvozovány ideály, nejvyšší dobro, vrcholné zásady pro řízení života“ (s. 22).

Tato kultivace našeho živelně vzniknuvšího světového a životního názoru bude o to zdařilejší, čím šťastnější budeme mít „ruku“ ve výběru určitého typu a systému filosofie. Může pak prohloubit nejen náš vhled do světa, ale i do nás samých – posílit i naše „filosofické svědomí“, můžeme-li to tak nazvat.

Zatřetí, filosofie může přijít na pomoc filosofování každého člověka nad takovými otázkami a situacemi jako jsou:

Styl a smysl života („mít“ nebo „být“ ? apod.).

Základně životní rozhodnutí na prahu dospělosti. („Život kráčí po dvou nohách: povolání a partner. Zvolí-li někdo některou z nich špatně, život kulhá na špatně zvolené noze, nebo, jsou-li zvoleny špatně obě, nejde vpřed, nedaří se vůbec.“)

Životní krize (ztroskotání na studiích, ztráta zaměstnání, ztráta nejbližšího člověka atd.).

„Poslední věci člověka“ (zrození – smrt; nad tím se zamýšlí i postava krále v Ionescově hře *Král umírá*: „Proč jsem se vůbec narodil, když musím zemřít?!“).

Nejzávažnější z těchto otázek zformuloval I. Kant a ukázal, které disciplíny na ně odpovídají: Otázku „Co mohu vědět?“ odpovídá metafyzika. Otázku „Co mám činit?“ odpovídá etika. Otázku „V co smím doufat?“ odpovídá náboženství. Otázku „Co je člověk?“ odpovídá antropologie. První tři otázky a odpovědi jsou vázány na čtvrtou.

Filosofické zamýšlení nad všemi uvedenými otázkami má i smysl mravní, neboť pomáhá pozvedávat člověka z nebezpečí (či někdy už z nedobré reality) jen animálního přežívání – odžívání života (obžerství, chlast, chtíč). Aristoteles se právem vysmívá bájně bohatému králi ninivskému Ašurbanipalovi, který se ve svém epitafu vychloubá, že teď má to, co jedl a co prožil v rozkoších lásky: „Na hrob zvířete by se bylo nedalo napsat nic jiného.“

Filosofie pomáhá člověku chápat život jako „druhé zrození člověka jako člověka“. Čím? Jeho prvním tvůrčím činem v životě (R. Hamzatov), životem jako tvorbou – jako „dílem mistrovským“ (R. Eucken aj.), životem, který se zaměří na „vyšší mravní řád“ pravdy, lásky a spravedlnosti (I. A. Bláha). Jak říká J. Cvekl (1964, s. 19) ve sborníku *Sedmkrát o smyslu filozofie*: „Filosofie spoluvytváří hodnotu všech hodnot, totiž člověka, společnost a jeho vnitřní svět. Je tedy součástí tvorby duchovních hodnot, kterých si budeme cenit

mimo jiné podle toho, jak velkou dávkou humanismu přijmeme do svého světového názoru i do své praxe.“ A právě v tom je mravní přínos filosofie člověku zvláště významný.

Začtvrté, morální význam má pro člověka hlavně tzv. filosofie praktická, kterou A. Anzenbacher *Úvod do filozofie* (1990, s. 47) definuje jako nauku o lidském jednání a tvorbě. Zahrnuje do ní: 1. Etiku (nauku o morálně relevantním jednání a jeho normách) a 2. Poietiku (nauku o tvořivé činnosti, zhotovování; sem patří estetika jakožto filosofie umění, ale také filosofie techniky). Domnívám se, že před ně by se měla předřadit „filosofie člověka“ (filosofická antropologie), a do poietiky vřadit nebo k ní přiřadit axiologii (filosofickou teorie hodnot) a biotechniku (viz například H. Jankowski: *Umění žít*, 1966).

Nad vztahem filosofie a etiky se zamýšlí kromě jiných i F. Heinemann (1959) (Oxford) v kapitole Ethik. In: *Die Philosophie im XX. Jahrhundert. Eine enzyklopädische Darstellung ihrer Geschichte, Disziplinen und Aufgaben*. Stuttgart. – Naznačují to už názvy kapitol: Ethik, Anthropologie und Metaphysik, Kosmische Begründung der Ethik, Religiöse Begründung, Anthropologische Begründung, Werturteile und Tatsachenurteile, Ethischer Subjektivismus und Objektivismus, aj.

Zapáté, člověk žije v určité společnosti a v určité době, tedy díky jim. Nemůže tedy žít sobecky jen pro sebe („Co je mi po jiných!“), „Jen pro ten dnešní den“ (jak zpívá O. Nový ve filmu *Kristián*), myslet si „Po nás ať přijde potopa!“ Ježto společnost a doba zasahují do života každého člověka, je v zájmu každého člověka vyjasňovat si tuto vzájemnou souvislost a závislost. To má svou stránku mravní, protože jde o mravní zodpovědnost nejvyšší důležitosti a důsaznosti. Do popředí se dnes dostává ekologická filosofie a ekologická etika. (O tom viz například mou krátkou stať – Sedlák (2003): K potřebě „zelené filozofie a etiky“. In: Sedlák, J., *Z mého zápisníku (Výběr prací hlavně z Univerzitních novin)*, s. 22–24. Brno.

6.4. Otázky a náměty

1. Je kultura člověku k dobru nebo ke zlu? Jak se kultura běžně chápe, a jak ji chápe Josef Šmajš?
2. Může být umělcovým svědomím konzument umění?
3. Souvisí nějak krása a pravda s dobrem?
4. Jak řešit vztah svobody uměleckého projevu a cenzury?
5. Kýč a brak z morálního hlediska.
6. Jak je to s morálkou v různých druzích umění?
7. Váš postoj k názoru osvícenců, že náboženství

- vzniklo z neznalosti – nevědomosti prvotních lidí, či ze „setkání hlupáka s podvodníkem“?
8. Váš názor na křesťanskou myšlenku (např. L. N. Tolstého) „Neodpírat zlému!“
  9. Může kněz jít udat vyzpovídavšího se zločince, je-li vázán zpovědním tajemstvím?
  10. Může být věřící morálně svobodný a zodpovědný, když se říká, že „Bez vůle boží ani vlas s hlavy nespadne?“
  11. Může být tzv. státní filosofie ještě opravdovou filosofií a plnit své bytostně mravní poslání?
  12. Kterou filosofii či filosofa si z morálního hlediska ceníte nejvíce? Proč? A kterou či kterého ne? Proč?

6.5. Literatura k 6

Augustyn 2000, Bláha, Inocenc Arnošt 1923, Buber 1996, Cetl 2000, s. 29–32, Cvekl 1964, Černý 1947, Dąbrowski 1992, Diderot 1956, Dión Chry-sostomos z Prúsy 1969, Gaarder 2002, Gándhí 1924, Gardavský 1970, Glogar 1969, Grigulevič 1982, Hála 2000, Hamšík 1969, Heinemann 1959, Hlavoň 1982, Jančář – Krist 1999, Jankowski 1966, Jelínková 1990, Kaplický 2000, Kishon 2003, Kolář 1997, Kosík 1968, Machovec 1990, Malina 1993, Manifest českých spisovatelů 1937, Matka Tereza 1994, Nasreddinovy taškařice 1956, Nuska 1997, Ortega y Gasset 1968, Perstická 1990, Perstická – Přerostová 1991, Peschke 1999, Pešková – Schücková 1991, Petr – Svoboda 1991, Plátón 1969, Razumnyj 1959, Remišová – Gažová 1998, Robinson 1969, Rotter 1997, Sedlák 2003a, s. 22–24, 2003b, s. 65–67, Schweitzer 1986, Sienkiewicz 2003, Skoblík 1997, Snyder 2002, Sokol 2002, Solovjev 2000, Studený 1999, Šalda 1948a, s. 147–151, 1948b, s. 9–37, Štefánek 1936, Štoll 1950, Tolstoj 1895, Venden 1997, Veritatis splendor 1994, Weber, Helmut 1998, Zvěřina 1994, Zykmund 1966, Ždanov 1946.

Vladimír Renčín, Jen si dejte! To platí daňový poplatník a ten neví, co s penězma, 2000, perokresba, 8,5x15,5 cm.

7. Morálka: výchova – svět informací – tělesná kultura

Šestá kapitola, jakož i všechny kapitoly předchozí obsahovaly, nebo spíše mohly obsahovat, i pedagogické aplikace a to především v podobě výchov: výchova sexuální, výchova k manželství a k rodičovství, výchova právní atd. Ve všech jsou i aspekty morální. Zaměřovat však všechny tyto dílčí tematiky mravně-výchovně, mravně-pedagogicky, a to podrobně, nemohlo být cílem tohoto učebního textu. Přesto nelze problematiku vyučování, vzdělávání, školy, pedagogiky ve vztahu k morálce pominout. Proto další – už 7. kapitolu, začnu vztahem „morálka a výchova“. V šir-

ším pojetí výchovy lze považovat za pokračování a doplnění výchovy i „svět informací“ a „tělesnou kulturu“. Ostatně nejde jen o doplnění, protože tělesná kultura je tradičně v školní výchově-vyučování obsažena. A „svět informací“ rovněž, a stále víc, do školy, na pomoc škole, proniká. (Nejen ve formě technické – počítače, ale i v jistém smyslu i ve formě pedagogické – jako „informační výchova“ čili „výchova k práci s informacemi“.) Protože nejdůležitějším činitelem ve škole je učitel, zaměříme se na jeho morálku.

7.1. V čem spočívá morálka učitele?

Především ve vědomí zodpovědnosti své práce – odpovědnosti, která je – snad – nejvyšší odpovědností ve všech existujících profesích. Učitel, učitelé, škola by si měli uvědomovat, že hlavně v jejich rukou spočívá budoucnost národa, jehož dětská část sedí dnes ve školních lavicích (I. A. Bláha). Jaké žáky (s rodinou a s ostatní společností vůbec) učitelé vychovávají, taková bude naše společnost v další generační vlně, což zpětně ovlivní život generační vlny střední i staré.

Profesní odpovědnost učitele tvoří jádro učitelského étosu. To se pak projevuje, mělo by se projevovat, v řadě mravních vztahů učitele: 1. k sobě samému a k profesi – k výkonu učitelského povolání; 2. ke kolegům; 3. k nadřízeným; 4. k rodičům; 5. ke společnosti; a hlavně 6. k žákům (hlavně k žákům, protože

právě žáci jsou smyslem učitelovy práce).

Ad 1. K sobě samému a k profesi: Zodpovědnost by se měla projevit už v profesionální orientaci studenta na střední škole, tedy ještě dříve, než tento student začne pomýšlet na to, že chce být učitelem, a než se tedy dá na učitelské studium na některé ze tří fakult vzdělávajících učitele (pedagogická, filosofická, přírodovědecká). Měl by si položit dvě otázky: Zaprvé, „Mám na učitelování vůbec nadání – talent?“ (Poradit v tom by měl třídní učitel a školní poradce pro profesionální orientaci žáků.) A zadruhé, „Proč chci jít na učitele?“ (Kvůli různým prázdninám, kterých je víc než v ostatních profesích dovolených? Kvůli „pozornostem“ rodičů žáků k učitelům? Pro „vědomí moci nad dětmi – žáky“? Anebo naopak proto, že se mi toto

povolání – na příkladu některého vzorného skvělého učitele – zalíbilo, a jsem tedy ochoten je dělat a nedezertovat z něho, i když nebudu mít vysoký plat a žáci budou – asi – stále problémovější?)

Zodpovědnost pak nastupuje ve studiu na fakultě (studovat co nejlépe, abych svůj předpokládaný učitelský talent zkultivoval na maximum už na fakultě), a pokračuje po absolvování fakulty (abych opravdu začal učitelovat a nedal se zlákat od učitelování lukrativními nabídkami v jiných zaměstnáních), a konečně a hlavně během učitelské praxe (abych se svědomitě připravoval na výuku a podával optimální výkon ve výchovně-vzdělávacím procesu se žáky ve škole).

Jiné stránky zodpovědnosti k sobě samým vystupují u učitelů střední a staré generace (neupadnout do řemeslného rutinérství, které zbavuje učitele radosti z pedagogického experimentování a snahy o neustálé dosahování či zdokonalování pedagogického mistrovství).

Část starých a středněvěkových učitelů by si měla zodpovědět otázky, která zaznívaly už v první polovině 60. let (*Diskutujeme o morálce dneška*, Praha 1965, s. 395). – V. Zeman: „Učitelé by měli být vzory morálky. Ale ze zkušenosti, které máme s vlastními dětmi, se mi zdá, že z velké části jsou [učitelé] velmi ustrašení, zakřiknutí a bez pevné páteře, že nemohou dát mládeži pevné mravní základy. Co dělat?“ V předlistopadovém čtyřicetiletí se narušovaly, ba někdy i lámaly charaktery části učitelů. (O tom píše i M. Ludvíková (1994): *Co vy na to, pane Komenský?*) Bylo to dáno tím, že často museli učit to, čemu sami nevěřili. Typický je povzdech dějepisce ve hře V. Blažka *Příliš Štědrý večer*: „Čemu mám věřit, když jsem učil už tři dějepisy?“ A bylo to dáno též i tím, že byli pod politickým tlakem nadřízených a některých rodičů, zpravidla tehdejších prominentů. (Viz například český film *Velká samota* natočený podle románu Ivana Kříže.) „Čas [však] oponou trhnul a změněn svět ...“ Měla by se tedy změnit i ona část učitelů a narovnat se, ne ovšem do nového „pozoru“.

Ad 2. ke kolegům: Absolventi fakult – novopečení učitelé – by neměli sebe přeceňovat jako v teorii vzdělanější než jsou starší a staří kolegové ve sboru, a obráceně staří by neměli mladé přezírat, když se jim z počátku nebude z nezkušenosti tak dařit v pedagogické praxi jako jim. Takové postoje na obou stranách, z obou stran, by narušovaly potřebnou kolegiálníitu. Jiná narušení vztahů ve sboru by mohla vznikat z kritiky někoho po straně a ne jemu do očí, ze šíření

fám; nebo sice z kritiky přímé, ale přednesené veřejně, a někdy navíc přehnané; narušení vztahů z nadměrného suplování za členy sboru, kteří toho zneužívají; z vnucování problémových žáků (za pomoci ředitele například) kolegovi do jeho třídy atd. Častým jevem, který vztahy rovněž narušuje, je přezírání učitelů „neexaktních“ vyučovacích předmětů (češtiny, dějepisu, občanské výchovy apod.) učiteli předmětů „exaktních“ (matematiky, fyziky apod.). Obdobně tomu bývá na středních školách, zvláště odborných, kde jde rovněž o přezíravý postoj učitelů odborných předmětů (strojařských, stavařských, elektro apod.) vůči učitelům předmětů všeobecně vzdělávacích. V publikaci *Etika učitelské práce* (Budinec aj. 1986) se uvádí případ, kdy učitel biologie znevážil v očích žáků slovenštinu a tím i slovenštináře, když prohlásil, že naučit se rozlišovat jedlé a jedovaté houby je pro život důležité, ale naučit se slovenský pravopis nikoliv. I kdyby měl zčásti pravdu, nejde zde v první řadě o pravdu, ale především o to, že narušil vztah žáků k určitému vyučovacím předmětu a k jeho vyučujícímu, tedy že ohrozil studijní morálku žáků v tomto předmětu, a tím nakonec kolegovi způsobil potíže. Preventivou proti narušování dobrých kolegiálních vztahů v učitelském sboru, a správnou morální praxí v něm, je směr pozitivní, tj. rozvíjení vzájemné spolupráce a kolegiální pomoci – radou i skutkem. (V dalším vynechávám body ad 3. až ad 5. a pokračuji k bodu ad 6.)

Ad 6 k žákům: Z rozsáhlé problematiky jen tři otázky:

a) Přinucovat žáky (k správnému chování a k plnění úkolů), anebo je (pro to, pro ně) nějak získávat? Přinucování má řadu forem – od příkazování až po přinucování násilím, násilím i fyzickým (staroegyptská „moudrost“: „Dítě má uši na zadku“). Morálně nebezpečné není jen přinucování násilím (O. Kádner ve svých *Dějínách pedagogiky*: „Kázeň byla ve středověku přísná. Přesto nebo právě proto žactvo bylo vždy nevázané a surové“), ale i přinucování jako neustálé příkazování; to totiž nemusí vypěstovat, a zpravidla nevypěstuje, vnitřní sebekázeň jako základ pravé mravnosti (mravnosti autonomní). Tu lze vypěstovat jedině přirozenou autoritou učitele, jím jako živým atraktivním příkladem, a výukou jako „dobrodružstvím poznání“ (srovnej například s Einsteinovou a Infeldovou knihou *Fysika jako dobrodružství poznání*). Zde se osvědčuje tzv. problémové vyučování. (Viz příslušnou literaturu o něm.) Ve výuce by bylo třeba aplikovat francouzské přísloví „Lépe svést než znásil-

nit!“, tj., žáky zaujmout, dát jim možnost projevit jiné názory, dát jim vést část výuky atd. Těž začít tím, co dětem, mládeži chutná: „Ryba se chytá ne na to, co chutná rybáři, ale na to, co chutná rybě!“

b) Žák má cítit, že je učitelem milován. (Požadavek už Komenského (obr. 16), indických pedagogů aj.) Reálná láska (citová komunikace) učitele k žákům by měla nést tyto znaky: 1. Milovat všechny žáky stejně – rovnost, „demokratičnost“ učitelovy lásky. (Nemít ve třídě „miláčky“, na druhé straně si nezasednout na jiné, na tzv. „známé firmy“). 2. Milovat žáky zároveň nesterajně, tj. milovat každého jinak, protože každý je jiný – diferencovat, přistupovat ke každému individuálně – nerovnost, „nedemokratičnost“ učitelovy lásky. 3. Smyslem učitelovy lásky k žákům je maximálně pomáhat jejich rozvoji. Proto musí být jeho láska náročná, ovšem vzhledem k předpokladům – „podlaze“ žáka, a zároveň k jeho možnostem – „stropu“ žáka. 4. Láska učitele k žákům by se měla projevovat i v soustavném vytváření ovzduší radostné činnosti („škola hrou“). 5. Učitelova láska k žákům by měla sledovat perspektivní cíl – vypěstovat v nich „hlad“ po sebevzdělávání a sebevýchově pro celý život a naučit je i příslušným metodám sebevzdělávání, což je záležitost tzv. inforatické výchovy, čili výchovy k práci s informacemi, jež se ovšem nedá zúžit jen na zvládnutí práce s počítačem; je širší. (O tom viz má skripta – Sedlák [1996]: *Úvod do práce s informacemi*. Brno: Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity v Brně.)

c) Z průzkumů žáků vyplynul závěr, že žáci očekávají od učitele na prvním místě, a nejvíce si na něm cení, spravedlnost. Spravedlivé je v očích žáků takové hodnocení výkonů a chování žáků, kdy učitel, zaprvé, za týž výkon a chování dá všem stejně (stejnou známku za týž výkon, stejné hodnocení téhož chování);

Obr. 16. Jan Amos Komenský (1592–1670), český myslitel, pedagog a spisovatel, poslední biskup Jednoty bratrské, filozof, diplomat a politik, beletrista, autor učebnic, spisů didaktických a pedagogických, i spisů politických (*Anděl míru* aj.) a sociálně nápravných (celoživotní dílo *Obecná porada o nápravě věcí lidských*).

a kdy, zadruhé, učitel zatřídí každého žáka v „třídím žebříčku“ tak, jak se žáci zatřídí sami mezi sebou. Nespravedlivým hodnocením páše učitel závažné morální škody (na hodnocených, ve vztazích žáků mezi sebou, žáků k učiteli – ke škole vůbec, k sebevzdělávání atd).

Vychovává však nejen škola, ale i média, například tisk. Proto si položíme otázku:

7.2. Může si novinář psát, co chce (například antisemitské články)?

Právně vzato si může psát, co chce, protože Ústava zaručuje svobodu projevu. Ovšem existují na druhé straně i zákony, které svobodu projevu pro protilidské a protispolečenské aktivity (do kterých spadá i antisemitismus) mohou omezovat. Eticky vzato může si novinář psát, co chce, pokud vidí svou svobodu psaní v jednotě s odpovědností – s tzv. étosem novináře. Ten spočívá v pravdivém informování čtenářů, kteří poznávají jim vzdálenou pravdu ne přímo, ale zpro-

středkovaně prostřednictvím novináře. Z toho plyne morální závaznost novináře vůči čtenáři, a to ve dvojm směru: 1. musí poznat objekt svého psaní co nejpravdivěji, a dále 2. musí jej zprostředkovat čtenáři co nejpřesněji a – nebrání-li tomu určité závažné okolnosti – včas.

Odpovědnost novináře za pravdu se může pojednat ze dvou hledisek: A. z hlediska filosoficko-společenského, a B. z hlediska sociologicko-politického.

Ad A. Ve filosoficko-společenském hledisku jde u novináře o:

Zprv, o „pocitivou pravdu“: při vlastním pozorování – zkoumání něčeho nemůže novinář ulpět jen na povrchu jevů, ale musí pronikat k jejich vnitřní podstatě. Při sporu dvou stran vyslechnout obě protikladná tvrzení a neprezentovat jen jedno. Nedopouštět se při prostředkování pravdy čtenářů úskoků, například narážek – náznaků, což je mravně zvláště odsouzeníhodné, protože takový novinář je si vědom, že není trestně stíhatelný („Přece jsem nic takového netvrdil, jen vyslovil svůj dojem!“). A navíc je demagogický, protože počítá s tím, že „davová psychologie“ si už dopracuje narážku – náznak ve „fakt“. Jde tedy, morálně vzato, u takového novináře o směr zbabělosti a podlosti. (Blíže viz například 38 triků in Schopenhauer, A. [1991]: *Eristická dialektika*, což pochopitelně, chraň Bůh, neuvádím jako tip pro bulvár.)

Zadruhé, jde dále o „spravedlivou pravdu“. Je tu však adjektivum „spravedlivá“ vůbec náležité? Posuďme to na příkladu: Psal-li bych o zdražování, psal bych (mohl bych psát) naprosto pravdivě. Ale mohl bych přitom psát nespravedlivě, nenapsal-li bych, proč se zdražují například potraviny (tedy co je vinno za zdražování; například odpadnutí někdejšího subvencování cen, případně nadbytečné – kořistnické zvyšování cen ať už někdy i zpracovatelským průmyslem, anebo zvláště vysokými náklady na zbytnělou obchodnickou byrokracii). Napíši-li jen o faktu zdražování, ale nic o jeho příčinách – důvodech (a v tom je právě ta „nespravedlnost mé pravdy“), může se obracet nespokojenost až hněv lidí na nepravého adresáta, jen na toho politika, který zdražování ohlásil.

Zatřetí, posléze jde o „výchovnou (aktivizující, motivující) pravdu“, tj. aby sdělovaná pravda na čtenáře výchovně zapůsobila v tom směru, že by nejen pomáhala opravovat, doplňovat apod. jejich nesprávné či neúplné názory, ale a to hlavně – je motivovala k žádoucí spoluúčasti na účinných změnách, prospěšných nejen společnosti jako celku, ale i těmto jedincům. Nejde zde ovšem o někdejší stalinistickou výchovu tiskem-médií seshora, ale o nepřímou „výchovu k občanské akceschopné odpovědnosti“.

Ad B. V sociologicko-politickém hledisku jde o odpovědnost:

Zprv, vzhledem k přežívající minulosti: Sociálně-psychologicky vzato byli jsme, a zčásti ještě jsme, v situaci neblahého návyku z předlistopadové čtyřicetileté minulosti. Spočívá v tom, že mnozí lidé jsou

navyklí myslet cizí hlavou (známou ideologií), cítit cizím srdcem (třídní nenávisť k ...), být vedeni cizíma rukama (manipulování seshora čekají na směrnice). Proto, pokud novináři souhlasili s přechodem od totality k demokracii, měli by využívat každé příležitosti k pěstování kritického myšlení čtenářů (místo někdejšího vymývání mozků a indoktrinace), apelovat na jejich mravně ušlechtilé citění (místo neustálého vyhledávání nějakého nepřítele a rozněcování averzí až nenávisť) a hlavně je volat, motivovat je, k autonomnosti, k sebesprávě (T. G. Masaryk: Demokracie je i sebespráva = začít u sebe) a k podnikavosti – nejen k ekonomické, ale k celkové, tedy k tvořivosti.

Zadruhé, jde o odpovědnost vzhledem k přítomnosti. Ta je charakterizována dvojím nebezpečím, jejichž společným jmenovatelem je komercionalizace (přechod od „otročení politické moci“ k „otročení penězům“ – zisku stůj co stůj). První nebezpečí jde seshora, tj. závislost novináře na tom, kdo list financuje. („Či chleba jíš – toho píseň zpívej!“) Druhé nebezpečí jde zezdola, z „davové morálky“ části obyvatelstva: jde nejen o relativně oprávněnou „morálku hospodyněk“, které se dívají na politiku přes svou peněženku a nákupní tašku, ale i o dychtění mnohých po senzaci, po informacích o špinavém soukromí politiků a jiných známých osobností, o ukojení hladu po „sexuálních informacích“ atd. Neuvědomí-li si novináři toto dvojí nebezpečí a nebudou-li mu čelit, pak jim hrozí upadnutí do zpartajnění a do bulvarizace, tedy do skupinových egoismů a do podbízení se populismu a nejnižším pudům a vášním části čtenářů.

Zatřetí, se dá mluvit o odpovědnosti novinářů vzhledem k budoucnosti. Jsou-li pro demokracii, pak by měli jejímu budování napomáhat. Slovo „budování“ je sice u nás značně zprofanováno, ale zaznělo už za první ČSR z Peroutkovy knihy *Budování státu* a z označení prezidenta E. Beneše jako „prezidenta Budovatele“. Proč bychom se ho tedy měli bát dnes, právě dnes? Novináři se ocitají před nejzávažnějším mravním osobně – profesním dilematem, které by se dalo vyjádřit parafrází z Ruskina: „Buď mít v ruce pochodeň, s kterou poběží zapálit dům („dům demokracie“), anebo vzít kladivo do ruky, s kterým půjdou ten dům stavět.“ Jeden ostravský novinář to vyjádřil takto: „Je snadné a laciné do dřevého hrnce kopat, ale je morální hrncem nějak a dobře opravit.“

Kromě školy a médií vychovává (či kazí) i sport. Začneme naším klasikem – Tyršem.

7.3. Mělo Tyršovo heslo „Ni zisk, ni slávu!“ nějaký hlubší smysl?

Miroslav Tyrš, estetik (profesor dějin umění na pražské univerzitě) a teoretik tělesné výchovy, založil se svým tchánem J. Fügnerem v roce 1862 tělovýchovnou organizaci Sokol, údajně podle tělovýchovné organizace Němce F. L. Jahna. Jde však o podobnost jen vnější, protože ideovým a mravním vzorem mu byly olympijské hry ve starém Řecku. (Tyrš napsal knihu *Hod olympický* a zorganizoval v roce 1882 první sokolský slet – jakési „malé olympijské hry“, i když s jinou náplní.) Zásadní pohnutkou se mu staly potřeby našeho národa. (To se dá doložit z jeho programového dokumentu *Náš úkol, směr a cíl*.)

V *Hodu olympickém* Tyrš píše o přímo státním významu tělocviku pro staré Řeky, který tkvěl především v zaměření národně mravním. To nutno aplikovat i v českém národě, jak se o tom Tyrš rozepisuje v uvedeném programovém dokumentu: Poslání Sokola je v tělesné a zároveň mravní výchově „všeho národa československého“, nutné proto, že jde o národ malý. Bude-li však stát na mravních základech, bude nezníčitelný. Sokol jako tělocvičná organizace má posilovat zdraví národa, jeho zdatnost a tím i brannost – k případnému brannému odporu proti utiskovatelům národa. (To došlo k naplnění v první světové válce v legiích, kde elitní jádro tvořili právě sokolové.)

Morálka Sokola se nejčastěji vyjadřovala heslem „Ni zisk, ni slávu!“ V Sokole nešlo o peníze, ani o slávu, ale o bratrství a o společenskou kázeň. Oslovování „Bratře“ a „Sestro“ a tykání nebylo jen formalitou. Láska sokolů k Sokolu se projevila nejvýrazněji v dobrovolné a neplacené stavbě sokoloven a hřišť, v neplacené práci cvičitelů atd.

Na Sokol jakoby (tedy ne přímo) navazovaly další tělesně-kulturní iniciativy v Americe a v Evropě, vedoucí k dalším hnutím a organizacím. Každé z nich obohatilo něčím morálku a etiku tělesné kultury. Některé směry ji uváděly navíc ve spojitost s přírodou (Woodcraft), některé s demokratickým internacionalismem (obnovené olympijské hry).

Byl to především E. T. Seton, kanadský cestovatel, přírodovědec a spisovatel, který založil první organizaci mládeže na světě Woodcrafts Indians (Indiáni

lesní moudrosti) v roce 1902 v USA. Mravním jádrem byl čtyřnásobný zákon – čtyři světla zažehnutá velkým ústředním ohněm: krása, pravda, síla a láska, konkretizovaná do dvanácti zákonů lesní moudrosti.

Dále to byl Sir R. S. S. Baden-Powell, britský generál, spisovatel, zakladatel skautingu. Kladl důraz na výchovu přírodou, pozorování, usuzování, výchovu občanských ctností, vývoj charakteru a horlivost v konání služeb pro bližní, vlast i lidstvo. Vedl mládež k sebevýchově a k vzájemné výchově.

Baden-Powellem byl inspirován i náš A. B. Svojsík, který vypracoval český výchovný systém junáctví. Těžiště junáctví spatřoval ve výchově charakteru. Vyjadřuje to Zákon junáků – mravní desatero, kde jsou tyto klíčové pojmy: pravda, loajálnost, pomoc jiným, každý den vykonání aspoň jednoho dobrého skutku, být přítelem každému člověku a bratrem každému skautu, zdvořilost, ochrana zvířat, poslušnost, radostná, ochotná a veselá kázeň, šetrnost, čistota v myšlení, v slově i v konání.

Podobně jako Tyrš se k antice obrátil i P. de Coubertin, francouzský humanistický pedagog a historik, iniciátor obnovení olympijských her – OH (1894; první se konaly v Athénách 1896). O obnovení OH napsal ve své knize *Olympijské paměti* (Coubertin 1977, s. 56): „Abych obnovil nikoliv formu, nýbrž sám princip této tisícileté instituce, v níž jsem spatřoval nejen v zájmu své vlasti, ale v zájmu celého lidstva orientaci pedagogickou, musel jsem hledat cestu a způsob, jak znovu vytyčit ony mohutné pilíře, na nichž kdysi spočívala: pilíř intelektuální, pilíř morální a do jisté míry pilíř náboženský. K nim přidával novodobý svět dvě síly sobě vlastní, a to zdokonalení technické a demokratický internacionalismus.“ Zajímavé je, že Coubertin postřehl navíc i možnost demoralizace sportu v jeho zneužití.

Coubertinem předvídaná demoralizace sportu (v důsledku jeho komercializace a politizace – a následků v podobě brutalizace, korupce, dopingů atd.) se stala, bohužel, skutečností (viz Sekot 2003). Proto by nás mělo zajímat

7.4. Co dělat proti sílící demoralizaci sportu?

Zaprvé, obnovovat demokratizaci a v ní amaterizaci sportu a tělesné výchovy, tělesné kultury, tj. aby

se sportování atd. nezužovalo jen na profesionály, ale rozšířilo se v národní hnutí – jako za časů Soko-

la apod. Aby začalo platit „Co Čech – to sportovec!“ Šlo by pak o sportovce amatéry (latinsky *amo*, „miluji, mám rád“), tedy jen o milovníky sportu kvůli sportu samému, tedy o návrat oněch původních hodnot (radost z pohybu, sebepoznávání, čest).

Zadruhé, začít především u dětí a mládeže. Proto „poangličtit“ naši školu podstatným zvětšením proporce sportu a tělesné výchovy ve výuce. Hlavním pedagogickým úkolem by bylo vypěstovat v žácích potřebu celoživotního sportování a tělesné kultury.

Zatřetí, k tomu vybudovat dost tělocvičen, sportovních hal, hřišť, bazénů apod., které jsou důležitější než butiky, putyky, hotely, banky, rostoucí jako houby po dešti. (Rychlostavba bank dokazuje, že rychle stavět umíme.)

Začtvrté, jako protijed proti podvádění ve sportu rozvíjet hnutí fair play (usilování o slušnost, poctivost, čestnost, rytířskost, toleranci, pomoc druhým atd.). Je sice prozatím v plenkách, ale je. Několik dokladů: M. Pavlík v halových mistrovstvích ČSFR byl jediným aspirantem na zlatou medaili. Když však jeho soupeř ukončil pro zranění předčasně závod, M. Pavlík odmítl v závodě pokračovat, že by porazil soupeře bez boje. R. Demeter zase upozornil rozhodčího, že mu chybně oznámil závěr závodu o kolo dřív, čímž by se dostal neoprávněně na páté místo. Trenér J. Vávra řekl pořadatelé o chybě v měření hodu kladivem, ač tím připravil svého svěřence o lepší umístění. TJ Ludanice umožnila změnit zápis, aby místo zraněného hráče byl postaven nový, ač – kdyby tak neučinili – mohli vyhrát čtyři zápasy bez boje. Funkcionáři mládežnického

oddílu Spartak Trnava dopravili vlastními auty soupeře na své hřiště, když se mu pokazil autobus. Ředitel základní školy ve Slaném Z. Vostrý upozornil pořadatele, že jeho tělocvikář nečestně posílil svá družstva o žáky starších ročníků. Maďarský zápasník Miglécz prohrával zápas v roce 1984 o deset bodů několik vteřin před koncem zápasu, když si jeho soupeř náhle zlomil ruku. Ač Miglécz tak mohl zápas vyhrát, ihned vzdal, aby zlatou medaili dostal zaslouženě ten druhý. (Příklady vzaty ze: *Zborník: I. evropské sympóziem* (...), Praha – Bratislava, 1992, s. 20 a 133–138.)

Vzhledem k potřebě vychovávat k fair play už od mala, byla zavedena cena fair play i ve školství. Místopředseda Čs. klubu fair play a rozhlasový redaktor Karel Malina vzpomíná: „Když jsme v rozhlase začínali, dali jsme cenu jednomu malému žákovi, hokejistovi z Českých Budějovic za to, že dokázal přiznat, že gólu nedosáhl regulérně, ale že puk kopl bruslí. Bylo to mistrovství kraje. A co se stalo? Všichni se od toho žáka odtáhli – nejen kolektiv, ale i dospělí. („To prý není možné, nám přece šlo o první místo, jak to mohl udělat?!“) – Chlapec si postěžoval, rodiče napsali do Prahy a pracovníci pražského rozhlasu přijeli pobesedovat na téma „Co je hlavní – zda vítězství v mistrovství kraje, anebo ta Cena fair play?“

Hnutí fair play je jen konkretizací myšlenky olympismu, ražené obnovitelem OH P. de Coubertinem. Ta spočívá: zaprvé v pedagogizaci sportu, tj. v chápání sportu jako prostředku zušlechťování člověka; a zadruhé v internacionalizaci sportu, tj. ve sbratřování mezi národy.

7.5. Otázky a náměty

1. V čem možno vidět přínos Komenského ke vztahu morálky a výchovy?
2. Jaký je vztah diktatury a výchovy, a naproti tomu demokracie a výchovy? (J. Dewey)
3. Je dobré vést děti k pravdomluvnosti a k podobným hodnotám, když je to často handicapuje pro praktický život?
4. Lze výchovně sladit náročnost na žáka a úctu k němu?
5. Je kolektivní trest celé třídy spravedlivý, když se viník za nějakou škodu škole (například za rozbíté okno ve třídě) nepřízná a třída ho kryje?
6. Stačí vést žáky jen k tomu, aby si dovedli odepřít to či ono, nebo je ve výchově něco důležitějšího?
7. Čtete bulvár nebo polobulvár? Jak na vás působí? Věříte jim? Šíříte zprávy z nich jiným? Jaká je hranice mezi nimi a solidním tiskem?
8. Reagujete písemně na to, s čím v médiích nesouhlasíte? Má to mravně společenský smysl?
9. Nezmocňují se média, zvláště televize, člověka do té míry, že ho zbavují vlastního já a tím ho morálně oslabují?
10. Smí, či dokonce musí, knihovník půjčit jakémukoliv čtenáři porno, či návod k sestrojení bomby apod., má-li čtenář právo na svobodu četby a tedy na zapůjčení čehokoliv?
11. Platí-li „Za vše, co je ve mně dobrého, vděčím knize“ (M. Gorkij), stavíme se my ke knize a ke

- knihovně (knihovníkům) ve všem morálně?
12. Jaký vliv má, může mít, profesionalizace sportovce na jeho morálku jako sportovce a jako člověka?
  13. Došlo-li ve sportu k „přehodnocení hodnot“, pak v čem a proč?
  14. Kterými tělocvičnými aktivitami se nejlépe rozvíjejí morální vlastnosti mladých sportovců? Kterými už méně, či naopak?
  15. Váš názor na Kodex sportovní etiky, konkrétně na čl. 12.9, 12.10 a 13?

7.6. Literatura k 7

Balvín 1999, Beranová – Šilhánová 1965, Bláha, Inocenc Arnošt 1929, 1940, Blažek 1960, Budinec 1986, Butter 1929, Coubertin 1977, České filmy *Velká samota* a *Obecná škola*, Činčera 2002, Deset zásad fair play (1992), Dewey 1932, 1934, Einstein – Infeld 1958, Fairhalten. Materialien zur Fairnesserziehung in der Schule 1991, Grišin 1978, Halačka 1987, Hnízdil 2000, Hogenová 1997, Janoš 1993, Jícha 2002, Kádner 1909–1923, Kapferer 1993, Kodex sportovní etiky (1992), Komenský 1960, Kučerová 1996, Lindsey – Prentice 1985, Ludvíková 1994, Maliarik 1996, Pisarenko – Pisarenko 1986, Profesní etika učitelství 2003, Pyšný 1998, Rádl 1928, Richter 1997, Sedlák 1996, 1997, 2002, 2003, Sekot 2003, Schopenhauer 1991, Slepíčka 2000, Slonková – Kubík 2001, Šiler 1996, Šulová 1985, Tisk – sedmá velmoc 2001, Tyrš 1947, 1968, Venzara 2001, Zborník: I. evropské sympóziium o fair play 1992, Žák 1982.

Vladimír Renčín, A proč by místopředsdů nemohlo být sedm? Trpaslíků také bylo sedm, 2002, perokresba, 7,5x19 cm.

8. Morálka: zdraví – životní prostředí – lidstvo

Problematika všech předchozích pěti kapitol vyúsťuje i do problematiky vyznačené v názvu kapitoly 8. Zpětně ovlivňuje, někdy dokonce i určuje, skutečnosti předchozí.

Mnohé z probraných problémů se týkaly i zdraví (jedince – i „zdraví národa“) a v souvislosti s tím i zdravého životního prostředí, což přesahuje do problematiky globální (lidstvo – planeta – vesmír).

Z lékařské etiky jsme se už dotkli antikoncepce a interrupce, dopingů. Z mnoha dalších otázek – morální stránka transplantací orgánů (dokonce i tváře), pokusů na lidech, genového inženýrství, klonování člověka, atd. – se aktuálně diskutuje problém eutanazie. To vše pomineme. Morální problematiky zdraví – jako též mravně společenské hodnoty – se však prvořadě týká příslušný etický kodex. Uvedme si tedy

8.1. Aspoň něco z Etického kodexu České lékařské komory

Kodex se člení do § 1 Obecné zásady, § 2 Lékař a výkon povolání a § 3 Lékař a nemocný. Ze sedmi bodů § 1 (Obecné zásady) uvedu aspoň bod 1: „Stavovskou povinností lékaře je péče o zdraví jednotlivce i celé společnosti v souladu se zásadami lidskosti, v duchu úcty ke každému lidskému životu od jeho počátku až do jeho konce a se všemi ohledy na důstojnost lidského jedince.“ – Z osmnáctibodového § 2 (Lékař a výkon jeho povolání) lze uvést aspoň bod 2: „Každý lékař je povinen v případech bezprostředního ohrožení života neodkladně poskytnout postiženému lékařskou pomoc bez ohledu na svou odbornost.“ V bodě 5 se praví: „Lékař nemůže být donucen k takovému lékařskému výkonu nebo spoluúčasti na něm, který odporuje jeho svědomí nebo odbornému pře-

svědčení, s výjimkou situací bezprostředního ohrožení života.“ Bod 15 říká: „Lékař nesmí sám nebo po dohodě s jinými: a) ordinovat neúčelné léčebné, diagnostické a jiné úkony ze zjištěných motivů; b) v rámci své pravomoci poskytovat finanční, pracovní, sociální a jiné úlevy či výhody nemocným, kteří nemají na tyto nárok.“ – Z § 3 (Lékař a nemocný), který má šest bodů, stojí za uvedení aspoň bod 3: „Lékař se má vzdát paternalistických pozic v postojích vůči nemocnému a respektovat ho jako rovnocenného partnera se všemi občanskými právy i povinnostmi včetně zodpovědnosti za své zdraví.“ A bod 6: „Lékař nesmí zneužít ve vztahu k nemocnému jeho důvěru a závislost jakýmkoliv způsobem, zejména pak tím, že vynucuje na nemocném finanční úplatu nebo jiný hmotný pro-

spěch.“ – Vzhledem k chronické zadluženosti našeho zdravotnictví není ovšem vyloučeno, že některé body v některých paragrafech kodexu budou pozměněny, například v důsledku finanční spoluúčasti pacienta, apod.

Jedná se však nejen o zdraví jedinců a o „zdraví národa“, ale i o „zdraví lidstva“, neboť to se těžce prohrěšuje samo na sobě. S využitím myšlenek K. Lorenze lze proto nadhodit otázku

8.2. Osm smrtelných hříchů lidstva (i na prostředí) – ale co s nimi?

Morální situaci lidstva se pokusil v roce 1973 vystihnout K. Lorenz, jeden z nejvýznačnějších světových biologů, zakladatel etologie a nositel Nobelovy ceny (1973) v publikaci *8 smrtelných hříchů* (česky 1990 Praha). (V originále *Die acht Todsünden der zivilisierten Menschheit*.)

Jím porýžený souhrn stojí za ocitování: „Pojednal jsem o osmi rozdílných, avšak příčinně souvisejících procesech, které hrozí zničit nejen naši civilizaci, nýbrž i lidstvo jako druh. Jsou to tyto procesy:

Zaprvé, přelidnění Země, které nás přemírou sociálních kontaktů nutí stranit se jeden druhého způsobem v podstatě nelidským, a které stěsnáním mnoha jedinců na malém prostoru vyvolává agresi.

Zadruhé, pustošení našeho přírodního prostředí: je ničeno nejen to, čím jsme obklopeni a v čem žijeme, ale mizí i úcta a respekt člověka vůči kráse a velikosti veškerého stvoření, jež člověka přesahuje.

Zatřetí, závod člověka se sebou samým, který k naší společné zkáze stále urychluje technologický vývoj, který činí lidi slepými vůči všem skutečným hodnotám a okrádá je o čas k vpravdě lidské činnosti, totiž k zamyšlení nad sebou samými.

Začtvrté, mizení všech silných citů působené změkčilostí. Pokroky v technologii a farmakologii podporují neschopnost snášet i tu nejmenší nelibost. Lidé tak ztrácejí schopnost prožívat radost, které je možno dosáhnout jen po trpké námaze při zdolávání překážek. Přirozené kontrastní vlny utrpení a radosti se rozplývají do neznatelných oscilací nevýslovné nudy.

Zapáté, genetický úpadek. Kromě přirozeného citu pro spravedlnost a některých tradičních představ o tom, co je správné, a co nesprávné, neexistují v moderní civilizaci žádné faktory, které by působily selektivně na rozvíjení a zachovávání norem sociálního chování, ačkoli by jich bylo s nárůstem společnosti stále více zapotřebí. Nelze vyloučit, že mnohé dětinské

projevy, které činí z velké části dnešní revoltující mládeže sociální parazity, jsou podmíněny i geneticky.

Zašesté, rozchod s tradicí. Bylo dosaženo kritického bodu, kdy mladší generace již není schopna dorozumět se s generací starší, tím méně se s ní ztotožnit. Mladší tedy jedná se staršími jako s cizí etnickou skupinou, přistupují k ní s nacionální nenávisí. Příčiny této poruchy identifikace leží především v nedostatku kontaktu dětí s rodiči už od nejranějšího dětství, což může mít patologické následky.

Zasedmé, rostoucí poddajnost lidstva vůči doktrínám. Vzrůst počtu lidí v rámci jedné kulturní skupiny spolu s rostoucími technickými možnostmi ovlivňování veřejného mínění vedou k názorové uniformitě, jaká nemá v dějinách lidstva obdoby. Kromě toho stoupá sugestivní účinek vyznávané doktríny s počtem jejích stoupenců, a to patrně geometrickou řadou. Už dnes bývá jedinec, který se vyhýbá vlivu hromadných sdělovacích prostředků (například televize), považován za nenormálního. Veškeré okrádání člověka o jeho individualitu vítají všichni, kdo chtějí manipulovat velkými masami lidí. Výzkumy veřejného mínění, reklama, důmyslně zaměřené módy pomáhají velkovýrobci na této straně železné opony (napsáno v roce 1973, 16 let před jejím pádem) a aparátníkům na její druhé straně získávat touž moc nad masami.

Zaosmé, vyzbrojení lidstva nukleárními zbraněmi je nebezpečím, které lze odstranit snáze než všechna předešlá.“

Z těchto osmi hříchů se Lorenz nejvíce soustřeďoval na problém agrese, a to už ve svém nejslavnějším díle *Takzvané zlo*, které napsal o deset let dříve (1963, česky 1992), a též v rozhovorech, které absolvoval o patnáct let později, po *Osmi hříších*, v roce 1988 (R. Mündl: *Zachraňme naději. Rozhovory s Konradem Lorenzem*. Česky 1992. Praha).

Nemíním zde tyto tři publikace srovnávat, protože považuji za důležitější uvést z Lorenze, po jeho

diagnóze stavu lidstva (trpícího Osmi smrtelnými hříchy), jím navrhovanou terapii (tj. co s nimi?).

Zaprvé k Přelidnění Země (...) agresí: Poznat sebe sama! Je to výzva, abychom prohloubili pochopení příčinného sřetězení svého vlastního chování. Směry, jimiž se pravděpodobně bude rozvíjet užitá etologie, se již začínají rýsovat. Jedním z nich je objektivně psychologické zkoumání možností, jak odreagovat původní formu agrese na náhradních objektech. (Jde o užití Freudovy sublimace.) Formami odreagování jsou:

a) Sport. Stejně jako fylogeneticky vytvořené zdánlivé souboje, zabraňuje i sport sociálně škodlivému působení agrese a přitom nezmenšuje její význam pro udržení druhu. Kromě toho ale uskutečňuje tato kulturně ritualizovaná forma boje také jinou, nezměrně důležitou úlohu: vychovává člověka k uvědomělému a zodpovědnému ovládnání jeho instinktivních bojových reakcí. „Fairness“, neboli rytířskost sportu, která se zachovává i během vzruchových situací silně vyvolávajících agresí, je důležitou kulturní vymožeností lidstva. Kromě toho sport působí pozhnaně i tím, že umožňuje skutečně nadšené závodění mezi nadosobními společenstvími. Je velkým štěstím, že lidé nacházejí své plné uspokojení ve vesměs obtížných druzích sportu jako je horolezectví, potápění, nebo výpravy apod. Hledání širšího, co možná mezinárodního a nebezpečného soutěžení je podle názoru Ericha von Holsta nejdůležitějším motivem letů do vesmíru. Soutěže mezi národy neskytají pozhnaní jen tím, že umožňují odreagování národního nadšení. Mají ještě dva další účinky: zaprvé, vytvářejí osobní kontakty mezi lidmi různých národností a ras; a zadruhé, nadšení pro tyto ideály sjednocuje lidi, kteří dosud měli jen málo společného. To jsou dvě síly, které mocně vystupují proti agresí.

b) Osobní kontakt. Přispívá už sám o sobě k tomu, že hrot agrese je otupen. Anonymita totiž velice usnadňuje vyvolávání agresivního chování. Naivní člověk pociťuje obzvláště nefalšovaný a vřelý hněv a zlost proti „těm“ Prusaákům, „těm“ Švábům, „těm“ Talijánům, „těm“ Židákům, a jak ještě jinak znějí všechna ta „přátelská“ – většinou se slovem „zatracení“ kombinovaná označení sousedních národů. Je-li však přátelství mezi jednotlivci nepřátelských národů tak škodlivé pro národní nenávisť, jak se demagogové – zřejmě z dobrých důvodů – domnívají, musíme právě proto učinit vše pro podporu individuálních mezinárodních přátelství. Nikdo nemůže nenávidět národ, jehož něko-

lik příslušníků je jeho přáteli. W. R. Corti uskutečnil jako první vážně míněný pokus podrobit mezinárodní agresí vlivu zábran pomocí mezinárodních osobních přátelství. Ve svém slavném dětském domově v Troge- nu ve Švýcarsku shromáždil mladé lidi všech dosažitelných národností v přátelském soužití.

c) Nadšení. Je možné a potřebné právě nadšení pro něco hodnotného, aniž je zároveň nutno vzbuzovat nepřátelství proti nějakému, ať už skutečnému, nebo fingovanému nepříteli. Uznává-li člověk mnoho hodnot – například hudbu, poezii, krásu přírody, vědu a mnoho jiného – a pro své nadšení se cítí být zajedno se všemi lidmi, kteří jsou pro ně zapálení jako on, může se obracet s nepotlačenými bojovými reakcemi pouze na ty lidi, kteří nejsou členy žádné z těchto skupin. Je tedy třeba zvýšit počet takových identifikací a to lze uskutečnit pouze pozvednutím úrovně všeobecného vzdělání mládeže. Předpokladem láskyplného vztahu k lidským hodnotám je učení a výchova ve škole a v rodině. Jen tyto hodnoty dělají člověka člověkem, a ne bezdůvodně se nazývá určitý druh vzdělání vzděláním humanitním; právě hodnoty, které se zdají životnímu boji a politice na míle vzdálené, mohou přinést záchranu. Přitom není nutné, a dokonce ani žádoucí, aby lidé různých společností, národů a stran byli vychováni k usilování o stejné ideály. Již skromná částečná shoda názorů na to, které hodnoty si zasluhují našeho nadšení a obrany, může zmenšit nenávisť národů a skýtat pozhnaní. Existují však ještě dvě větší a v nejplnějším smyslu slova kolektivní činnosti lidstva, jimž připadá v daleko širším rámci úloha sjednotit společným nadšením ty strany nebo národy, mezi nimiž dosud nebyly žádné vztahy nebo jen vztahy nepřátelské. Je to věda a umění. Hudba a výtvarné umění ještě navíc nejsou rušeny jazykovými přehradami.

d) Smích. Smějí-li se lidé z téhož důvodu, vytváří se mezi nimi stejný pocit bratrské sounáležitosti, jako když se nadchnou pro tyto hodnoty. Společně se smát je nejen předpokladem skutečného přátelství, nýbrž takřka již prvním krokem k jeho vzniku. Psi, kteří štěkají, přesto často kousnou, ale lidé, kteří se smějí, nikdy nestřelí! Smích však může přecházet ve výsměch. Kdy nesmí a kdy smí, ba někdy i musí? Nesmí: vysmát se dítěti je zločin. Smí, ba musí: vysmát se lži, fikci, nadutosti, apod. Bodnutím humoru splaskne. Katolický filosof a spisovatel G. K. Chesterton vyslovil překvapující názor, že náboženství budoucnosti se bude z velké části zakládat na vývojově vyšší, subtilní formě

humoru. To může být poněkud přehnáno, ale – bereme dnes humor sdostatek vážně? (Humor je vážná věc.) Je pozeňnanou silou, která stojí jako silnější spojenec po boku naší, v dnešní době tak přetížené morálky zodpovědnosti.

Svou terapii agrese končí K. Lorenz tímto svým krédem: „Dnešní nová životní situace lidstva nesporně volá po nějakém mechanismu zábran, který by znemožnil skutečnou agresi nejen vůči osobním nepřítelům, nýbrž vůči všem lidem vůbec. Z toho vzniká přirozený, dokonce přímo z přírody odvozený požadavek milovat všechny své bližní bez ohledu na osobu. Tento požadavek není nový; náš rozum je schopen plně pochopit jeho nutnost a náš cit jeho vzrušivou krásu, ale přesto ho nemůžeme – tak, jak jsme stvořeni – splnit. Plný a vroucí cit lásky a přátelství jsme schopni pociťovat jen k jednotlivým lidem; na tom nemůže nic změnit ani nejlepší a nejsilnější vůle! Ale velcí konstruktéři to změnit mohou. Věřím, že to učí-

ní, neboť věřím v sílu lidského rozumu, věřím v sílu selekce, a věřím že rozum podněcuje rozumnou selekci. Věřím, že našim potomkům bude v nepříteli vzdálené budoucnosti propůjčena schopnost splnit tento největší a nejkrásnější požadavek pravé lidskosti.“

K terapii ostatních sedmi hříčů se K. Lorenz vyjadřuje minimálně. Zdůrazňuje však úlohu politiků, kteří by si měli sejmut klapky z očí a jednat rychle: „Když člověku praskne slepé střevo, nemohou mu lékaři v nemocnici říct: ‚Dobrá, my se poradíme a za týden nebo za měsíc s vámi něco provedeme.‘ Při takové lhůtě nemocný zemře. A lidstvo se dostává do situace takového nemocného. Když budeme čekat příliš dlouho, je zkáza neodvratná.“

Pesimisté či cynici hlásají konec světa a lidstva. Optimisté a humanisté se pokoušejí zformulovat „světový étos“ jako morální prostředek k jejich záchraně. Kladu tedy dilematickou otázku

8.3. „Po nás potopa“? – anebo lze „světový étos“ uskutečnit?

Ekonomistické myšlení nevidí jiný horizont než zisky pomocí neustálého ekonomického růstu. Nevidí, že za ním je – potopa. Mao Ce-tung svého času zase prohlásil, že zlatým hřebem jejich (čínské) politiky je revoluce a válka, a pomýšlel dokonce na světovou revoluci jako na světovou válku proti světovému imperialismu (kapitalismu). Prohlásil, že i kdyby zahynula polovina lidstva, na troskách světa prý vznikne ráj (!). Naštěstí ruce Číny byly kratší než Maovy choutky. Přišla by radioaktivní potopa. Též K. Lorenze se jednou nějaký novinář zeptal, proč se celý svět tolik rozčiluje, proč křičíme, že se má chránit příroda. Měli bychom lidi nechat, ať si dělají, co chtějí – a když vymřou, tak svět bude bez lidí. – „Po nás potopa.“

Proti zkáze přírody a následně zániku lidstva se ze soudobých myslitelů staví například „globální etik“ H. Küng.

H. Küng, filosof a teolog, profesor fundamentální, dogmatické a ekumenické teologie na tübingské univerzitě, poradce II. vatikánského koncilu, prohlásil: „Je třeba čehosi jiného a čehosi víc. Je třeba radikálně změnit postoj člověka ke světu. Je třeba vymanit se z pyšné představy, že svět je jen rébus, který stačí rozluštit, že je to stroj, k němuž stačí objevit návod, že je to jen soubor informací, jež stačí vložit do počítače

v naději, že z něho dříve nebo později vypadne univerzální řešení.“

Ve své knize *Světový étos – projekt* (česky 1990; jinak publikována v dalších sedmi zemích) se pokouší vystihnout novou situaci pojmem „postmoderní paradigma“ (vzor, model). Jde mu v první řadě o úkol duchovní, mravní a náboženské obrody, která se programově týká trojího: 1. Není přežití bez světového étosu. 2. Není světový mír bez míru mezi náboženstvími. 3. Není mír mezi náboženstvími bez mezinárodního dialogu.

Současná situace je, podle Künga, výsledkem hlubokého epochálního zlomu (který započal už s první světovou válkou) a klade proto otázku po světovém – globálním étosu. Vystřídání paradigmatu moderny paradigmatem postmoderny nezahrnuje nutně rozklad hodnot, ale jejich podstatnou změnu: 1. od ne-etické vědy k eticky zodpovědné vědě; 2. od technokracie, která ovládá člověka, k technologii, která slouží lidskosti člověka; 3. od průmyslu, který ničí životní prostředí, k průmyslu, který podporuje pravé zájmy a potřeby člověka v souladu s přírodou; 4. od formálně-právní demokracie k žité demokracii, v níž se smiřuje svoboda se spravedlností.

Z toho také vyplývá, že se zde nejedná o spole-

čenskou změnu, zaměřenou proti všemu (proti vědě, technologii, průmyslu a demokracii), ale o změnu, která usiluje o nový svazek s těmito dříve absolutizovanými, nyní ale relativizovanými společenskými silami. Specifické hodnoty průmyslové moderny – píle („industria“!), racionalita, řád, důkladnost, přesnost, skromnost, výkon, efektivita – nemají být jednoduše odstraněny, ale nově interpretovány v nové konstelaci a kombinovány s novými hodnotami postmoderny – s imaginací, senzibilitou, emocionalitou, teplem, něžností, lidskostí.

Heslem budoucnosti je světová, globální, planetární odpovědnost. Etika odpovědnosti je opakem etiky úspěchu a nezůstává lpět jen na pouhé etice smýšlení. (Navazuje zde na M. Webera?) Člověk s ohledem na ohrožení další existence v naší technologické civilizaci, musí jednat s měřítky globální odpovědnosti za celou biosféru, litosféru, hydrosféru a atmosféru naší planety! A to zahrnuje – vzpomeňme jen na energetickou krizi, vyčerpávání přírody a populační růst – sebeomezování člověka a jeho svobod v přítomnos-

ti kvůli přežití do budoucnosti: Tak se vyžaduje nový druh etiky, která pečuje o budoucnost (matku naší moudrosti) a má úctu před přírodou.

Ovšem, aby se tento světový, globální, planetární étos stal skutečností, je potřeba „Velkých Stavitelů Světa“ (obdoba zednářského pojmu VSV = Velký Stavitel Vesmíru). H. Küng k tomu praví: „Jsem přesvědčen o tom, že nepodaří-li se získat pro etický program i zástupce politiky, hospodářského a finančního světa, vyznějí i sebelépe míněné etické výzvy náboženství a církví naprázdno.“ – Jako by se zde opět vracela výzva našeho Komenského ke svolání porady o nápravě věcí lidských a k její účinné institucionalizaci; účinné, začne-li se stávat skutkem, skutečností stále ještě aktuální obsah – program jeho sedmidílného-sedmikrokového spisu *Obecná porada o nápravě věcí lidských* (3 svazky: první 563 s., druhý 500 s., třetí 594 s. Praha 1992).

Světový étos Komenského ze 17. století a Küngův z 20. století, týkající se celého lidstva, může navodit poslední otázku

8.4. Znamená sjednocení lidstva opustit rasu, národ, stát, církev, i jedince?

Je starou zkušeností, že každá akce vyvolává reakci. I na dějinách lidstva lze pozorovat, že násilné sjednocení národů vedlo nakonec vždy k rozpadu tohoto sjednocení (Římské impérium, Osmanská říše, různé koloniální říše, Grossdeutsches Reich, ostblok). Neukazuje tedy tato historická zkušenost, že snahy o sjednocení lidstva jsou pošetilé a marné? (A tedy Komenští a Küngové utopisty, a ideologie kosmopolitismu, internacionalismu, globalismu utopiemi?) Nedomnívám se to, protože zaprvé nemusí jít, nemělo by jít, nesmí jít o násilné sjednocování, ale o sjednocování dobrovolné (na ideji „demokratického internacionalismu“); a zadruhé musí jít o sjednocování vyvolávané ne pouze postuláty filosofů, ale postuláty planety a lidstva. (Přežít a žít lidsky mohou dnes lidé, národy, mezinárodní uskupení už jen jako sjednocené lidstvo.)

Nemůže však sjednocené lidstvo znamenat zánik ras, národů, států, církví, jedinců? K tomu je třeba říci, že jsou dvě možnosti, jak lidstvo sjednocovat: Zaprvé, špatně a nemravně, tj. nadřazovat jednu rasu nad

jiné a ovládat je (bílou nad barevnými, arijskou nad nearijskými). A obdobně tak nadřazovat nějaký národ (Herrenvolk), stát (mocnost usilující o světovládu), církev (fundamentalismus), jedince (Bismarck: „Jeden pán na nebi a jeden pán na Zemi“ = Bismarck?, Hitler?, Stalin?, Mao?, Bush?). Anebo zadruhé, dobře a mravně, tj. při respektování identity, různosti, mnohotvárnosti; uplatnit zde starou myšlenku o „jednotě v mnohotvárnosti a o mnohotvárnosti v jednotě“.

Nejde tedy o to, ve světové politice se snažit o integraci ne-euroamerických civilizací a kultur na euroamerickém modelu, a ve vnitřní politice o asimilaci menšin rasových (černoši v USA), etnických (Romy v ČR) a jiných do většinového národa v zemi, a o podřízení jedinců „celku“ (nacistické „Gemeinnutz vor Eigennutz“, stalinské rozplynutí řadového jedince v mase), nýbrž o respektování všech uvedených identit.

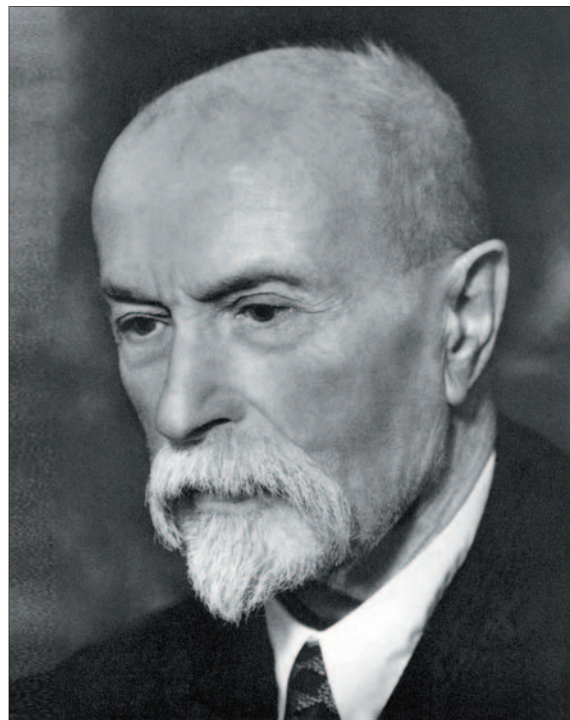
Stačí však jen to respektování? Respektovat znamená ustavit kontrakt, ať nepsaný (gentlemanská dohoda), nebo psaný (mezinárodní smlouvy, ústa-

vy apod.). Více než kontrakt je však kontakt. Kontrakt znamená jen toleranci (vzájemnou snášenlivost). Má klad v tom, že společenská skupina jiné společenské skupině, jedinec jedinci neubližuje, ale nechá je žít po svém. Má však zároveň zápor – lhostejnost skupiny ke skupině, jedince k jedinci. Kontakt však je morálně víc. Znamená - v oblasti slova - dialog s cílem poznat se, porozumět si, duchovně se vzájemně obohatit. A v rozhodující oblasti – v oblasti činu – značí oboplně výhodnou spolupráci, vzájemnou pomoc, přátelství až lásku – mezi skupinami a mezi lidmi. Zde by mělo platit, o nejvyšší formě kontaktu, o lásce, to, co o ní napsal T. G. Masaryk (obr. 17) v *Ideálech humanitních* (9. kapitola): že láska má být bez nenávisti, tj. pozitivní, a účinná (láska činem).

V uvedeném „vějíří“ lidstvo – rasa – národ – stát – církve – jedinec dostávají dnes, z etického pohledu, větší specifickou váhu oba krajní póly, tj. lidstvo a jedinec, i když se to tak v realitě nejeví; jevově vystupuje do popředí rasismus, nacionální války (například v Jugoslávii), fundamentalismus (v islámském světě) atd. Póly „lidstvo“ a „jedinec“ však mají perspektivu, protože nejsou povrchným jevem, ale vnitřní podstatou života. Když už Hus prohlásil „Lepší je mi Němec dobrý než Čech zlý“, když Kollár zvolal „Řekneš-li Slovan, nechť se ti ozve člověk“, když Jan Masaryk v přihlášce sebe jako hosta amerického hotelu do rubriky rasa napsal „lidská“, řekli za nás světu to podstatné. I ten výrok francouzského krále Ludvíka XIV. „Stát jsem já lze přijmout, nahradíme-li monarchu každým občanem. Více než občan je však – člověk. „Svobodný rozvoj každého člověka je podmínkou svobodného rozvoje všech.“ A do toho může zaznívat i ona Beethovenova Devátá symfonie se Schillerovou Ódou na radost ze sbratření lidstva. – Utopie? Budoucí realita? Uvidíme, jestliže se každý z nás, my všichni, aspoň svou troškou přičiníme, i když rozhodující je ona „vysoká politika“, kterou ovšem my všichni zezdola žádoucím směrem musíme tlačit a k lepší budoucnosti dotlačit.

8.5. Otázky a náměty

1. Je zdraví pro člověka hodnotou?
2. Co říkáte postoji zdravotnice „Dnes vám přibyl jeden záškrt (slepák, úraz), pane doktore“?
3. Může lékař informovat snoubenku, že její nastávající je pohlavně nemocen, když je vázán profesním kodexem k mlčenlivost?
4. Je americký lékař J. Kevorkian, provádějící eutanazii, vrahem či spasitelem (za kterého se prohlašuje)?
5. Váš názor na transplantace tělesných orgánů, pokusy na lidech, genové inženýrství apod. – z morálního hlediska.
6. Neměl by podnik Ostramo v Ostravě, zpracovávající

Obr. 17. Tomáš Garrigue Masaryk (1850–1937), český filozof, sociolog, politolog, profesor filozofie na české univerzitě v Praze, poslanec rakouského parlamentu, vedoucí politik v odboji proti Rakousku-Uhersku, první prezident ČSR (1918–1935). Jako filozof se snažil spojit základní pozitivistickou orientaci s necírkevním protestantismem a prvky platonismu, později kantovství, vždy se silným etickým akcentem. Filozoficko-sociologický rozbor duchovních krizí moderního člověka a dějinně filozofické analýzy smyslu českých a světových dějin se staly základem jeho reformismu, zaměřeného jak proti „teokracii“ (polofeudálnímu absolutismu Rakouska-Uherska a carského Ruska), tak i proti „revolucionismu“. Reagoval pružně na všechny základní ideové problémy své doby: krize společnosti (*Sebevražda*, 1881), úloha vědy a umění (*Základové konkrétní logiky*, 1885, *O studiu děl básnických*, 1884), filozofie českých dějin (například *Česká otázka – Naše nynější krize*, 1895), problémy náboženství a etiky (například *Moderní člověk a náboženství*, 1896–1898, *Ideály humanitní*, 1901), rozvoj dělnického hnutí (*Otázka sociální*, 1898), Rusko (*Rusland und Europa*, 1913, český několikrát 1913–1933), první světová válka a poválečné uspořádání světa (například *Světová revoluce*, 1925, *Cesta demokracie*, 1934). Proslulým ve veřejnosti se stal zápasem proti šovinismu (*Rukopisy*), antisemitismu (hilsneriáda), klerikalismu a zvláště svým bojem za ustavení samostatné ČSR.

- cí vyjeté motorové oleje, zastavit svůj provoz, když zamořuje ovzduší?
7. Bylo by morální zastavit těžbu v severočeských povrchových hnědouhelných dolech a provoz v „hnědouhelných“ elektrárnách, když by tolik lidí přišlo o práci?
  8. Jak řešit problém radioaktivního odpadu, když obce jeho úložiště nechtějí?
  9. Váš názor na klecový odchov nosnic a na stálé ustájení dobytka na roštových stánkách – z hlediska ekonomického a ekologickoetického („úcty k životu“)?
  10. Jak hodnotíte protichůdné postoje různých zemí ke Kjótskému protokolu z roku 1997 proti znečištění světového ovzduší?
  11. Stačí k řešení soudobé ekologické situace lidstva jen ta nová filosofie a nová etika?
  12. Morální dopady „populační exploze“ a migračních vln ze světového Jihu na Sever a z Východu na Západ?
  13. Není čínská populační politika „Jen jedno dítě v rodině“ omezením svobody? Dopady?
  14. Co Jan Patočka asi míníl výrokem „Osudem Evropy je péče o duši“?
  15. Dá se sloučit multikulturalita s globalitou?

8.6. Literatura k 8

- Barša 2003, Baudiš 2002, Bstan-dzin-rgya-mtsko, IV. dalajlama 2000, Cronin 2001, Dacík 2000, Gore 2000, Habermas 2003, Haškovcová 1998a, b, 2000, 2002, Hertz 2003, Ivanová 1998, Jonas 1997, Kohák 2000, 2001, Komenský 1992, Kořenek 1996, Kübler-Ross 1995, Küng 1992, 1997, 2000, Kusin 1998, Leopold 1991, Librová 1992, Lorenz 1990, 1992, Lovelock 1994, Máchal – Vlašín 1996, Malý 1998, Marcuse 1991, Moldan 1992, Morée 2001, Mündl 1992, Munzarová 2000a, b, c, 2002, Od narození do smrti 2000, Ondok 1998, Peck 2001, 2003, Rotter 1999, Sedlák 2003, s. 21–22, Seed 1993, Schweitzer 1996, Sokolovský 2003, Šiler 1996, Šimek 2002, Šimek – Špalek 2003, Šmajš 1997, Šmarda 2002, Šoltés 2001, Toffler 1992, Vácha 1992, Válková 1997, Vybíral 2003, Weber, Max 1997.

Vladimír Renčín, Není to, Marie, ten chlápek, co u nás včera vybíral peníze na záchranu Karlova mostu?, 1998, perokresba, 10x15 cm

9. Závěr

Text, který jste právě prošli, jsem začal jednou kapitolou z individuální (obecné) etiky, abych pak přešel (po stanovení rozdílu mezi etikou individuální (obecnou) a etikou sociální) k šesti kapitolám z etiky sociální. – Nikde jsem se nezabýval vymezením pojmů *etika – mravnost – morálka*. Zde tedy nejstručněji: Etika je teorie (buď část filosofie nebo speciální věda) o mravních jevech (mravnosti – nemravnosti, morálkách apod.). V dějinách jí předcházelo moralizování – předstupeň to tzv. etiky preskriptivní (předpisové, předepisující) neboli normativní. K ní se během času přiřadila etika deskriptivní (popisná, popisující), která využívala a využívá metodologii psychologie, sociální psychologie, sociologie, atd. k vědeckému zkoumání, popisu, srovnávání, třídění, a posléze k zobecňování mravních jevů do jejich systematizace. – Pod pojmem mravnost (mravní, mravné) se zpravidla míní to, co je dobrem, či nějak se k němu vztahuje. (Posunuje se to ovšem k otázkám „Co je dobro?“ a „Co je zlo?“) Opakem je pak nemravnost (nemravné) – to, co je zlem, nebo s ním nějak souvisí. – Morálkou pak etici rozumějí morální stav jak jedinců (například „morálka paní Dulské“ z příslušného českého filmu se Zdenkou Baldovou v hlavní roli), tak společenských skupin (například morálka mužstva v určitém vojenském útvaru).

Různí etikové ovšem chápou uvedenou trojici pojmů (etika – mravnost – morálka) různě. Laici často pojmy etika a morálka kladou vedle sebe, nebo je zaměňují či ztotožňují. U odborníků je však sho-

da v tom, že etika je teorií mravních jevů, a mravnost a morálka jsou jevy v životě. (Blíže o uvedených pojmech v etických slovnících nebo ve vysokoškolských učebnicích, například Bláha, I. A. [1922]: *Filosofie mravnosti*. Brno, nebo Anzenbacher, A. [2001]: *Úvod do etiky*. Praha.)

Po vzoru Západu, zvláště USA, se stalo u nás téměř módou vytvářet různé *etické kodexy* (nebo spíše než je vytvářet, tak ty západní – opisovat?). K problému etických kodexů jsem se vyjádřil ve svém článku *K etickému kodexu Masarykovy univerzity*, který jsem postavil na myšlence, že konstrukci jakéhokoliv etického kodexu (jako výrazu preskriptivní neboli normativní etiky) by mělo, musí, předcházet seriózní zkoumání mravních jevů na daném pracovišti, instituci, v sociální skupině atp., aby se zjistil stav a vývoj – směřování a cíle v těchto jevech, a teprve pak určit, co všechno (podstatné), jak a proč morálně „regulovat“. (Blíže Sedlák, J. [2003]: *Z mého zápisníku*. Brno, s. 16.)

Etických kodexů existuje celá množina. Osm jich mohou zájemci najít ve skriptech Hodovský, I. – Sedlák, J. (1994): *Etika ve společnosti a v povoláních*. Olomouc. – Z dalších lze uvést například: Morální kodex budovatele komunismu, Etický volební kodex, Etický kodex časopisu Týden, Kodex etiky zaměstnanců ve veřejné správě, Etický kodex policisty, Vojenská přísaha armády ČR, Pravidla profesionální etiky a pravidel soutěže advokátů ČR, Etický kodex České stomatologické komory, Kodex práv pacientů, Morální kodex České asociace pro speciální potraviny, Zásady

etické reklamní praxe platné v ČR, Ekologické desatero podnikatele, Etický kódex psychologické činnosti, Morální kodex pro vyučující, atd., atd. (Jistě jste si povšimli i jiných kodexů v tomto textu.) – Za zmínku stojí recesní kodex filosofa I. Svitáka (1968) Desatero přikázání pro mladého intelektuála (z nevědecké antropologie). *Student*, 1968, č. 11.

V tomto učebním textu jsem uvedl šest trojic, tedy celkem 18 institucí, oblastí, prostředí, které mohou být a jsou předmětem sociální etiky. *Alternativou* k této koncepci by mohla být *koncepce sociální etiky, založená na profesích* (čehož se dotkly i vyjmenované kodexy). Obecným úvodem k nim by mohla být například stať I. A. Bláhy (1933): *Morálka povolání*. In: *Příčiny nespokojenosti. Morálka povolání*, s. 23–36. V ní Bláha sleduje morálku profese obecně ve čtyřech směrech: zaprvé, jako solidaritu mezi pracujícími a jeho úkolem; zadruhé, jako solidaritu mezi pracujícími a jeho zákazníkem (společností – zde by šlo připomenout heslo „krále ševců“ Tomáše Bati „Náš zákazník – náš pán!“); zatřetí, jako solidaritu intraprofesionální, tj. uvnitř profese, mezi členy téhož povolání; a konečně, za čtvrté, jako solidaritu interprofesionální, tj. vně profese, mezi jednotlivými povoláními.

Tyto čtyři obecné směry se pak promítají, měly by se promítat, do morálek zvláštních, opatřených navíc zvláštními rysy, tj. do morálky (a do jejího teoretické-

ho odrazu – příslušné etiky) lékaře, právníka (různých druhů právníků – advokáta, prokurátora, soudce, podnikového právníka apod.), politika, policisty, vojáka, novináře, učitele, vědce, atd. – Tuto konkretizaci nalézáme, v různé míře (někde jen zmínky), v celém díle sociologa, etika atd. I. A. Bláhy.

A ještě jinou možnou *alternativou* vybraných problémů ze sociální etiky by mohly být *etické aspekty nejpalčivějších problémů dneška* jako například: vztah národního a evropského či globálního; antagonismus světového Jihu proti světovému Severu a světový terorismus v něm (Al Kajda po 11. září 2001 – útocích na „dvojčata“ Světového obchodního centra v New Yorku a na Pentagon ve Washingtonu); ohniska násilí ve světě (izraelsko – palestinský konflikt [včetně například otázky, zda „palestinští kamikaze“ jsou teroristy nebo mučedníky], Čečna, atd.); předvídatelnost bezpečnostních výzev; labilita elektrických sítí; computerová kriminalita; kolísání měnových kursů a celní naschvály našich sousedů; populační exploze ve světě a hrozivá perspektiva v ubývání pitné vody, surovin, zdrojů energie, atd.; nezaměstnanost s průvodními morálními důsledky; nebezpečí „generační války“ mezi mladou a starou generací; sebeničení člověka konzumerismem, zábavou jako hlavní náplní života, narkomanií; atd.

10. Zaostření tématu

10.1. Freud: Sex

Freud, S. (1990): „Kulturní“ sexuální morálka a moderní nervozita. In: *O člověku a kultuře*. Praha: Odeon. Z německých originálů uvedených v ediční poznámce vybral, uspořádal a doslovem a jmenným a věcným rejstříkem opatřil Jiří Stromšík. Přeložil Ludvík Hošek a Jiří Pechar. Obálku, vazbu a grafickou úpravu navrhl Vladimír Nárožník.

S. 61–80: Ve své nedávno zveřejněné *Sexualethik* se Christian von Ehrenfels podrobně zabývá rozlišením „přirozené“ a „kulturní“ sexuální morálky. Přirozenou sexuální morálkou se rozumí taková morálka, pod jejíž vládou si nějaký lidský kmen dokáže trvale udržet zdraví a životní zdatnost, kulturní sexuální morálkou pak taková, jejíž dodržování lidí spíše podněcuje k intenzivní a produktivní kulturní práci. Tento protiklad se dá nejlépe objasnit tím, že se proti sobě postaví *konstitutivní* a *kulturní* vybavení určitého národa. (...)

Zkušenost učí, že pro většinu lidí existuje hranice, za níž jejich konstituce není s to v poslušnosti vůči kulturním požadavkům zajít. Všichni, kdo chtějí být ušlechtilější, než jim dovoluje jejich konstituce, propadnou neuróze; cítili by se lépe, kdyby byli mohli zůstat horšími. Poznatek, že perverze a neuróza se k sobě mají jako pozitiv k negativu, bývá často nedvojznačně dotvrzen pozorováním osob patřících k téže generaci. Velmi často bývá ze dvou sourozenců bratr sexuálně perverzní, a sestra, která je jakožto žena

vybavena slabším sexuálním pudem, bývá neurotičkou, jejíž symptomy však vyjadřují tytéž sklony jako perverze sexuálně aktivnějšího bratra, a v souhlasu s tím jsou vůbec v mnoha rodinách muži zdraví, ale v sociálně nežádoucí míře nemorální, kdežto ženy ušlechtilé a přejemnělé, ale – těžce nervózní. (...)

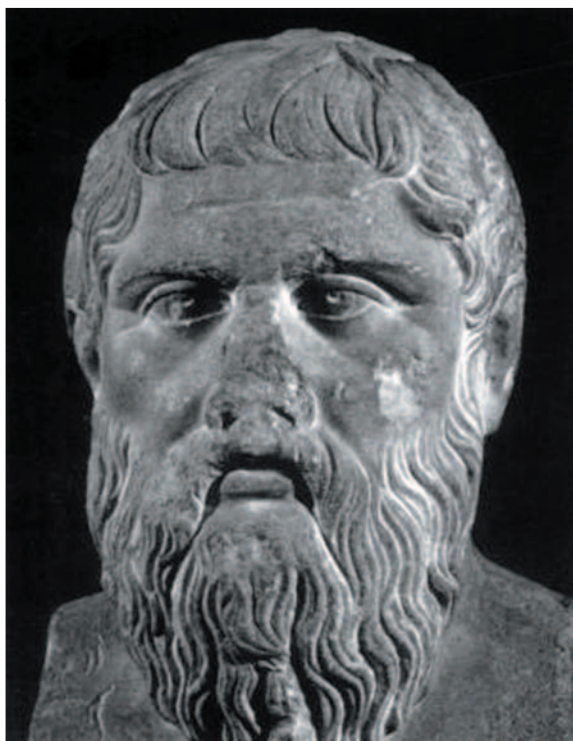
Je to jedna ze zjevných společenských nespravedlností, jestliže kulturní úroveň vyžaduje od všech osob tentýž způsob sexuálního života, který se jedněm díky jejich konstituci bez námahy daří realizovat, zatímco jiným ukládá nejtěžší psychické oběti, ale tato nespravedlnost bývá ovšem většinou potlačena tím, že se lidé morálními předpisy neřídí.

Při svých úvahách jsme vycházeli doposud z požadavků onoho druhé námi předpokládaného kulturního stupně, které spočívají v tom, že každá takzvaná perverzní sexuální aktivita je zapovězena, ale sexuální styk označovaný jako normální není nijak omezen. Shledali jsme, že i při tomto rozvržení sexuální volnosti a sexuálního omezení je část jednotlivců jakožto perverzních odsunuta stranou, a jiná část, ti, kteří se snaží nebýt perverzními, zatímco na základě své konstituce by takoví být měli, je vhnána do neurózy. Je nyní snadné předpovědět, jakého úspěchu se dosáhne, jestliže sexuální svoboda bude ještě dále omezena a kulturní požadavky stoupnou na úroveň třetího stupně, jestliže tedy bude zapovězena každá jiná sexuální aktivita než ta, která je vázána na legitimní

manželství. Počet silných jedinců, kteří se postaví do otevřeného protikladu vůči kulturnímu požadavku, se mimořádně zvýší, a zrovna tak i počet oněch slabších, kteří se ve svém konfliktu mezi tlakem kulturních vlivů a odporem vlastní konstituce utečou do neurotického onemocnění.

10.2.1. Platon: Soud a vězení

Platon (obr. 18) (1969): Obrana Sokrata. O základech občanského soužití (= dialog Kriton). In: *Čtení z antiky. Rozhlasová antická knihovna, cyklus četby ze starověkých myslitelů*. Praha: Svoboda. [Sokrates odsouzen k smrti za to, že prý kazí mládež.] Ve spolupráci s Kabinetem pro studia řecká, římská a latinská uspořádali Dagmar Maxová a Václav Cibula. Přeložili: Jaromír Bělský, Helena Businská, Růžena Dostá-

Obr. 18. Platón (427–347 př. n. l.), řecký filozof, objektivní idealista (pravými jsoucnými jsou nadsvětelné ideje, věci jsou jen jejich stíny). V Athénách založil Akademii. Napsal 25 dialogů, v nichž hlavní postavou je jeho učitel Sókratés (viz) (*Kriton*, *Politeia*, *Filebos* atd.).

lová, Alena Frolíková, Jaroslav Hora, Josef Hrabák, Josef Hruša, Josef Kratochvíl, Rudolf Kuthan, Jaroslav Ludvíkovský, Rudolf Mertlík, Karel Müller, František Novotný, Jiřina Otáhalová-Popelová, Jan Reiniš, Karel Svoboda, Edita Svobodová, Ladislav Varcl, Marcela

Vlčková, Zdeněk Vysoký.

S. 53–58: (...) Chairefon kdysi zašel do Delf a osmělil se dát bohu otázku, zda-li je někdo moudřejší než já [= Sokrates]. Tu Pythia odpověděla, že nikdo není moudřejší.

Nuže uvažte, proč to říkám. Chci vám totiž ukázat, odkud vznikly ty pomluvy proti mně. Když jsem tehdy uslyšel ta slova, přemýšlel jsem takto: „Co tím asi bůh míní a co asi naznačuje? Vždyť já jsem si vědom, že nejsem ani dost málo moudrý; co tedy asi míní, když praví, že já jsem nejmoudřejší?“ A dlouhý čas jsem byl v nejistotě, co asi míní; posléze s velikým přemáháním jsem se to jal hledat, a to asi tímto způsobem: Zašel jsem ke kterémusi z mužů, jak se zdálo, moudrých, abych buď tam anebo nikde usvědčil věštinu z nepravdy a ukázal její odpovědi: „Tento muž je nade mne moudřejší, a ty jsi tvrdila, že já jsem moudřejší.“ A tu, když jsem ho prozkoumával (...), byl to jeden z politiků (...), a rozmlouval s ním, nabyl jsem mínění, že se tento muž zdá moudrý jak mnoha lidem, tak obzvláště sám sobě, ale že moudrý není; a potom jsem se pokoušel mu ukazovat, že se domnívá, že je moudrý, ale že není. Tu jsem si tím znepřátelil i jeho i mnohé z přítomných; avšak odcházejce, uvažoval jsem sám u sebe, že proti tomuto člověku jsem já opravdu moudřejší; skoro se totiž zdá, že ani jeden ani druhý z nás neví nic dokonalého, ale tento se při svém nevědění domnívá, že něco ví, kdežto já ani nevím, ani se nedomnívám, že vím; podobá se tedy, že jsem nad něho moudřejší aspoň o něco málo, právě o to, co nevím, ani se nedomnívám, že vím. (To pak Sokrates opakoval s mnoha jinými lidmi a všechny si tím znepřátelil.) (...) Kromě toho mladí lidé, kteří mě sami od sebe doprovázejí, rádi poslouchají, jak jsou lidé zkoušeni, sami mě často napodobují a tak se pokoušejí zkoušeti jiné osoby; tu pak, myslím, nalézají velikou hojnost lidí, kteří se domnívají, že něco vědí, ale ve skutečnosti nevědí nic nebo skoro nic. Proto se pak ti, kteří jsou od nich zkoušeni, hněvají a to na mne, ne sami na sebe, a říkají, že je jistý pranicemný Sokrates a že kazí mládež. (...) Jsem sice odsouzen [za to k smrti] pro nedostatek, ale ne slov, nýbrž smělosti a nestoudnosti a pro nedostatek ochoty mluvit k vám takové věci, které by byly nejpříjemnější vašemu sluchu, totiž kdybych byl naříkal a hořekoval a dělal i mluvil mnoho jiných věcí, které jsou, jak já myslím, mne nedůstojné, které však vy jste zvyklí slyšet od ostatních. Ale ani dříve jsem se nedomníval, že se smí v nebezpečnosti udělat něco nečestného, ani teď nelituji, že jsem se takto

hájit, nýbrž mnohem raději si volím po takové obraně zemřít než po oné žít. (...)

Platon (1969): O základech občanského soužití [=dialog Kriton]. In: *Čtení z antiky*. (Sokrates v tomto dialogu proti Kritonově nabídce útěku z vězení vyzvedává nutnost poslušnosti k zákonům.)

S. 59–65: (...) Předobry přáteli, [= Kritone] (...) zkoumej, zdali (...) nemá být pokládáno za nejcenější věc žít, nýbrž dobře žít (...), zdali budeme jednat spravedlivě, když budeme platit penězi a díky těm, kteří mě mají odsud vyvésti (...).

Uvažuj takto, Kritone. Představme si, jak chceme, odsud utéci (...), že by k nám přišly zákony a obec, postavily se vedle nás a otázaly se: „Řekni, Sokrate, co to máš v úmyslu dělat? Zdalipak nezamýšlíš tím skutkem, o který se pokoušíš, i nás, zákony, i veškerou obec, pokud je v tvé moci, zničit? Či se domníváš, že je možno, aby ta obec ještě trvala a nebyla vyvrácena, v které vynesené rozsudky nemají žádné moci, nýbrž působením soukromých jednotlivců se stávají neplatnými a jsou rušeny?“ Co odpovíme, Kritone? (...) Odpovíme jim snad: Obec jednala proti nám nespravedlivě a vynesla nesprávný rozsudek? (...)

A jestliže řeknou zákony: „Sokrate, cožpak jsme měli i toto s tebou ujednáno, či spíše že budeš trvat při rozsudcích, kterékoli obec vynesou?“ Kdybychom se tu divili jejich řeči, snad by řekly takto: „Sokrate, nediv se našim slovům, nýbrž odpovídej, když jsi přece zvyklý užívat otázek a odpovědí. Nuže co vytykáš nám a obci, že se pokoušíš nás zničit? Není snad pravda, že jsme tě my nejprve přivedly na svět a skrze nás si vzal otec tvou matku a tebe zplodil? Pověz tedy, vytykáš těmto z nás, zákonům o sňatcích, že nejsou dobré?“ „Nevytykám,“ řekl bych. „Ale snad zákonům o vychovávání a vzdělávání dětí, jehož se i tobě dostalo? Což nebylo dobře, že zákony, které jsou z nás k tomu ustanoveny, přikazovaly tvému otci vzdělávat tě v uměních múzických a gymnastice?“ „Dobře,“ řekl bych. A když ses takto narodil a byl jsi vychován a vzdělán, mohl bys říci, že jsi nebyl náš, náš syn i otrok, ty sám i tvoji předkové? A dále, jestliže tomu tak jest, myslíš, že máš stejné právo jako my, a cokoli my chceme dělat tobě, myslíš, že i ty máš právo dělat zase nám? (...) Takže jestliže my budeme chtít tě zahubit, pokládajíce to za spravedlivé, i ty se budeš pokoušet, pokud můžeš, hubit zase nás, zákony, a budeš tvrdit, že když to děláš, jednáš spravedlivě, ty, který se vpravdě staráš o ctnost? Či jsi tak moudrý, že nepozoruješ, že nad matku i otce i nad všechny ostatní předky je ctihodnější věcí vlast

a velebnější i světlejší a na nejpřednějším místě u bohů i rozumných lidí? Vlast je třeba ctít, a hněvá-li se, máme jí ustupovat a chlácholiti jí tím víc, nežli otce, a buď působit na změnu jejího mínění, nebo dělat, cokoli poručí (...), ale užívat násilí není dovoleno ani proti matce, ani proti otci, a tím méně proti vlasti. Co na to řekneme, Kritone? Že zákony mají pravdu, či ne? [Za přečtení stojí ovšem oba dialogy celé.]

10.2.2. Valné shromáždění OSN: Všeobecná deklarace lidských práv

Všeobecná deklarace lidských práv. Valné shromáždění Spojených národů, 10. 12. 1948 (1969), nestránkováno. Hradec Králové: Kruh.

(...) Valné shromáždění vyhláší tuto Všeobecnou deklaraci lidských práv jako společný cíl pro všechny národy a všechny státy za tím účelem, aby se každý jednatel a každý orgán společnosti, majíce tuto Deklaraci stále na mysli, snažil vyučováním a výchovou rozšířit úctu k těmto právům a svobodám a zajistit postupnými opatřeními vnitrostátními i mezinárodními jejich všeobecné a účinné uznávání a zachovávání, jak mezi lidmi členských států samých, tak i mezi lidmi území, jež jsou pod jejich pravomocí.

Článek 1. Všichni lidé se rodí svobodní a sobě rovni v důstojnosti i právech. Jsou nadáni rozumem a svědomím a mají spolu jednat v duchu bratrství.

Čl. 2. – 1. Každý má všechna práva a všechny svobody, stanovené touto Deklarací, bez jakéhokoli rozdílu rasy, barvy pleti, pohlaví, jazyka, náboženství, politického nebo jiného smýšlení, národnostního nebo sociálního původu, majetku, rodu, nebo jiného postavení.(...)

Čl. 3. Každý má právo na život, svobodu a osobní bezpečnost.

Čl. 4. Nikdo nesmí být držen v otroctví nebo nevolnictví; všechny formy otroctví a obchodu s otroky jsou zakázány.

Čl. 5. Nikdo nesmí být mučen nebo podrobován krutému, nelidskému nebo ponižujícímu zacházení či trestu.

Čl. 5. Každý má právo, aby byla všude uznávána jeho právní osobnost.

Čl. 7. Všichni jsou si před zákonem rovni a mají právo na stejnou ochranu bez jakéhokoli rozlišování. Všichni mají právo na stejnou ochranu proti jakékoli diskriminaci (...).

Čl. 8. Každý má právo, aby mu příslušné vnitros-tátní soudy poskytly účinnou ochranu proti činům, porušujícím základní práva, jež jsou mu přiznána ústavou nebo zákonem.

Čl. 9. Nikdo nesmí být svévolně zatčen, držen ve vazbě nebo vyhoštěn.

Čl. 10. Každý má stejné právo, aby byl spravedlivě a veřejně vyslechnut nezávislým a nestranným sou-dem, který rozhoduje buď o jeho právech a povinnos-tech, nebo o jakémkoli trestním obvinění, vzneseném proti němu.

Čl. 11. – 1. Každý, kdo je obviněn z trestného činu, považuje se za nevinného, dokud není zákonným postupem prokázána jeho vina ve veřejném řízení, v němž mu byly zajištěny veškeré možnosti obhajoby. – 2. Nikdo nesmí být souzen pro čin nebo opomenutí, které v době, kdy byly spáchány, nebyly trestné podle státního nebo mezinárodního práva. Rovněž nesmí být uložen trest těžší, než jakého bylo možné použít v době, kdy byl trestný čin spáchán.

Čl. 12. Nikdo nesmí být vystaven svévolnému zasa-hování do soukromého života, rodiny, domova nebo korespondence, ani útokům na svou čest a pověst. Každý má právo na zákonnou ochranu proti takovým zásahům nebo útokům.

Čl. 13. – 1. Každý má právo volně se pohybovat a svobodně si volit bydliště uvnitř určitého státu. – 2. Každý má právo opustit kteroukoli zemi, i svou vlast-ní, a vrátit se do své země.

Čl. 14. – 1. Každý má právo vyhledat si před pro-následováním útočiště v jiných zemích a užívat tam asyly. – 2. Tohoto práva se nelze dovolávat v případě stíhání skutečně odůvodněného nepolitickými zločiny nebo činy, které odporují cílům a zásadám OSN.

Čl. 15. – 1. Každý má právo na státní příslušnost. – 2. Nikdo nesmí být zbaven svévolně státní přísluš-nosti ani práva svou státní příslušnost změnit.

Čl. 16. – 1. Muži a ženy, jakmile dosáhnou plno-letosti, mají právo bez jakéhokoli omezení z důvodů rasových, národnostních nebo náboženských uzavřít sňatek a založit rodinu. Pokud jde o manželství, mají během jeho trvání i při jeho rozvázání stejná práva. – 2. Sňatky mohou být uzavřeny jen se svobodným a plným souhlasem nastávajících manželů. – 3. Rodi-na je přirozenou a základní jednotkou společnosti a má nárok na ochranu společnosti a státu.

Čl. 17. – 1. Každý má právo vlastnit majetek jak sám, tak spolu s jinými. – 2. Nikdo nesmí být svévolně zbaven svého majetku.

Čl. 18. Každý má právo na svobodu myšlení, svědo-mí a náboženství; toto právo v sobě zahrnuje i volnost změnit své náboženství nebo víru, i svobodu projevo-vat náboženství či víru sám nebo společně s jinými, ať veřejně nebo soukromě, vyučováním, prováděním náboženských úkonů, bohoslužbou a zachováváním obřadů.

Čl. 19. Každý má právo na svobodu přesvědčení a projevu; toto právo nepřipouští, aby někdo trpěl újmu pro své přesvědčení, a zahrnuje právo vyhledá-vat, přijímat a rozšiřovat informace a myšlenky jaký-mikoli prostředky a bez ohledu na hranice.

Čl. 20. – 1. Každému je zaručena svoboda pokojné-ho shromažďování a sdružování. – 2. Nikdo nesmí být nucen stát se členem nějakého sdružení.

Čl. 21. – 1. Každý má právo účastnit se vlády své země přímo nebo prostřednictvím svobodně volených zástupců. – 2. Každý má právo vstoupit za stejných podmínek do veřejných služeb své země. – 3. Zákla-dem vládní moci budiž vůle lidu; musí být vyjádřena řádně a pravidelně prováděnými volbami na základě všeobecného a rovného hlasovacího práva tajným hla-sováním nebo jiným rovnocenným postupem, zabez-pečujícím svobodu hlasování.

Čl. 22. Každý člověk má jako člen společnosti prá-vo na sociální zabezpečení a nárok na to, aby mu byla národním úsilím i mezinárodní součinností a v soula-du s organizací a s prostředky příslušného státu zajiš-těna hospodářská, sociální a kulturní práva nezbytná k jeho důstojnosti a k svobodnému rozvoji jeho osob-nosti.

Čl. 23. – 1. Každý má právo na práci, na svobodnou volbu zaměstnání, na spravedlivé a uspokojivé pracov-ní podmínky a na ochranu proti nezaměstnanosti. – 2. Každý má bez jakéhokoli rozlišování nárok na stejný plat za stejnou práci. – 3. Každý pracující má právo na spravedlivou a uspokojivou odměnu, která by zajišto-vala jemu samému a jeho rodině živobytí odpovídající lidské důstojnosti a která by byla doplněna, kdyby toho bylo třeba, jinými prostředky sociální ochrany. – 4. Každý má právo na ochranu svých zájmů zakládat s jinými odborové organizace a přistupovat k nim.

Čl. 24. Každý má právo na odpočinek a na zota-vení, zejména také na rozumné vymezení pracovních hodin a na pravidelnou placenou dovolenou.

Čl. 25. – 1. Každý má právo na takovou životní úroveň, která by byla s to zajistit jeho zdraví a bla-hobyť, i zdraví a blahobyť jeho rodiny, počítaje v to zejména výživu, šatstvo, bydlení, lékařskou péči i ne-

zbytná sociální opatření; má právo na zabezpečení v nezaměstnanosti, v nemoci, při pracovní nezpůsobilosti, při ovdovění, ve stáří nebo v ostatních případech ztráty výdělečných možností, které nastaly okolnostmi nezávislými na jeho vůli. – 2. Mateřství a dětství mají nárok na zvláštní péči a pomoc. Všechny děti, ať manželské nebo nemanželské, požívají stejné sociální ochrany.

Čl. 26. – 1. Každý má právo na vzdělání. Vzdělání nechtě je bezplatné, alespoň v počátečních a základních stupních. Základní vzdělání je povinné. Technické a odborné vzdělání má být všeobecně přístupné a rovněž vyšší vzdělání má být stejně přístupné všem podle schopností. – 2. Vzdělání má směřovat k plnému rozvoji lidské osobnosti a posílení úcty k lidským právům a základním svobodám. Má napomáhat k vzájemnému porozumění, snášenlivost a přátelství mezi všemi národy a všemi skupinami rasovými i náboženskými, jakož i k rozvoji činnosti OSN pro zachování míru. – 3. Rodiče mají přednostní právo volit druh vzdělání pro své děti.

Čl. 27. – 1. Každý má právo svobodně se účastnit kulturního života společnosti, užívat plodů umění a podílet se na vědeckém pokroku a jeho výsledcích. – 2. Každý má právo na ochranu morálních a materiálních zájmů, které vyplývají z jeho vědecké, literární nebo umělecké tvorby.

Čl. 28. Každý má právo na to, aby vládl takový společenský a mezinárodní řád, ve kterém by práva a svo-

body stanovené v této Deklaraci byly plně uplatněny.

Čl. 29. – 1. Každý má povinnosti vůči společnosti, v níž jedině může volně a plně rozvinout svou osobnost. – 2. Každý je při výkonu svých práv a svobod podroben jen takovým omezením, která stanoví zákon výhradně proto, aby bylo zajištěno uznávání a zachovávání práv a svobod ostatních a vyhověno spravedlivým požadavkům morálky, veřejného pořádku a obecného blaha v demokratické společnosti. – 3. Výkon těchto práv a svobod nesmí být v žádném případě v rozporu s cíli a zásadami OSN.

Čl. 30. Nic v této Deklaraci nemůže být vykládáno, jako by dávalo kterémukoli státu, kterékoli skupině nebo osobě jakékoli právo vyvíjet činnost nebo dopouštět se činů, které by směřovaly k potlačení některého z práv nebo některé ze svobod v této uvedených.

Dne 10. prosince 1948 přijalo a vyhlásilo Valné shromáždění OSN Všeobecnou deklaraci lidských práv. Toto je jen pečlivý, ale neúřední překlad. (...)

Ustanovení nemají podobu zákonů, a proto nemůže být žádná země přinucena k jejich plnění. Protože je však Deklarace tak humánní, všelidská a pravdivá, měl by ji znát každý člověk. Také už proto, že ji formulovali nejvzdělanější a nejlepší lidé této planety.

(Poznámka: Zdá se, že vydání Všeobecné deklarace lidských práv bylo reakcí „demokratického světa“ na sovětský „ostblok“, vytvořený z komunistických [„lidovědemokratických“] diktatur.)

10.3. Bláha: Politika

Bláha (obr. 19), Inocenc Arnošt (1991): *Mravnost a politika*. In: *Ethika jako věda. Úvod do dějin a teorie mravnosti*. Brno: Atlantis. Obálku navrhl a graficky upravil Lubomír Červinka a Jaroslav Hamža. První svazek edice PROSSUM. Odpovědná redaktorka Jitka Uhdeová.

S. 58–66: Řekli jsme, že hledisky prospěšnosti, zřeteli utilitárními je proniknut všechen náš život, zvláště náš život politický. Rozumí-li se prospěchu a zájmu příliš úzce, příliš hmotně a jednostranně, může se stát, že se politika a politická mravnost octne v konfliktu s požadavky čisté mravnosti. (...). Politika je jednak věda, jednak umění spravovat společnost a vládnout společnosti. Všecko spravování a vládnutí je praxe. Každá praxe, má-li být úspěšná, musí vycházet od jistých, vědecky ověřených poznatků a zásad. (...).

Pokud je celek společenského organismu zdravý, tedy v celkové vůli, jež tvoří autoritu pro všechny, musí být vyjádřeny všechny částečné vůle podle své poměrné síly. Zákony společenského života si své právo tam, kde se jich nedbá, vynutí. V praxi takové nevědecké, romantické a fantastické pojmání politiky přirozené má za následek konflikt politiky s morálkou. Jednání mravní směřuje k stupňování duchovního řádu společnosti. Při praxi politické se zdá, že je tomu jinak. Morálka politická je morálka zevního úspěchu, morálka utilitářská, nikoli tedy morálka svědomí.

Pro člověka politického jako by se jeho já rozdvojilo. Jiné je já mravní, jiné je politické. A často se politický člověk ocitá v tragickém konfliktu zájmu a povinnosti, prospěchu a cti, nízkých pudů a vznešených vzletů. Jádrem konfliktu je právě dvojítoť toho

Obr. 19. Inocenc Arnošt Bláha (1879–1960), etik, sociolog, pedagog, lidovochovný pracovník, publicista, literát, profesor Masarykovy univerzity v Brně. Ze sociologických spisů: *Sociologie inteligence*. Hlavní etický spis *Filozofie mravnosti*.

já v politickém člověku, jež každé jinak hodnotí. Jedno opravdu mravně, dobro pro dobro, druhé utilitaristicky, dobro jen za cenu prospěchu strany. Konflikt mezi morálkou a politikou vzniká právě proto, že obecné dobro je jiné než dobro strany. Dobro strany je sta-

10.4. Clausewitz: Válka

Clausewitz, Carl von (1996): *O válce. Dílo z pozůstalosti generála Carl von Clausewitze*. 2. vyd. Brno: Bonus A, s. r. o. Z německého originálu Carl von Clausewitz, *Vom Kriege*, který vydalo nakladatelství Verlag des Ministeriums für Nationale Verteidigung v Berlíně roku 1957, přeložil za odborné spolupráce plukovníka v zál. Antonína Pospíšila Zbyněk Sekal. Poznámkový aparát zpracoval podle německé předlohy, jež je dílem pracovníků vojenskohistorického oddělení Institutu pro německé dějiny při Univerzitě Karla Marxe v Lipsku, plukovník v zál. Antonín Pospíšil. Editor Antonín

noveno ne tak, aby odpovídalo skutečným poměrům národní společnosti, nýbrž aby se jako prospěch určité strany vnucovalo za dobro všem. Všechna nemravnost politická, jež nutí ke kompromisům, tj. k volbě menšího zla, pramení v tom, že vědecké poznání skutečného života, složení společnosti a významu jednotlivých společenských vrstev neproniklo dosud do programu stran, že politika není dosud vědou, nýbrž neplodným, o fantasmii či cit opřeným kombinováním, dohadováním.

Politika a mravnost nemohou být v rozporu, jsou-li správně chápány. Ale ovšem nesmějí se též navzájem zaměňovati. Politika má ve společnosti jiný úkol než mravnost. Jen směr mají mít společný. Úkolem politiky – podle Janeta – není donucovat ke ctnosti, nýbrž chránit práva. Na občanech jest, aby byli ctnostní, na státu jest, aby byl spravedlivý. Aby byla spravedlnost ve státě, je třeba, aby jednotlivec požíval všech svobod, k nimž má právo. Aby užívání těchto svobod nebylo na škodu, jest třeba, aby jich jednotlivec uměl užívat jak pro druhé, tak pro stát. Tu jest úkol mravnosti pravého občana. Rozumí-li se, jak to žádá vědecké stanovisko, že politika je prospěch celku spočívající ve svorném právu jedinců všech částí celku, a rozumíme-li mravností jednání, jež pramení ze svědomí a směřuje k blahu celku, a tedy i ke spravedlivému právu všech sousedních jedinců, pak vidíme, jak politika a mravnost se smírně vyrovnávají a navzájem doplňují. To je ohnisko, v něž se obě sbíhají. [Ve stati se rozebírá vědeckost politiky, dále čtyři iluze politického iluzionismu, doklady z dějin o úsilí o proniknutí politiky mravností, nemravnost v politice, splývání dobrého člověka a dobrého občana v jedno, atd.]

Pohlodek. Odpovědný redaktor PhDr. Jiří Ogorecký.

S. 136–137: *Mravní veličiny*: Mravní veličiny patří k nejdůležitějším předmětům ve válce. Jsou to duchové, kteří prostupují celým živlem války a kteří se k vůli, jež uvádí do pohybu a řídí celé to množství sil, dříve a spřízněněji přimykají a splývají s ní v jedno, protože vůle sama je mravní veličina. (...)

S. 138: *Hlavní mravní síly*: Jsou to: vlohy vojevůdce, válečnická ctnost vojska, jeho vlastenecký duch. Který z těchto předmětů má větší cenu, nemůže nikdo všeobecně stanovit, neboť povědět vůbec něco o jejich

velikosti je samo o sobě těžké, natož potom zvážit velikost jednoho srovnáním s velikostí druhého. Nejlépe je nepodceňovat žádný z nich. (...)

S. 139–141: *Válečnická ctnost vojska*: Válečnická ctnost vojska se liší od pouhé statečnosti a ještě víc od nadšení pro věc války. Statečnost je ovšem její nutnou součástí, ale právě tak, jako je některým lidem vrozena, může vzniknout u válečníka i části vojska též ze zvyku a cviku, a proto musí být u něho také jinak zaměřena než u jiných lidí. Musí se zbavit pudu po nespoutané činnosti a projevu síly, který je jí vlastní u jednotlivce, musí se sama podrobit požadavkům vyššího druhu: poslušnosti, pořádku, pravidlu a metodě. Nadšení pro věc dodává válečnické ctnosti vojska života a většího záru, ale není její nutnou součástí.

Válka je určité zaměstnání (...) odlišné a oddělené od ostatních činností, kterými se zaměstnává lidský život. – Být proniknut duchem a podstatou tohoto zaměstnání, cvičit, probouzet a shromážďovat v sobě činorodé síly, cele proniknout zaměstnání rozumem, získat v něm cvikem jistotu a lehkost, úplně se mu

10.5. Smith: Blahobyť

Smith, Adam (2001): *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Nové, přeprac. vyd. opatřené margináliemi. Praha: Liberální institut. Překlad z anglického originálu *An Inquiry into the Nature and Causes of the Health of Nations* (6. vydání), Methuen & Co, Ltd. 1950. První vydání této knihy bylo publikováno 9. března 1776 v Londýně. Podstatných změn doznala kniha ve svém 3. vydání z roku 1784: nově se v knize objevily kapitola XIII. Knihy IV (zde s. 570–588) a druhá pasáž v oddílu 1 III. kapitoly I knihy V (zde s. 649–674) a drobná doplnění byla provedena v kapitolách III, IV, a V knihy IV. Český překlad: Vladimír Irgl, Alena Jindrová, Josef Pytelka a Sergej Tryml (1958). Revidovaný překlad: Liberální institut. Česká předmluva: Jiří Schwarz, Miroslav Ševčík. Český doslov: Jan Pavlík. Margináliemi opatřili: Josef Šíma a Dan Šťastný. Rejstřík zpracovala: Eva Kindlová. Odborný redaktor: Milan Sojka. Odpovědný redaktor: Dan Šťastný.

S. 15–16: Kapitola II. *O zásadě, na níž je založena dělba práce*

Dělba práce, z níž vyplývá tolik výhod, nebyla vytvořena lidskou moudrostí, která ono všeobecné bohatství, jež vyrůstá z dělby práce, předvídá a za-

oddat, podrobit své lidství úloze, která je nám v něm přidělena: to je válečnická ctnost vojska, pokud jde o jednotlivce (...).

Velmi bychom se mylili, kdybychom podceňovali stavovské uvědomění (*esprit de corps*), které může a musí více nebo méně ve vojsku existovat. Toto stavovské uvědomění znamená v tom, čemu říkáme válečnická ctnost vojska, jakési pojítka mezi přirozenými silami, které v ní působí. Na stavovském duchu snáze narůstají krystalky válečnické ctnosti (...).

Tento [válečnický] duch může vzejít jen ze dvou zdrojů a ty jej mohou vytvořit jen společně. Prvním zdrojem je řada válek a šťastných výsledků, druhým činnost vojska vystupňovaná až k nejvyššímu úsilí. Jen v takové činnosti pozná válečník své síly. Čím vyšší nároky je vojevůdce zvyklý klást na své vojáky, tím větší má jistotu, že budou splněny. Voják je stejně hrdý na překonané svízele jako na přestálá nebezpečí. Tedy jen v půdě ustavičné činnosti a úsilí vzejde toto zrno, ale také jen v sluneční záři vítězství. (...)

mýšlí. Je to nezbytný, ač velmi pomalu a postupně se rozvíjející následek jistého sklonu lidské povahy, kterému vůbec nejde o užitek tak rozsáhlý. Je to sklon k obchodování, vyměňování a směňování jedné věci za jinou. (...) Člověk je však stále závislý na pomoci svých bližních., a tu ovšem nemůže očekávat pouze od jejich dobré vůle. Mnohem spíše dosáhne svého tehdy, dokáže-li využít ve svůj prospěch jejich sebelásky a ukázat jim, že udělat pro něho to, co žádá, je v jejich vlastním zájmu. Nabízí-li kdo druhému jakýkoli výměnný obchod, navrhuje toto: dej mi, co potřebuji já, a já ti dám, co potřebuješ ty. To je smysl každé takové nabídky. A takto také získáváme jeden od druhého valnou většinu oněch úsluh, které potřebujeme. Že se můžeme naobědvat, to není z dobré vůle řezníka, sládky nebo pekaře, nýbrž proto, že dbají svých vlastních zájmů. Nedovoláváme se jejich lidskosti, nýbrž jejich sobectví, a nikdy jim nevykládáme o svých potřebách, nýbrž o výhodách, které z toho budou mít.

S. 89–91: *Část I. Nerovnosti pocházející z povolání samých*

Uvedu pět podstatných okolností, které, pokud jsem mohl pozorovat, vynahrazují v některých povoláních jejich malou výnosnost a v jiných zase vyvažují

velkou výnosnost: Předně: příjemnost nebo nepříjemnost povolání samotných; za druhé: snadnost a malá nákladnost nebo naopak nesnadnost a velká nákladnost přípravy k tomu kterému povolání; za třetí: stálost nebo nestálost zaměstnání v tom kterém povolání; za čtvrté: menší nebo větší stupeň důvěry, které musí požívat ti, kdož povolání vykonávají; za páté: pravděpodobnost nebo nepravděpodobnost úspěchu v povolání.

Předně: mzdy jsou různé podle snadnosti nebo nesnadnosti, čistotnosti nebo nečistotnosti, váženosti nebo potupnosti povolání. Tak si ve většině krajů, počítáme-li celý rok, vydělá krejčovský tovaryš méně než tovaryš tkalcovský. Jeho práce je totiž mnohem lehčí. Tkalcovský tovaryš si vydělá méně než tovaryš kovářský. Jeho práce není sice vždycky lehčí, ale je mnohem čistší. Kovářský tovaryš, i když je to řemeslník, sotva si někdy vydělá za dvanáct hodin tolik, kolik si za osm hodin vydělá uhlokop, který je přece jen pouhý nádeník. Jeho práce není až tak špinavá, je méně nebezpečná a dělá se při denním světle a nad zemí. U všech vážených povolání je odměnou z valné části úcta. (...) Potupnost má účinky opačné. Povolání řezníka je surové a odporné; ve většině krajů je však výnosnější než většina obyčejných živností. Povolání popravčího, které je v takovém opovržení jako žádné jiné, je v poměru k množství vykonané práce placeno lépe než kterékoli jiné obyčejné řemeslo. (...) Nepříjemnost a potupnost povolání působí na zisk z kapitálu stejně jako mzdy. Hospodský nebo krčmář, který není ve svém vlastním domě nikdy pánem a který musí snášet hrubost kdejakého opilce, vykonává povolání ne právě příjemné a ne příliš vážené. Sotva se však najde druhé takové obyčejné povolání, aby v něm malý kapitál tolik vynášel. [Čtyři další okolnosti z pěti, zmíněných nahoře – na s. 90, jsou pak rozebrány na s. 91–95; zde vynechávám.]

S. 292–295: *O akumulaci kapitálu, neboli o práci produktivní a neproduktivní*

(...) Fondy určené k vydržování produktivních pracovníků jsou v zemích bohatých nejen větší než v zemích chudých, ale jsou i v mnohem příznivějším poměru k fondům, kterých sice lze použít k vydržování pracovníků jak produktivních, tak neproduktivních, ale které zpravidla nacházejí větší zalíbení v neproduktivních.

Poměr mezi těmito fondy udává nutně v každé zemi celkovou povahu jejího obyvatelstva po té stránce, jak dalece je pracovitě nebo zahálčivé. Jsme pracovi-

vitější než naši předkové, neboť fondy určené k vydržování lidí pracujících jsou proti fondům, z nichž se obyčejně živí lidé nepracující, v naší době mnohem větší, než byly před dvěma třemi stoletími. Naši předkové pracovali málo proto, že neměli k pracovitosti dostatečnou pobídku. (...)

Poměr mezi pracovitostí a zahálčivostí bude se tedy řídit všude poměrem mezi kapitálem a důchodem. Všude tam, kde má převahu kapitál, vládne pracovitost; všude tam, kde má převahu důchod, vládne zahálčivost. Každé zvětšení nebo zmenšení kapitálu způsobuje tedy přirozené zvětšení nebo zmenšení skutečného množství vykonané práce, počtu produktivních pracovníků, a v důsledku toho zvyšuje nebo snižuje i směnnou hodnotu ročního produktu půdy a práce v zemi, skutečné bohatství a důchody všech obyvatel této země.

Kapitál se zvětšuje šetrností a zmenšuje se marnotratností a špatným hospodařením.

Co člověk ušetří ze svého důchodu, přidává ke svému kapitálu, a buď toho použije on sám k vydržování dalšího počtu produktivních pracovníků, nebo k tomu dopomůže někomu jinému s tím, že mu tyto prostředky půjčí na úrok, to znamená za podíl na zisku. Stejně jako se kapitál jednotlivce dá zvětšit jedině o to, co tento jednatel uspoří ze svého ročního důchodu nebo ze svých ročních zisků, tak se i kapitál společnosti, který je totožný s kapitálem všech jednotlivců, z nichž se společnost skládá, dá zvětšit jedině takovým způsobem.

Bezprostřední příčinou zvětšování kapitálu je šetrnost, a nikoli pracovitost. To, co šetrnost hromadí, pochází ovšem z pracovitosti. Ale i kdyby pracovitost vytvořila nevíme, kapitál by se nikdy nezvětšil, kdyby tu nebylo šetrnosti, která strádá a ukládá. (...)

10.6.1. Bayet: Věda

Bayet, Albert (1936): *Morálka a věda*. Praha: Nakladatelství Volné myšlenky. Přeložil a poznámkami opatřil Dr. L. Milde.

S. 5: Mravnost a věda

Jak může působiti věda v mravním oboru? Co můžeme od ní očekávat pro chování společnosti, pro tichý život jednotlivcova svědomí? Nic, řeknou jedni. Věda je nemravná, věda je škodlivá. Umocňuje naši schopnost vraždit; zotročuje člověka strojem; dává nebezpečné zbraně nenávistem, žádostivostem, hlou-

posti. Neočekávejte od ní mravního řádu; bylo by spíše třeba nějaký řád jí vnutit.

Jiní nejsou tak přísní. Neobviňují vědy; mají ji rádi; ochotně se jí ptají na údaje technické týkající se zdravotnictví nebo jistých podrobností společenské organizace. Ale upírají vědě právo formulovat pravidla, navrhopvat ideály. Věda již svým založením konstatuje, ale nesoudí: není nemravná, ale je bez morálky.

Jakou platnost mají obě námítky? Dříve než je budu zkoumat, chtěl bych připomenout, že přese všechno zdání – jedna i druhá – poškozují vědu stejně. (...).

S. 30: Morálka vědy

(...) Morálka vědy, to je soubor normativních idejí, které vedly člověka na cestu vědeckého zkoumání, a které ustálily metody, zajišťující pokrok (...).

S. 36: Důstojnost ducha

První myšlenka, obsažená v samém vývoji vědy, je idea, že lidská důstojnost tkví v duchovním úsilí o dosažení pravdy. Málo záleží na tom, že to říkají vědci: jeden jediný příklad to dokazuje. Pozorujme všechny ony lidi, kdysi vzácné, dnes početné, kteří se sklánějí nad přírodou. Jaký je cíl jejich práce? Poznávat, řekli jsme, a nic jiného. A vskutku věda, opravdová věda je nezištná. Spatří-li nějaký problém, nezáleží jí na tom, aby zvěděla, zdali řešení bude nebo nebude mít praktické následky: stará se jen o to, aby nahradila nevědomost poznáním.

S. 41: Morálka, již je prodchnuta věda, směřuje výš: vybízí nás, abychom dali na první místo a pro všechny jednotlivce svrchovaný požitek vědění. Znamená to, že tato morálka si nevšímá hospodářského osvobození? Nikoliv, vyžaduje ho naopak, a to velmi naléhavě, protože toto osvobození je nutnou a předběžnou podmínkou osvobození duchovního. (...).

S. 45: Zásada jednoty

Druhý ideál, obsažený ve vědecké činnosti, jest jednota. Věda se neprojevuje jako myšlenkový útvar, který se může líbiti jednomu, nelíbiti jinému, přesvědčtí toho, aniž se dotkl onoho: ukládá si jako zákon tvořit všude sjednocení duchů. (...).

S. 48–49: Jsou učenci katoličtí, protestantští, israelští, jsou vědci angličtí, němečtí, francouzští: není však geometrie katolické, protestantské, israelské, není fyziky německé, anglické nebo francouzské, a jen pouhá představa něčeho takového je nesmyslná. (...).

Zdalo se, že náboženské, filosofické, politické, hospodářské hranice rozdělily lidstvo navždy; ale těmito hranicemi proráží pravda, která už není pravdou toho či onoho národa, ale světlem, jež podle výroku čtv-

tého evangelia osvěcuje každého tvora, přicházejícího na tento svět.

A nyní chápeme mravní význam všech těch přesných pravidel, vládnoucích vědecké práci. Ukládá-li si vědec tolik přísných opatření, tedy proto, že chce nejenom dosáhnouti pravdy, ale také ji učiniti zřejmou všem. Nestačí mu, že mu věříme, chce, abychom to učinili na základě pravých a poctivých důkazů. Tyto přesné důkazy, to pracně ověřování, nad nímž ztrácí trpělivost důvtipný nebo básnický duch, jsou nejvyšší formou nesobeckosti: zahrnují v sobě přání shody s bližními o podstatných věcech – přání, aby tato shoda nebyla náhodná, aby nebyla jen přechodným přibližným narovnáním, nýbrž solidním výrazem skutečné všeobecnosti. Úcta a láska člověka k člověku jsou duší vědeckého zkoumání, poněvadž není možno dáti bližním vzácnějšího daru, než že jim nabídneme pravdu, kterou přijmou za svou a která je sjednotí. (...).

S. 52: Zásada svobody

Třetí princip, obsažený ve vědeckém tvoření, je úcta k svobodě ducha. (...).

S. 57: Snášlivost je ještě nízkou a nedostatečnou formou úcty k myšlence. Snést, aby jiní hlásali ideje odlišné od našich, je správné, ale je to málo. Nesmíme to snášeti jako nutné zlo; je třeba, abychom z toho měli radost jakožto z dobra; neboť svobodné hlásání myšlenek (ať možnost jeho zneužívání je jakákoliv) přispívá k objevení pravdy. Morálka vědy chce, abychom si uchovali tuto svobodu proti dogmatismu svobodou zneklidněnému, proti tyranii, která se jí obává, proti finanční moci, stále přichystané koupit buď prostředky hlásání myšlenek, nebo myšlenku samu. (...).

10.6.2. Einstein: Vědec

Einstein (obr. 20 a 21), Albert (1993): K ponižování vědeckého člověka. In: *Jak vidím svět*. Praha: Lidové noviny. Z německého originálu *Mein Weltbild* přeložil Hanuš Karlach. Vazbu navrhl a graficky upravil Pavel Štefan. Redaktorky Maita Arnautová, Galina Tomíšková.

S. 143–145: (...) Tak tedy jak je na tom dnešní vědecký člověk v pospolitém těle lidstva? Určitě je tak nebo onak pyšný, že práce, jako je ta jeho, i když většinou pouze nepřímo, naprosto přetvořila hospodářský život lidí tím, že skoro úplně eliminovala práci svalů. Možná ho křučí, že výsledky jeho bádání s sebou při-

Obr. 20. Albert Einstein ve čtrnácti letech

nesly i akutní ohrožení lidstva, protože plody tohoto bádání padly do rukou zaslepeným nositelům politického násilí. Je si vědom, že technické postupy opírající se o jeho výzkumy vedly k soustředění ekonomické a tím i politické moci v rukou hrstek lidí a že na jejich manipulování je dnes naprosto závislý osud celého jakoby čím dál amorfnějšího houfu jednotlivců. Ba ještě víc: Ta koncentrace politické a hospodářské moci v několika málo rukách přinesla i vědeckému člověku nejen vnější hmotnou závislost; ohrožuje i jeho vnitřní existenci, protože vytvořila rafinované prostředky duchovního i duševního ovlivňování a tak téměř zabraňuje, aby vyrůstaly nové nezávislé osobnosti.

Tak vidíme, že se na vědeckém člověku naplňuje vpravdě tragický osud. V touze po jasnosti a vnitřní nezávislosti vytvořil svým téměř nadlidským usilováním prostředky k svému vnějšímu zotročení a vnitřní záhubě. Musí strpět, aby mu nositelé politické moci nasazovali náhubek. Je nucen jako voják obětovat vlastní život a ničit cizí, i když je přesvědčen, že taková oběť je nesmyslná. Vidí sice nad jiné jasně, jak historicky podmíněná okolnost, že nositeli ekonomické, politické a tím i vojenské moci jsou nacionální státy, nutně vyústí v záhubu všech. Ví, že lidé se zachránějí, jen pokud nějaký nadnárodní právní řád vytlačí metody holého násilí. Jenže dospěl už tak daleko, že bez odporu přijímá otroctví, do něhož jej uvrhly

Obr. 21. Albert Einstein (1879–1955), americký teoretický fyzik německého původu, tvůrce teorie relativity, 1911–1912 působil na německé univerzitě v Praze, 1921 Nobelova cena, 1933 emigroval do USA – účast na sestrojení atomové bomby. Albert Einstein u svého pracovního stolu v Patentovém úřadu v Bernu roku 1905.

nacionální státy, protože je má za cosi neodvratného. Dokonce se natolik poníží, že na povel pomáhá dál zdokonalovat prostředky k záhubě lidí.

Musí člověk vědy vskutku snášet všechno tohle ponižování? Je snad už tatam doba, kdy jeho vnitřní svoboda a nezávislost jeho uvažování a bádání směly rozjasňovat a obohacovat život mnoha lidí? Nezapomněl na svou odpovědnost a důstojnost, protože se pachtí jen za intelektuálními fantomy? Odpovídám: Člověka vnitřně svobodného, který nepostrádá svědomím, lze sice zničit, ale nelze z něho učinit otroka nebo slepý nástroj.

Kdyby současný člověk vědy našel čas a odvalu kriticky a v klidu zvážit svou situaci a svou úlohu a podle toho se zachoval, pak by se podstatně zlepšily vyhlídky na rozumné a uspokojivé vyřešení dnešní mezinárodní situace, která má v sobě tolik nebezpečí.

10.6.3. Patočka: Vědecké svědomí

Patočka, Jan (1987): O principu vědeckého svědomí. In: *O smysl dneška. Devět kapitol o problémech světových i českých*. Purley, Surrey: Vydalo nakladatel-

ství Rozmluvy v březnu 1987 jako reprint původního vydání Mladé fronty (edice *Váhy*), které šlo v roce 1969 v nákladu 11.000 výtisků do stoupy. Čtenářům se tedy knížka po 17 letech zpoždění dostává do rukou poprvé. Nakladatel děkuje Janu Vladislavovi za poskytnutí vzácného výtisku. Obálku navrhl Jan Brychta. Doslov Zumr, Josef: *Jan Patočka*, s. 151–153.

S. 25–30: (...) Plnění vědeckých úkolů závisí na *principu vědeckého svědomí* – rozumíme-li svědomím to, co na nás klade požadavek správného jednání a přezkoumávání, zda naše skutečné jednání odpovídá normě správnosti. Princip vědeckého svědomí lze formulovat jednoduše: jedinou instancí, kterou může a musí uznávat vědecký pracovník při stanovení svých soudů, je diskuse kompetentních, řízená zřetelem čisté věcnosti.

Vědecké svědomí je něco jiného než princip svobody vědy, náleží-li k této svobodě možnost svobodného individuálního vytyčování tematiky, svoboda hlásání jejích výsledků atd. Ať běží o základní teorie či o aplikace, o tematiku zvenčí danou nebo o problém vědeckým inženýrem svobodně objevený, platí princip vědeckého svědomí zcela stejně. Rovněž je nezávislý na vědeckém oboru, historickém stavu a stupni objektivace ve vědě, takže platí pro disciplíny, kde osobní ingerence je minimální, jako matematika, i kde je osobnost nutně relevantní, jako je historie a filosofie. Vyplynávají z něho i některé jiné dalekosáhlé důsledky, jako podstatná internacionalita vědy, její neslučitelnost s dogmatismem náboženským i politickým atd. Je

to princip formální, tj. lhostejný k jakékoli látce, a hypotetický, tj. platí pouze pro ty, kdo pro sebe uznávají za závaznou hodnotu vědecké práce a vědecky stanovené pravdy, takže nemůže sám sloužit k odůvodnění těchto hodnot. Zato dobře slouží k *definici* skutečného vědeckého pracovníka. Vědcem nemůže být ten, kdo tento princip reálně neuznává, i když na oko, na čas a pro určitou příležitost „vědecky pracuje“, tj. vykonává podle svého talentu a vyškolení jisté myšlenkové úkony, dosahuje při tom určitých výsledků atd. Tak je možno se stát a být *vědeckým byrokratem*, ale nikoli *vědeckou existencí*, která odpovídá za to, co dělá.

Jedním z příznaků takové existence je uvědomění *nedílnosti* principu vědeckého svědomí. Tento princip je sice základem *vědecké individuality*, ale zároveň zakládá vědeckou *solidaritu*. Spojuje vědecké pracovníky jakožto svobodné osobnosti. (...)

K projevu, ochraně, rozvinutí vědeckého svědomí se musí vědečtí pracovníci sdružovat. K tomu, aby mohli vědecky pracovat, nepostačí, aby jim společnost dala pracovní místa, ústavy, školy atd. Musí jim naopak ještě zaručit tuto možnost sdružovat se jako *osobnosti* k ochraně svých morálních zájmů i těch zájmů jiných, které z morálky vyplývají a s nimi souvisí. Tuto záruku jim nemůže dát jinak než tím, že jim nejen zákonitě vyhradí možnost takto se sdružovat, nýbrž že se neméně zákonně zaváže, že ve všech záležitostech vědy se dotýkajících bude slyšen a respektován hlas této organizace vědeckých osobností. (...)

10.7. Jonas: Filosofie odpovědnosti

Jonas, Hans (1997): *Princip odpovědnosti. Pokus o etiku pro technologickou civilizaci*. Praha: Oikúmené. Z německého originálu vydaného nakladatelstvím Suhrkamp, 1984, přeložili Břetislav Horyna a Zdeněk Bígl. Odpovědný redaktor Ivan Ozarčuk. Technická redakce Jana Dvořáková.

S. 142–145: II. Teorie odpovědnosti: První rozlišení

1. Odpovědnost jako kauzální připisování vykonaných činů: a) Podmínkou odpovědnosti je moc kauzality. Jednající člověk musí odpovídat za svůj čin: je považován za odpovědného za jeho důsledky a případně za ně má ručit. To má především právní a nikoli vlastní mravní význam. Způsobená škoda musí být napravena, i když příčinou nebyl zlý čin,

i když důsledek nebyl ani předvídaný, ani zamýšlený. Stačí, že aktivní příčinou jsem byl já. Avšak jen v úzkém kauzálním spojení s činem, takže ho lze někomu jednoznačně připsat a důsledek se neztrácí v něčem, co není možné předvídat. Proslavený scházející hřebík v podkově nečiní kovářského tovaryše skutečně odpovědným za prohranou bitvu a za ztrátu království. Ale bezprostřední zákazník, rytíř na koni, by asi měl nárok na postih kováře, který je „odpovědný“ za nedbalost svého tovaryše, aniž by se jej samého týkala nějaká výtka. Nedbalost je zde to jediné, co je třeba každopádně označit jako to, čeho se týká morální vina, a to na triviálním stupni; tento příklad však ukazuje (stejně jako každodenní ručení rodičů za své děti), že povinně požadovaná odpovědnost může být

zproštěna jakékoli viny. Princip odpovědnosti za to, co člověk zapříčinil, je stále ještě spatřován ve vztahu, podle něhož nadřizený obecně ve své osobě souhrnně představuje vše to, čeho jsou příčinou podřízení (za jejichž spolehlivý výkon však také sklízí chválu).

b) Nyní se ale předčasně spojila s ideou právního vyrovnání idea trestu, jež má morální smysl a kauzální čin kvalifikuje jako morálně provinilý. Zde má prohlášení formulované v němčině „schuldig!“ (vinen) jiný smysl než „Peter ist Paul Wiedergutmachung schuldig“ (Petr je dlužen Pavlovi nápravu). Skutek je trestán víc než následky; jedná-li se o zločin, je podle něj vyměřen trest. Kvůli tomu musí být zkoumán čin samotný – záměr, rozhodování, motiv, přičetnost: Byl čin „sám o sobě“ zločinem? Domluva o vykonání zločinu, která díky včasnému odhalení zůstala bez následků, je sama zločinem a je trestná. Trest, jenž zde následuje a jímž je pachatel volán k odpovědnosti, neslouží k nápravě škody nebo bezpráví, které utrpěli druzí, nýbrž k znovunastolení porušeného morálního řádu. V této záležitosti je tedy rozhodující kvalita, a nikoli zapříčiněné následky činu. Přesto však přinejmenším potenciální moc zůstává *conditio sine qua non* [nezbytnou podmínkou]. Nikdo nebude volán k odpovědnosti za to, že si představuje nejhroznější zločiny, aniž by je mohl vykonat, a pocity viny, které se přitom popřípadě objevují, jsou stejně tak privátní jako tento psychologický delikt. Určitý čin musí být vykonán, nebo alespoň ve světě započat (jako v případě dohody). A pravdou zůstává, že dokonáný čin má větší váhu než nedokonáný.

c) Naznačený rozdíl mezi legální a morální odpovědností se odráží v rozdílu občanského a trestního práva (...).

2. Odpovědnost za to, co je třeba učinit: povinnost moci

Existuje však ještě jeden zcela jiný pojem odpovědnosti, který se netýká *ex-post-facto* skládání účtů z toho, co bylo vykonáno, nýbrž determinace tím, co

je třeba učinit; tomu se tedy necítím být odpovědný primárně za své chování a jeho následky, ale za věc, jež na mé jednání vznáší nárok. Například odpovědnost za blaho druhých nejen „vylučuje“ dané záměry činů podle jejich morální přípustnosti, nýbrž zavazuje k činům, které nejsou zamýšleny k žádnému jinému účelu. Toto být odpovědný „za“ zde má očividně úplně jiný smysl než v předchozí, na sebe sama se vztahující skupině. Toto „k čemu“ spočívá mimo mě, ale v dosahu působení mé moci je na ni odkázáno nebo jí ohroženo. Proti ní klade své právo na život, vyplývající z toho, čím je nebo může být, a přijímá prostřednictvím mravní vůle moc s její povinností. Věc se stává mou věcí, protože má je moc, a ta má příčinný vztah právě k této věci. To, co je závislé, se svým vlastním právem stává tím, co přikazuje; to, co je mocné, se v tom, čeho je příčinou, stává tím, co na sebe vzalo povinnost. Za to, co jí takto bylo svěřeno, se moc stává objektivně odpovědnou a díky tomu, že mu svým pocitem odpovědnosti straní, i citově angažovanou; v tomto pocitu nachází to, co zavazuje, své spojení se subjektivní vůlí. Stranění pocitu však nemá svůj prvotní počátek v ideji odpovědnosti vůbec, nýbrž v poznaném samostatně vystupujícím dobru věci, která podněcuje cit a zahanbuje pouhé sobectví moci. První je povinnost, aby byl objekt, druhá je povinnost konat, náležející subjektu povolanému ke správě věci. Na jedné straně požadavek věci v nezaručenosti její existence, a na druhé straně svědomí provinilé moci vyplývající z toho, co zapříčinila, se spojují v souhlasném pocitu odpovědnosti aktivního, vždy do bytí věcí přesahujícího Já. Přistoupí-li k tomu láska, získává odpovědnost křídla, která jí dává oddanost člověka, jenž se učí obávat se o osud toho, co je hodno bytí a co je milováno.

Tento druh odpovědnosti a pocitu odpovědnosti, ne onu formální, prázdnou „odpovědnost“ každého jednajícího člověka za svůj čin, máme na mysli, když hovoříme o dnes nezbytné etice odpovědnosti za budoucnost (...).

10.8. Dewey: Výchova

Dewey, John (1934): *Mravní zásady ve výchově*. Praha: Dědictví Komenského.

S.10–13: I. Mravní úkol školy

(...) Kritici výchovy prohlížejí školní programy, plán učebné látky, a nenalézají, že by tam bylo vyhrazeno zvláštní místo pro cvičení v etice nebo „vyučová-

ní mravnosti“. A pak tvrdí, že školy nedělají nic anebo téměř nic, čím by pěstovaly charakter; rozhořčují se a horlí na mravní nedostatky veřejné výchovy. Učitelstvo naproti tomu však se cítí dotčeno touto kritikou jako nespravedlivou a ukazuje, že nejen „učí mravnosti“, nýbrž že učí mravnosti v každé chvíli, po celý den,

šest dní v týdnu. V této souvislosti mají učitelé zásadně pravdu. (...).

II. Mravní výcvik školním prostředím

Nemohou být dvě soustavy mravních zásad, jedna pro život školní a druhá pro život mimo školu. Jako chování jest jedno, tak i zásady chování jsou pouze jedny. Snaha posuzovati mravnost ve škole, jako by škola byla institucí pro sebe, je svrchovaně nešťastná. Škola i ti, kdo ji vedou, jsou mravně odpovědní společnosti. Škola jest v zásadě ústavem, vybudovaným společností, aby konala určitou speciální práci – aby vyvíjela určitou speciální funkci, záležející v tom, že udržuje a šíří život a blaho společnosti. Výchovný systém který neuznává, že tento fakt přináší s sebou i mravní odpovědnost, jest předem ztracený a pochybený. (...).

Sociální práce ve škole se často omezuje na výchovu pro občanství a občanství bývá často vykládáno v úzkém smyslu jako schopnost inteligentně voliti, ochota poslouchati zákonů a podobně. Je však marné zužovat a svíratí tímto způsobem etickou odpovědnost školy. Dítě má jen jeden život a musí jej sociálně využítí v úplně jednotě se společností, nebo jinak samo utrpí škodu a společnosti způsobí nesnáze. (...).

Dítě má být netoliko voličem a osobou podrobenou zákonu; je také členem rodiny, jenž pravděpodobně se postupně stane odpovědným za odchování a vycvičení příštích dětí a tím bude udržovati souvislost společnosti. Stane se pracovníkem, vykonávajícím povolání, které je společnosti prospěšné a které mu udrží i jeho vlastní nezávislost a sebeúctu. Stane se členem zvláštního prostředí a obce, musí přispěti k hodnotám života, zvyšovati slušnost a ctnosti civilizace, kdekoli se octne. (...).

Má-li se dítě řádně připravit na konání těchto rozličných funkcí, je třeba, aby se cvičilo ve vědě, v umění, v historii; je třeba, aby si osvojilo základní metody bádání a základní nástroje stýkání a dorozumívání se s lidmi; znamená to pro ně, aby mělo vycvičené a zdravé tělo, zkušené oko i dovednou ruku; značí to návyk k příčinlivosti a vytrvalosti; musí se zkrátka státí schopným. A nadto ještě společnost, jejíž členem se dítě má státí, jsou Spojené státy, společnost demo-

kratická a pokroková. Dítě musí býti vychováno k tomu, aby umělo rozkazovati i poslouchati. Musí míti schopnost vésti samo sebe i sílu řídití druhé, schopnosti administrativní, musí být způsobilé zaujmouti odpovědné postavení. Tato potřeba vychovávatí děti pro vůdčí úkoly jest stejně veliká v průmyslu jako v politice. (...)

*

Dewey, John (1932): *Demokracie a výchova*. Praha: Jan Laichter. Předmluva John Dewey. New York 1915. Přeložil Josef Hruša.

S. 480: *Theorie mravnosti*. Souhrn

Nejdůležitější problém mravní výchovy ve škole týká se souvislosti vědění s chováním. Neboť nemá-li to, čemu se někdo za pravidelného průběhu studia naučí, na povahu žádného účinku, je pošetilé mysliti si mravní cíl jakožto jednotící a vrcholný cíl výchovy. Kde není důvěrného, organického spojení metody a učiva jakožto látky vědění a mravního vzrůstu, musíme se uchýlovati ke zvláštním „lekcím mravouky“ a způsobům kázně: vědění není vtěleno v obvyklé zdroje konání a v životní názor, ježto se mravnost zbarvila moralistně, stala se schematem jednotlivých ctností.

Dvě theorie, v kterých oddělování učení od konání a tedy také od mravnosti je důležité, jsou theorie, které od sebe oddělují vnitřní, duševní stavy a pohnutky – to je vědomý osobní činitel – a skutky jako čistě tělesné a vnější; a dále rozeznávají konání ze zájmu a konání ze zásady. Obě tato dělení jsou překonána v nástinu výchovy, kde učení se je průvodce stálých činností nebo zaměstnání, která mají společenský cíl a zůžitkují materiál typických společenských situací. Neboť za těchto okolností se škola sama stává jakousi formou společenského života, malou obcí, která je těsně sdružena s jinými formami společné zkušenosti mimo školu. Každá výchova, která přispívá k rozvoji sil, aby se člověk mohl účinně účastniti společenského života, je mravní. Tvoří povahu, která nejen koná určité činy společensky nutné, nýbrž která se přičiňuje o onu nestálou, trvalou přeměnu, jež je podstatnou známkou vzrůstu. Zájem o to, abychom se učili ze

10.9. Šmarda: Genetika

Šmarda, Jan (2002): *Etické problémy genetiky*. In: Šmarda, Jan, *V odraženém světle. Z komentářů, úvah,*

esejů, causerií a vzpomínek patnácti let. Editor Jaroslav Malina. Obálka, grafická a typografická úprava Josef

Zeman. Ilustrace Jaroslav Šerých.. Ilustrace na přebalu: Jaroslav Šerých, *Jdoucí nevědoucí*. Brno: Nadace Universitas Masarykiana – Nakladatelství a vydavatelství NAUMA.

S. 53–57: (...) Genetika je věda experimentální. Experimentovat s člověkem se pochopitelně nesmí. (...) Ale je tu experimentální genetický výzkum: výzkum základní povahy i aplikovaný ve šlechtitelství – na zvířatech. Smíme vůbec experimentovat na zvířatech? Je to etické? Není to neodůvodněné týrání zvířat? (...) Potřebujeme šlechtění hospodářských zvířat a rostlin? Může se pak šlechtění obejít bez experimentů? Není neetické samo o sobě? Tudy se ovšem záhy dostaneme k otázce: není neetické samo zemědělství? – A nejen to. Nejrůznější savci slouží jako modelové organismy pro vyvození pravděpodobných závěrů o člověku, kterého – jak už naznačeno – nemůžeme geneticky zkoumat křížením, nýbrž jen různými cestami nepřímými. – Na závěr této problematiky opakují: není to zdaleka jen genetika, která potřebuje zvířata jako experimentální objekty ve prospěch člověka. A tak tedy na experimenty na zvířatech rezignovat nemůžeme, a tudíž je nemůžeme odsuzovat jako neetické. Měli bychom však tyto pokusy omezit na opravdu nutnou míru a neprovádět je tam, kde můžeme odpovědi na své otázky dosáhnout jinými cestami.

Explozivní vývoj metodických možností genetiky nám přinesl mimo jiné celé klubko etických otázek, které se jmenuje „klonování“. Klonování, tj. pěstování souborů organismů geneticky (tj. i fenotypově) shodných, není samozřejmě ničím novým. (...) Získalo ovšem zcela nový odstín a eticky iritující příchut experimentálním úspěchem Iana Wilmuta a jeho spolupracovníků, který byl publikován 22. 2. 1997. Jak známo, těmto skotským experimentátorům v Roslinu se podařilo vytvořit dokonalou genetickou kopii šestileté ovce technikami transferu buněčného jádra a asistované reprodukce (...) jehně Dolly. Tím se stala realitou možnost klonování savců z buněčného jádra dospělého organismu. (...) Po Dolly pak přišla Polly – jehně vyvinuté z geneticky klonované fetální buňky kožní. V únoru 1997 byl v DeForestu (Wisconsin) porozen Gene – samčí tele (...). Jde totiž o velmi perspektivní biotechnologický postup k získání dojníc, jež by ve svém mléce produkovaly terapeuticky významné proteiny, eventuálně i jiné produkty, jejichž geny by se mohly do jejich buněk dostat právě rekombinací jaderné DNA transgenní krávy-dárkyně jádra. Klonované krávy by samozřejmě mohly být nesmírně

významné i hospodářsky. Mohly by značně přispět také k výzkumům teoretickým, například k výzkumu (...) podstaty nádorové transformace a tím i terapie a prevence tumorů atd. (...).

Hladinu etických pochybností velmi vzedmuly klonovací experimenty Jonathana Slacka, o nichž se začalo hovořit v říjnu 1997: jde o pěstování bezhlavých žab (pulců), o klonování, kterým autor chce otevřít novou cestu k výzkumu embryogeneze, růstu orgánů a zejména jejich regulace. Má být odmítnuta a zakázána s poukazem na to, že „by využívala života jako prostředku a ne jako cíle“, jak už bylo formulováno? Samozřejmě lze ihned oponovat názorem, že „jedinec nemůže být poškozen, jestliže nikdy nemohl pocítit, že existuje“.

Nicméně realitou dneška je mimo jiné záměr společnosti PPL Therapeutics klonovat transgenní prasata jako potenciální donory xenotransplantátů. Eventualitou by pak mohlo být jejich klonování pro přímou produkci orgánů určených pro člověka. (...) V této situaci oznámil Richard Seed v Chicagu svůj plán na klonování člověka. Jeho oznámení se ovšem okamžitě setkalo s bouřlivým nesouhlasem. (...) Zde se dostávají do rozporu dvě základní lidská práva, zajišťovaná Listinou základních lidských práv a svobod i Ústavou USA: právo na svobodu vědeckého výzkumu s právem člověka na svobodnou reprodukci. Vznikl tedy problém už nejen etický, ale i ústavní. (...)

Jinou aktuální skupinou etických problémů vědy o dědičnosti jsou ony, které přináší (...) program výzkumu lidského genomu. (...) UNESCO zřídilo roku 1994 International Bioethics Committee s posláním připravit návrh textu OSN Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights. Tato deklarace byla přijata v listopadu 1997 celkem 186 členskými státy UNESCO. Současné dostal zmíněný výbor nový úkol: dohlížet na dodržování zásad deklarace, a tak chránit jedince před genetickou diskriminací – při zachování svobody vědeckého bádání. (...). Výzkum lidského genomu [má praktické důsledky například ve] využívání genetických informací pro posuzování žádostí občanů o životní pojištění a pro výpočty pojistného. (...)

Komplexní systém otázek (...) přineslo genové inženýrství. (...) V cestu dalšímu rozvoji se však postavily „etické“ námitky. Byl formulován postulát, že „člověk nemá právo hrát si na stvořitele“, vytvářet nepřírozené kombinace genů a bizarní buňky nesoucí molekulární znaky dvou vzájemně vzdálených druhů

organismů, například bakterií a člověka, a že nevíme, jaká nebezpečí tyto postupy přinášejí. (...) Naší povinností je vnímat i etická úskalí, ke kterým nás vědecký výzkum žene. Umět včas rozeznávat tato úskalí,

odpovědně, správně a rychle je posuzovat, k tomu je často třeba ještě většího mistrovství než k vědeckému výzkumu samotnému. A mimochodem – je to možná ještě důležitější.

Vladimír Renčín, Nobelova cena za ekonomiku byla udělena profesoru Kowalskému z Michiganské univerzity za vědecké potvrzení faktu, že peníze nejsou všechno, 2001, perokresba, 8,5x17 cm.

11. Rozvolnění tématu

Tento oddíl obsahuje humorné pendenty k oddílům 10.1. až 10.9., tj. například k vážnému problému

sexu (10.1. Freud: Sex) je pendentem sex humorně pojatý (11.1. Boccaccio: Dekameron).

11.1. Boccaccio: Dekameron

Boccaccio, Giovanni (1979): Den třetí. – Příběh desátý. Dívka Alibech se stane poustevnicí a mnich Rustico ji naučí zahánět ďábla do pekla. Posléze si ji odvede Neerbal a vezme si ji za ženu. In: *Dekameron*. Praha: Melantrich. Z italského originálu *Il Decameron di messer Giovanni Boccaccio*, vydaného nakladatelstvím Sonzogno, Milano 1898, péčí P. Fanfaniho, E. Cameriniho a jiných, přeložil Radovan Krátký. Doslov Jozefa Felixe ze slovenštiny přeložil Vladimír Reis. Poznámkami opatřil Miloslav Žilina. Ilustrace Miroslav Váša. Přebal s použitím kresby Miroslava Váši, vazbu a grafickou úpravu provedl Oldřich Hlavsa. Odpovědný redaktor Marek Fikar. Technická redaktorka Vlasta Machová.

S. 217–223: (...) V Berbersku ve městě Kapsa žil kdysi převelice bohatý muž a ten měl vedle několika jiných dítek i krásnou dceru pohanku, jejíž jméno bylo Alibech. Ježto nebyla křesťanka a od mnoha křesťanů v městě slyšela tuze velebit křesťanskou víru a službu, zeptala se jednoho křesťana, jak lze sloužit Bohu, a to co možná bez nesnází, a ten jí odvětil, že nejlépe slouží Bohu takoví, co prchají před světskými věcmi, jako to udělali lidé, kteří se odebrali do samot thébské pouště.

Alibech bylo asi čtrnáct let a byla velice prostoduchá – i nezmínila se nikomu o ničem (...) a tajně se vydala hned příštího rána do thébské pouště. [Prvnímu poustevníku řekla], že podle božího vnuknutí hledá jednak možnost, jak by Bohu mohla sloužit, jednak někoho, kdo by ji poučil, jak má taková služba vyhlížet. [Poustevník ji však pošle k druhému a ten k třetímu – k mladému Rusticovi.] Rustico [uchvácen její krásou] nejenomže se přestal ohlížet na svaté myšlenky a modlitby a kázeň, ale (...) začal rozmýšlet, jakou cestou a jakým způsobem by se měl ubírat, aby dívka nepřišla na to, že k ní přichází jako člověk chlípny. (...) I přesvědčoval se nejprve jistými dotazy, že Alibech nikdy nepoznala muže a že je opravdu tak prostoduchá, jak se jeví – a tak přišel na to, že k tomu, aby mu byla po vůli, ji musí [s]vést pod záminkou, že slouží Bohu.

Nejprve jí mnoha slovy vysvětlil, jakým nepřitelem Pánaboha je ďábel, a potom jí dal na srozuměnou, že nejvíce je možno zalíbit se Bohu takovou službou, při níž se zahání čert do pekla, kamž ho Pánbůh kdysi zatratil.

Děvče se ho zeptalo, jak se to dělá, načež Rustico jí pravil:

„Hned se to dovíš, musíš však dělat to, co uvidíš dělat mne.“ Poté začal ze sebe svlékat těch několik kusů šatů, co měl na sobě, a když byl úplně nahý, jakož i děvče, klekl, jako by se chtěl modlit, a přikázal, aby poklekla proti němu.

Při tom klečení Rustico spatřil, jak je hezká, i rozlítla se v něm žádostivost na nejvyšší míru a došlo k zmrtvýchvstání. I podivila se mu Alibech, když je zhlédla, a pravila: „Rustico, co to je, jak se ti to tadyhle tlačí dopředu, a co já nemám?“

„Milá dceruško,“ řekl Rustico, „to je ten ďábel, o kterém jsem ti povídal. A vidíš, zrovna teď mi způsobuje takové soužení, že už to nemohu vydržet.“

Děvče pravilo: „Buď Bohu chvála, teď teprve vidím, že jsem na tom líp než ty, protože já tohohle ďábla neznám.“

„Pravdu máš,“ řekl jí na to Rustico, „ale máš místo toho něco jiného, co zase nemám já.“

„A co to je?“ zeptala se Alibech, načež jí Rustico řekl: „Ty máš peklo a říkám ti, že věřím, že tě sem Bůh poslal, aby má duše byla spasena, protože tenhle čert mi působí náramné trápení; budeš-li ty mít se mnou slitování a strpíš, abych ho zahnal do pekla, poskytněš mi tím převelikou útěchu a zároveň prokážeš Bohu převelikou radost a službu, kvůli čemuž jsi ostatně přišla do těchto končin, jak říkáš.“

Děvče dobrácky odpovědělo: „Ach otče můj, jestliže mám peklo, čiňte, co je vám libo.“

A tu děl Rustico: „Buď požehnána, dceruško má, vzhůru na to a žeňme ho tam, ať už mám od něho pokoj.“ Po těchto slovech odvedl děvče na jedno z jejich lůžek a vysvětlil jí, co má dělat, aby uvěznila toho zatracence Páně.

Děvče nikdy předtím žádného ďábla do pekla nepohánělo, a proto ze začátku trochu strádalo – i řeklo Rusticovi: „Ten ďábel ale musí být, otče, určitě hanebný a opravdový nepřítel Boha, protože i peklo bolí, když je do něho ďábel zahánán, o ostatním ani nemluvě.“

„Dcerko, nebude tomu tak provždy!“ odvětil na to Rustico, a aby se tato slova splnila, zapudili ďábla do pekla šestkrát, než vstali z lůžka, takže vyhnali ďábla zpupnost z hlavy a ten už pak byl rád, že má pokoj.

V příštích dnech se však několikrát stalo, že ďábla opět posedla zpupnost a dívka se vždy poslušně uvolila k tomu, aby byla ďáblova zpupnost zkrocena, neboť se jí hra začala líbit. I zahovořila takto k Rusticovi: „Vidím, že zbožní lidé v Kapse měli pravdu, když říkali, že sloužit Bohu je velice příjemné; namoudu-

ši, nepamatuji se, že bych byla někdy dělala něco, co by mi způsobovalo takové potěšení a takovou rozkoš jako tohle zahánění čerta do pekla, pročež soudím, že každý, kdo se stará o něco jiného než o službu Bohu, je hňup.“ (...)

Přicházívávala proto častokrát k Rusticovi a říkala mu:

„Milý otče, přišla jsem, abych tu sloužila Bohu, a ne abych tu zahálela. Pojdme zahánět ďábla do pekla.“ (...) [Vznikl však posléze spor přílišné žádostivosti Alibech „sloužit Bohu zaháněním čerta do pekla“ na jedné straně a zmenšující se mohoucností Rustica žijícího jen z kořínků a z vody na straně druhé, takže Rustico byl nakonec rád, že si ji nakonec odvedl a vzal ze ženu mladík jménem Neerbal.]

11.2.1. Cetl: Sokrates

Cetl, Jiří (2000): Sokrates aneb myši a dějiny. In: Cetl, Jiří: *Ale vždyť to byli filozofové ... Filozofické apokryfy*. Brno: Doplněk ve spolupráci s občanským sdružením Profil. Nakladatel Jan Šabata, Kallabova 29, 616 00 Brno. Jazyková revize PhDr. Helena Palivcová, Dr. Grafická úprava, obálka a koláže Josef Krob. Technická redakce Jana Vrátníčková.

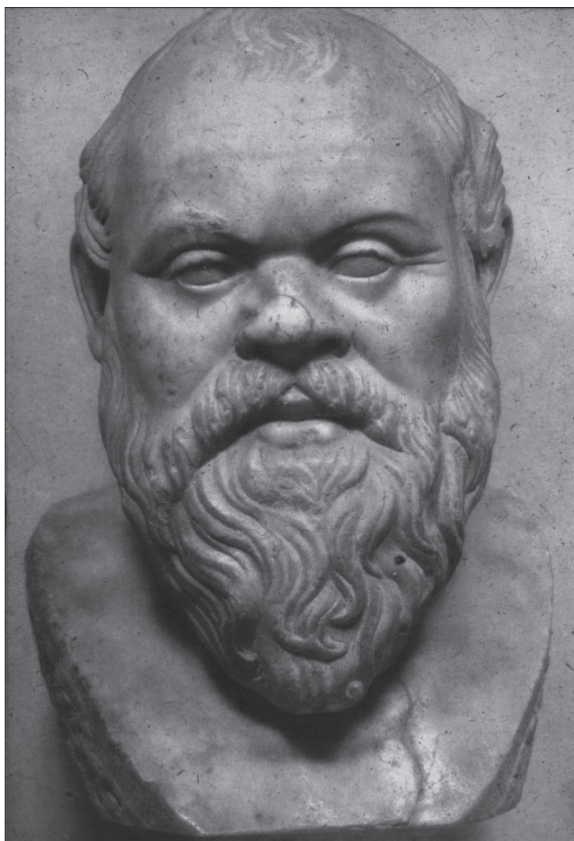
S. 29–32: Toho rána se vrátila z výroční Apollónovy slavnosti na Délu posvátná athénská loď a vykonání rozsudku nad Sokratem (obr. 22) již nic nestálo v cestě. Úřady dovolily, aby se s ním přátelé rozloučili, a tak přišli mnozí. (...) Spatřili ho, jak sedí na pryčně s hlavou skloněnou a tvář zakrytou dlaněmi. (...)

„Jsi snad nemocen?“ zeptal se Apollodóros.

„Trochu mne bolí hlava. Včera, když odešel Kriton, jsem trochu pil se žalářníkem. Ach, kdybych jen věděl ...“ Všichni si viditelně oddechli a posadili se, kde se dalo.

„Ach, přátelé,“ pokračoval se smutným úsměvem, „mně vůbec nevadí kocovina po tom špatném vínu, skutečném bolehlavu, ale prostě nemohu pochopit, jak myši a krysy, které se letos v Attice tak rozmnožily, mohou ničit slabé povahy a tím měnit pořádek věcí a práva.“

Hleděli na něj nerozumějící. Začal jim to vysvětlovat: protože je mnoho hlodavců, stouply ceny jedů, kterými se hubí. A tak nějaký nečestný člověk nabídl žalářníkovi, stejně nečestnému ochmelkovi, že odkoupí bolehlav, už namíchaný a připravený pro Sokrata, i všechnu úřední zásobu dosud neutřenou. A stejně

Obr. 22 Sókratés (kolem 469–399 př. n. l.), řecký filozof, účastnil se veřejného života v době rozkvětu Athén i za peloponnéské války, v níž vynikl statečností. Příkladný postoj osvědčil zejména po svém odsouzení k smrti „za bezbožnost“. Blaženost člověka podle Sókrata může být založena jedině na ctnostech, souvisejících bytostně s věděním. Německý filozof Karl Jaspers řadí Sókrata mezi čtyři tzv. směr udávající postavy světových dějin (vedle Buddy, Konfucia a Ježíše)

ho ošidil, dva měchy vína tak špatného, že by se snad i jím daly hubit krysy, nemohou mít cenu tomu všemu bolehlavu přiměřenou. A už vůbec se nemohou měřit s ostatními důsledky, které tu vzniknou. Úřady to sice ještě nevědí ... „Prchni, Sokrate, prchni, to je pokyn bohů, poslechni jej,“ zvolal Kritobulos, syn Kritonův.

„Ne, ne,“ přerušil jej Antisthenes mávaje rukama tak, že byly vidět díry v jeho plášti. „Vím něco lepšího: nikomu nic neřekneme, když se o tom úředně ještě nic neví, a do popravčí číše nalejeme cokoli jiného, třeba to víno, je to přece také bolehlav, jak jsi sám říkal, Sokrate. Ty to vypiješ, nic se ti, kromě bolení hlavy – nestane. Prohlásíme, že to byla vůle bohů, že tím neschválili rozhodnutí soudu. A můžeme opatřit v Delfách nějaké dobrozdání o tom, nepřišlo by to moc draho ...“ – „Přátelé, přátelé,“ řekl káravě Sokrates, „co mi to jen navrhuje? Už včera jsem vysvětloval Kritonovi ... Ale mluvíš-li, Antisthene, o penězích

(Antisthenes se ošil), můžete pro mne něco udělat: seberte mezi sebou peníze, složte se a pošlete nějakého služebníka sehnat nový bolehlav – nebude-li to na agoře, určitě ho dostanete u lázní za Svatou branou, ovšem bude tam trochu dražší. Pak ho otroci rychle utrou a bude všechno v pořádku: žalářníka nevyhodí (jak by se jinak živil, nic neumí a je líný) a já budu moci vypít číši, jak bylo rozhodnuto a určeno. Sklonili hlavy; po chvíli naděje se jim zdála skutečnost ještě beznadějnější. (...)

„Tak,“ řekl, když se otroci rozběhli na agoru a druzí začali připravovat nádoby a paličky ke tření semen. „A teď ta řeč, kterou vám dlužím. – Představte si, že by ve chvíli, kdy bychom chtěli utéci z vězení, nebo lili do číše místo bolehlavu špatné víno, že by v té chvíli přišly za námi Dějiny a zeptaly se: „Řekni, Sokrate, co máš v úmyslu udělat? Nezamýšlíš snad tím skutkem zničit nás, Dějiny? Či se domníváš, že bychom mohli dál trvat a nebýt vyvráceny, kdyby každý soukromý jednatel nás chtěl napálit, konaje věci, které nebyly námi zamýšleny, rozhodnuty a vyměřeny, a znemožnil by ty, se kterými počítáme nejen nyní, ale v celém dalším plynutí času? Ujišťujeme tě,“ pokračovaly by, kdybich se bránil, že to je jejich starost, ne moje, „že bys sice nadělal velké těžkosti a strážně nám, ale že bys – chráně svůj život časný a vezdejší – natropil mnoho zla i svému životu dalšímu, životu v nás a s námi. Protože ses nenaučil zaznamenávat své myšlenky a rady do vosku, takže mohly zhasnout s tvým hlasem, nanejvýše zachyceny do uší tvých blízkých, zůstal bys pro nás jen mužem s tváří podobnější Silénovi než Apollonovi, mužem obtěžujícím lidi na ulici dotazy nebo nechávajícím se hostit nejváženějšími, platě za to jen povídáním. Ba co horšího: zůstal bys pro nás – a tedy pro všechny příští – jen mužem, na nějž se vzpomíná jen proto, že měl hádavou ženu. A čím bys byl i pro ty, kteří tě znali a ctili, kdybys nešel na smrt, jak rozhodnuto úřady obce i námi, a nevykonal tedy vpravdě filozofický čin, jehož záře jediná může osvitit všechno ostatní, tvoje povídání, dohadování a průpovídky?“ (...).

11.2.2. Neumann: Obhajoba

Obhajoba básníka S. K. Neumanna JUDr. Bulínem

Podle sdělení literárního vědce PhDr. Štěpána Vlašína, DrSc., byl S. K. Neumann – asi v roce 1906

nebo 1907 – obžalován za výrok pronesený v řeckovické hospodě v Brně „Za vlast bojovat, to ano, ale za císaře Franz Josefa – to nól!“ Před soudem ho obhajoval JUDr. Bulín (otec pozdějšího profesora Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně JUDr. Hynka Bulína). Ten zřejmě vymyslel fintu, která spočívala v tom, že svědci v hospodě to „slyšeli“ ne jako Neumannův názor proti císaři pánu, ale jako otázku, což dávalo výroku opačný smysl. Však si to schválně poslechněte: „Za vlast bojovat, to ano, ale za císaře Franz Josefa – to nól?“ A tak byl S. K. Neumann díky JUDr. Bulínovi staršímu soudem osvobozen.

11.2.3. Crombie: Zákony světa

Crombie, David (2002): *Nejhloupější zákony světa*. Praha: Euromedia Group, k. s. – Ikar. Z anglického originálu *The World's Stupidest Laws* (Michael O'Mara Books Limited London 2000) přeložila Lenka Pechalová. Redigovala Naďa Randová. Odpovědná redaktorka Leona Macháčková. Technická redaktorka Helena Illíková. Fotografie na obálce Allphoto, diabanka, Praha. Obálku navrhla Viera Fabiánová.

V Předmluvě autor píše: „ (...) Pár hippies a trampiků chtělo oslavit slunovrat v místech posvátných kamenů [Stonehenge], ale na povrch se vydraly starodávné zákony a tuto oslavu jim znemožnily. Díky velkému množství zadržených zasedal zvláštní soud a já jsem strávil několik vzácných dní posloucháním státního žalobce, který vysvětloval, jak a čím byly porušeny některé obskurní zákony staré víc jak 300 let. V té době mi začalo docházet, kolik anglických zákonů je opravdu přihloupilých. Pár oněch dní u soudu vyústilo v pěkně směšnou frašku a velmi brzy mě zbavilo iluzí o celém právním systému. A tak jsem rezignoval. Jak jinak, po tom všem jsem zaměřil svůj zájem na všechny blbě zákony a stal se i jejich vášnivým sběratelem. Věřím, že vás tato knížечka nejen poučí, ale hlavně pobaví. (...)“

Nejhloupější zákony v Evropě

S. 23 Anglie: Je trestné, pokud dva dospělí muži souloží ve stejném domě jako třetí osoba.

S. 29 Francie: Je zločinem, jestliže majitel prasete nazývá své zvíře „ta svině Napoleon“.

S. 29 Francie: Je protizákonné parkovat či přistávat s létajícím talířem ve vinohradech po celé Francii.

S. 30 Holandsko: Prostituce je legální, ovšem prostitutky jsou povinny platit daně jako každý jiný pracující občan.

S. 33 Řecko: Muž, který na veřejnosti líbá ženu a je přistižen, může být odsouzen dokonce k trestu smrti.

Nejhloupější zákony v Africe

S. 37 Maroko: Kdokoliv ve společnosti osoby, která přechovává omamné látky, může být za jejich přechovávání rovněž odsouzen, a to i v případě, že o existenci zmíněných látek vůbec nevěděl.

S. 38 Východní Afrika: Pokud manžel přistihne jiného muže in flagranti se svou ženou, není tato skutečnost brána jako postačující důkaz. K prokázání cizoložství by musel být předveden alespoň jeden další svědek, což v případě, že k aktu nedošlo na obzvlášť veřejném místě, není možné.

Nejhloupější zákony v Asii

S. 39 Čína: Je protizákonné zachránit topící se osobu, poněvadž jde o nepřípustný zásah do jejího osudu.

S. 39 Čína: K navštěvování vysoké školy je nezbytná inteligence.

S. 43 Japonsko: Neexistuje zde věková hranice pro pohlavní styk.

S. 44 Saúdská Arábie: Lékaři mužského pohlaví mají zakázáno vyšetřovat pacientky.

S. 44 Saúdská Arábie: Ženám není dovoleno vykonávat lékařskou profesi. [Kdo tam tedy pacientky vyšetřuje a léčí?!]

S. 47 Singapur: Jestliže je občan třikrát za sebou přistižen při odhazování odpadků, je povinen každou neděli čistit ulice a nosit přitom ceduli s nápisem „Jsem znečišťovatel“. Výkon tohoto trestu je poté zveřejněn ve zprávách místní televizní stanice.

S. 48 Thajsko: Opustit dům bez spodního prádla se pokládá za trestný čin.

Nejhloupější zákony v Severní Americe

S. 49 Kanada: Nastupovat do letadla za letu je trestné.

S. 50 Kanada: Podle zákona musí být každému propuštěnému vězni poskytnuta puška s náboji a kuň, aby mohl opustit město.

S. 51 Městská vyhláška v Edmontonu (Kanada): Cyklisté jsou povinni dávat při odbočování znamení paží, ovšem zároveň musí po celou dobu jízdy držet obě ruce na řídicích.

S. 53 Městská vyhláška ve Winnipegu (Manitoba): Pobývat ve vlastním domě nahý, pokud nejsou staženy všechny rolety, je porušením zákona.

S. 61 Alabama: Řídit motorové vozidlo se zavázanými očima je v rozporu se zákonem.

S. 65 Městská vyhláška v Nogales (Arizona): Noše-

ní podvazkových pásů je zakázáno vyhláškou.

S. 65 Městská vyhláška v Tucsonu (Arizona): Ženy nesmějí nosit kalhoty.

S. 66 Arkansas: Orální sex je kvalifikován jako sodomie.

S. 71 Florida: Sprchovat se nahý je považováno za přestupek.

S. 73 Georgia: Návštěvníci nedělních bohoslužeb musí být vyzbrojeni nabitou pistolí.

S. 79 Městská vyhláška v Kenilworthu (Illinois): Pokud mají kohouti v úmyslu kokrhát, musí se vzdálit od lidských obydlí minimálně na 100 m. Slepice, které hodlají kdákat, musí ustoupit přinejmenším do vzdálenosti 70 m.

S. 81 Indiana: Ludolfovo číslo – po celém světě známo s hodnotou 3,145 – nabývá v Indianě hodnotu 4.

S. 83 Městská vyhláška ve Fort Madison (Iowa): Hasiči musí nacvičovat zvládnutí ohně nejméně 15 minut před vypuknutím každého ohlášeného požáru.

S. 85 Městská vyhláška v Sioux Falls (Jižní Dakota): Každý hotelový pokoj musí být vybaven dvojitou postelí; lůžka musí být vzdálena nejméně 60 cm v případě, že si pokoj pronajme dvojice pouze na jednu noc. Souložení na podlaze v mezeře mezi postelemi je nezákonné.

S. 85 Jižní Karolina: Zabít cizí osobu náhodou při vlastním pokusu o sebevraždu se klasifikuje jako nejtěžší zločin.

S. 91 Městská vyhláška v San Franciscu (Kalifornie): Leštit auto spodním prádlem je protiprávní.

S. 91 Kansas: Zloději slepic nesmí pracovat za denního světla.

S. 95 Louisiana: Neexistují zde nařízení, která by jakkoli omezovala výšku občanů, takže mohou růst, jak je jim libo.

S. 96 Louisiana: Pokousat kohokoliv vlastními zuby je kvalifikováno jako „přečin“, zatímco pokousat někoho protézou je považováno za „násilné napadení“.

S. 104 Michigan: Muž je zákonným vlastníkem vlasů své manželky, a žena se tedy nesmí dát ostříhat bez manželova povolení.

S. 105 Minnesota: Pověsit pánské a dámské spodní prádlo na jednu šňůru se považuje za porušení zákona.

S. 110 Montana: Žena a muž mají zakázáno milo-

vat se v jiné než misionářské poloze.

S. 116 New York: Zatknout mrtvého člověka za to, že má dluhy, je zakázáno.

S. 120 Městská vyhláška v Clevelandu (Ohio): Ženy mají zakázáno nosit boty z lakované kůže, poněvadž by se v nich mohlo odrážet jejich spodní prádlo.

S. 121 Městská vyhláška v Oxfordu (Ohio): Svléká-li se žena před obrazem či fotografií muže, porušuje tím zákon.

S. 121 Městská vyhláška v Pauldingu (Ohio): Policista má dovoleno pokousat psa za účelem jeho utišení.

S. 122 Oklahoma: Pro ženy platí zákaz vlastní úpravy vlasů bez státem vydaného povolení.

S. 125 Městská vyhláška v Klamath Falls (Oregon): Hvízdát pod vodou je zakázáno.

S. 127 Pensylvánie: V případě, že kůň odmítá projít na silnici kolem automobilu, je majitel povinen rozebrat vozidlo na součástky a schovat je v okolních keřích.

S. 132 Tennessee: Minimální věková hranice pro začátek sexuálního života je 16 let, ale pokud je dívka panna, je tato hranice 12 let.

S. 135 Texas: Encyclopaedia Britannica je zakázaná jako celek, protože obsahuje návod na domácí výrobu piva.

S. 136 Městská vyhláška v Houstonu (Texas): Je trestný čin kupovat pivo v neděli po půlnoci, ovšem je povolené koupit je v pondělí.

S. 137 Utah: Na dálnicích mají ptáci přednost.

S. 145 Městská vyhláška v Connorsvillu (Wisconsin): Vystřelí-li muž z pistole ve chvíli, kdy jeho partnerka dosahuje orgasmu, dopouští se nezákonného jednání.

Nejhlupejší zákony v Jižní Americe

S. 149 Městská vyhláška v Cali (Kolumbie): Žena smí souložit pouze se svým právoplatným manželem. Prvnímu pohlavnímu aktu musí být přítomna její matka jako svědkyně.

S. 152 Městská vyhláška v Aguascalientes (Mexiko): Jakákoliv forma uměleckého ztvárnění nahoty je nezákonná.

Nejhlupejší zákony v Austrálii a Oceánii

S. 156 Austrálie: Pohlavní styk s klokanem je povolen pouze osobám v podnapilém stavu.

11.3. Haussmann: Politická satira

Haussmann, Jiří (1949): Kde domov můj? In: *Knihy satir. Uspořádali Bedřich Václavek a Donát Šajner*. Praha: Svoboda. Obálku navrhl a graficky upravil Zdeněk Rossmann. Staročeské básně z doby staré a husitské přeložil Donát Šajner. 9. svazek Sebraných spisů Václavkových za redakce Ludvíka Svobody. Předmluva Dr. Milan Maralík, s. 7–11.

S. 312–313: O staré Prahy památkách/ tak mnoho člověk slyší – / pan zemský konservátor rád/ dá vysvětlení bližší – / však idyličtějšího tu / nad jeden koutek není:/ Tam národní se schází/ tak občas shromáždění,/ by rokovalo horlivě/ ve výborech či v plenu/ o každodenních otázkách:/ jak napravit měnu,/ o estetické výchově,/ o vyvlastnění dolů,/ o rozumnějším pěstění/ koz, dobytka a volů,/ o sociálních problémech,/ jak takt a doba káže/ o církvi, státu, rozvodech,/ o nové sazbě gáží... (...).

Když schůze v jednu začíná,/ je času dost až ve tři,/ když na dnešek je svolána,/ tu přijď až popozejtří/ (...)/ Než všechny tyto zábavy/ ta jedna ještě předčí,/ když

totiž někdo splete se/ a doopravdy řeční:/ Tu hezky klidně poslouchej,/ jak vedle bzučí moucha;/ ať se jen řečník rozčilí!/ Vždyť nikdo neposlouchá./ Kde také vzít pozornost/ a držet se v tváře potu,/ když vypráví ti kolega/ tak vtipnou anekdotu?

Po půli řeči odejdeš,/ ať špatná je, či hezká,/ před koncem zas se navrátíš;/ svým straníkům se tleská,/ (...) /Těž výkřikem se podlomí/ u protivníka pýcha;/ lze podotknouti příkladně:/ „Ty dobytku, buď zticha!“ / Chuť máš-li, sám si zařečníš,/ je volná k tomu cesta,/ však musíš při tom hodně řvát/ a dělat hrůzná gesta,/ do stolu bouchat hromově/ jak divá bouře jarní,/ neb jenom takto, poslanče,/ se staneš populární!// Řeč jakákoli může být,/ směr pravý nebo levý – / vždyť, co jsi vlastně povídal,/ to beztak nikdo neví.../

Je v parlamentu teploučko/ a mile se tam sedá/ od dopolední skleničky/ až skoro do oběda;/ a pěkně se mi chvalozpěv/ o sboru tomto zpívá,/ jen huba moje neslušná,/ ta zívá, ach, ta zívá – – –

11.4. Hašek: Švejk

Hašek, Jaroslav (1960): *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*. Díl I. až IV. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. K vydání připravili Zdena Ančík a František Daneš. Ilustrace a výtvarný doprovod vytvořil národní umělec Josef Lada. Graficky upravil Václav Rein. Odpovědná redaktorka Jaroslava Myslivečková. Výtvarný redaktor Václav Rein. Dodatky: Josef Lada: *Jak jsem ilustroval Švejka*, s. 303–306. Zdena Ančík: *Jaroslav Hašek a dobrý voják Švejk*, s. 307–311. František Daneš: *Vydavatelství poznámky*, s. 313.

Díl I–II. S. 71: „Tak vidíte,“ řekl Švejk, „to všechno každé musí zkusit pro císaře pána. I to pumpování žaludku, i ten klyštýr. Když jsem sloužil před léty u mého regimentu, bejvalo to ještě horší. To takovýho maroda svázali do kozelce a hodili do díry, aby se vykurýroval. (...) Holá pryč na a na tej leželi marodi. Jednou měl jeden vopravdovskej tyfus a druhé vedle něho černý neštovice. Voba byli svázaní do kozelce a regimentsarct je kopal do břicha, že jsou prej simulanti. Pak když ty voba vojáci umřeli, přišlo to do parlamentu a bylo to v novinách. (...) U celého regimentu je u nikoho nenašli než u mě. Tak mne

vedli k regimentsraportu a náš obrst, takovej vůl, dej mu pámbůh nebe, začal na mne řvát, abych stál rovně a řek, kdo to do těch novin napsal, nebo že mně roztrhne hubu od ucha k uchu a dá mě zavřít, až budu černej. (...) Já pořád nic. Mlčím, vzdávám čest a levá ruka na faldě kalhot. (...) Obrst se ke mně rozběhl a zařval: „Jsi blbec, nebo nejsi blbec?“ – „Poslušně hlásím, pane obrst, že jsem blbec.“ – „21 dní tuhého vězení pro blbost, dva půsty týdně, měsíc kasárníka, 48 hodin špangle, hned zavřít, nedat mu žrát, svázat ho, ukázat mu, že erár blbce nepotřebuje ... My už ti, holomku, noviny vytlučem z hlavy.“

Díl I–II. S. 421–422: „To je velmi špatný,“ pokračoval Švejk, „když se najednou člověk začne plést do nějakýho filosofování, to vždycky smrdí delirium tremens. Před léty k nám přeložili od pětsedmdesátých nějakýho majora Blühera. Ten vždycky jednou za měsíc dal si nás zavolat a postavit do čtverce a rozjímal s námi, co je to vojenská vrchnost. Ten nepil nic jiného než slivovici. „Každéj oficír, vojáci,“ vykládal nám na dvoře v kasárnách, „je sám vod sebe nejdokonalejší bytost, která má stokrát tolik rozumu jako vy všichni dohromady. Nad oficíra si vůbec, vojáci, nic dokona-

lejšího nemůžete představit, i když byste na to mysleli celý svůj život. Každý oficír je bytost nutná, kdežto vy jste, vojáci, jen bytosti pouze nahodilý, vy můžete existovat, ale nemusíte. Kdyby přišlo, vojáci, k vojně, a vy jste padli za císaře pána, dobrá, tím by se nic nezměnilo, ale kdyby napřed pad váš oficír, teprve pak byste viděli, jak jste na něm závislí a jaká je to ztráta. Oficír musí existovat a vy vlastně máte svou existenci jen vod pánů oficírů, vy od nich pocházíte, vy se bez oficírů neobejdete, vy se bez svý vojenský vrchnosti ani neuprdnete. Pro vás je oficír, vojáci, mravní zákon, ať tomu rozumíte nebo ne, a poněvadž každéj zákon musel mít svýho zákonodárce, vojáci, je to oficír, ke kterému se cítíte a musíte cítit být vším povinni a bez vši výjimky plnit každéj jeho nařízení, byť i se vám to nezamlouvalo.“

Potom jednou, když ukončil, chodil kolem čtverce a ptal se jednoho po druhým: „Co pociťuješ, když to přetáhneš?“ Dávali takový zmatený vodpovědi, jakože to ještě nepřetáhli nebo že je jim po každým přetáhnutí špatně od žaludku, jeden pociťoval kasárníka atd. Ty všechny hned poroučel major Blüher odvádět stranou, že potom vodpůldne budou dělat klenkübunky na dvoře za trest, že nedovedou se vyjádřit, co pociťuju. Než přišla řada na mě, vzpomněl jsem si, o čem on posledně s námi rozjímá, a když přišel ke mně, došla klidně jsem mu řek: „Poslušně hlásím, pane major, že když přetáhnou, pociťuju v sobě vždy jakýsi nepokoj, strach a výčitky svědomí. Jestli však, když dostanu přes čas, vrátím se v pořádku včas do kasáren, tu se mě zmocňuje nějakéj blaživej pokoj, leze na mne vnitřní spokojenost.“ Všechno se kolem smálo a major Blüher se na mne rozkřikl: „Po tobě leda, chlape, lezou štěnice, když chrníš na kavalci. Von si chlap, chlap mizerná, ještě dělá legraci.“ A dostal jsem za to takový špangle, až jedna radost.“

III.–IV. S. 79: V ostatních vagónech, poněvadž vlak stál již přes dvě hodiny na nádraží, šel jeden hlas, že

asi vlak obrátí a pošlou ho na Itálii. Tomu by nasvědčovalo též to, že se zatím děly s ešalonem podivné věci. Opět všechno mužstvo vyhnali z vagónů, přišla sanitní inspekce s dezinfekčním sborem a vykropila pěkně všechny vagóny lyzolem, což bylo přijato, zejména ve vagónech, kde vezli zásoby komisárku, s velkou nelibostí. Rozkaz je rozkaz, sanitní komise vydala rozkaz vydezinfikovat všechny vagóny ešalonu 728, proto zcela klidně postříkali hromady komisárku a pytle s rýží lyzolem. (...).

Potom zas to všechno vehnali do vagónů a za půl hodiny zas to všechno vyhnali ven, poněvadž přišel si ešalon prohlédnout takový staříčkový generál, takže Švejtkovi ihned napadlo zcela přirozené pojmenování starého pána. Stojí vzadu za frontou, poznamenal k účetnímu šikovateli Vaňkovi: „Je to chcípáček.“

A starý generál procházel se dál před frontou, provázen hejtmanem Ságnerem, a zastavil se před jedním mladým vojákem, aby jaksi celé mužstvo nadchl, a otázal se ho, odkud je, jak je stár a má-li hodinky. Voják sice jedny měl, ale poněvadž myslil, že dostane od starého pána ještě jedny, řekl, že žádné nemá, načež staříčkový generál-chcípáček s takovým připitomělým úsměvem, jako to dělával císař František Josef, když oslovoval ve městech starosty, řekl: „To je dobře, to je dobře,“ načež poctil oslovením vedle stojícího kaprála, kterého se optal, je-li jeho manželka zdráva. „Poslušně hlásím,“ zařval desátník, „že nejsem ženat,“ načež generál se svým blahosklonným úsměvem řekl opět své: „To je dobře, to je dobře.“

Potom generál v stařecké dětinnosti požádal hejtmana Ságnera, aby mu předvedl, jak se vojáci počítají do dvojstupu, a za chvíli již znělo: „První – druhý, první – druhý, první – druhý.“ To měl generál-chcípáček velice rád. Měl dokonce doma dva burše, které si stavěl doma před sebe, a ti musili sami počítat: „První – druhý, první – druhý ...“ Takových generálů mělo Rakousko hromadu.

11.5. Zoščenko: Krádež

Zoščenko, Michail (1985): *Psí čich*. In: *Zpověď a jiné nepřijemnosti*. Praha: Lidové nakladatelství.

S. 20–22: Kupci Jeremiáši Babkinovi kdosi šlohnul mývalí kožich. Načež kupec Jeremiáš Babkin zařičel. Jak by ne, bylo mu kožichu líto. „To byl přece kožich, občani!“ horlil. „Škoda ho. O peníze mi nejde, ale zlo syna dopadnu. A plivnu mu do ksichtu.“

Jeremiáš Babkin dal teda zavolat policejního čmuchajícího psa. I dostavil se nějaký člověk v čepici se štítkem a ovinovačkách a s ním pes. Spíš takový hafan – nazrzlý, se špičatým čumákem, nesympatický až běda.

Ten člověk strčil tomu svému pejskovi čenich do stop u dveří, udělal „ps“ a uhnul na stranu. Pes začmu-

chal do vzduchu, vypouklil oko na shluk lidí (pochopitelně se jich sběhlo dost), a najednou se hrne k babce Fjokle z kvartýru číslo pět a očmukává jí podolek. Babka honem za lidi. Pes za sukni. Babka na stranu, pes za ní. Drží babku za sukni a nechce pustit.

Načež babka žuch před agentem na kolena. „Dostali ste mě,“ doznává, „nezapírám. Pět věder zákvasky, to souhlasí. Překapávací aparát, taky souhlasí. Všechno najdete v koupelně. Veďte mne na milici.“ S lidma to pochopitelně zamávalo. „A kožich?“ ptají se. „O kožichu nic nevím a vědět nechci, ale to ostatní souhlasí. Odvedte mne a ztrestejte.“

Babku teda odvedli. Agent znovu čapnul hafana, znova mu strčil nos do stopy, udělal „ps“ a uhnul na stranu. Hafan zakoulel očima, začmukal do prázdna a najednou se stočí k soudruhu domovnímu správci. Správce zbledl jako stěna a skácel se naznak. „Svažte mě,“ úpí, „lidičky dobří, občané uvědomělí. Já vybral peníze za vodné a utratil je za svoje hříšné choutky.“

To se ví, nájemníci se na správce vrhli a hned ho začali svazovat. Hafan už se zatím blíží k občanovi ze sedmičky. A škube mu nohavici. Ten občan zbledl a svalil se jako kláda. „Jsem vinen,“ promlouvá k davu. „Ano, ubral jsem si léta v pracovní knížce. Měl bych, hřebeč jeden, sloužit na vojně a hájit vlast, a zatím si bydlím v bytě číslo sedm a používám elektrickou energii a ostatní komunální služby. Chopte se mě!“

Lidi z toho byli celí tumpachoví. Co je to za úžasnýho psa? Mysleli si. Ale kupec Jeremiáš Babkin několikrát rychle zamrkal, rozhlédl se po lidech, vytáhl peníze a podává je agentovi: „Odveď si svýho hafana,“ povídá, „a žeň ho svinským krokem. Kašlu na mývalí kožich. Vem ho řas.“

Ale hafan už je tady. Stojí před kupcem a vrtí ohonem. Kupec Jeremiáš Babkin ztratil hlavu, couvl na stranu, ale pes za ním. A k němu a čmuká mu ke galoším. Kupec, bledý jako křída, začal blekotat: „Marná věc, bůh vidí pravdu. Já jsem totiž mizera a špinavej zloděj. A ten kožich mi, lidičky drazí, nepatří. Kožich jsem,“ sděluje, „vyfouk vlastnímu bratrovi. Pláču a roním slzy.“

V tom momentě do lidí jako když strelí. Hafan neměl čas ani začmukat, čapnul dva nebo tři, co byli nejbliž, drží a nepouští. I ti kápeli božskou. Jeden prošustroval úřední peníze v kartách, druhý svou starou praštil žehličkou a třetí na sebe vyklopil věci, že se pero vzpouzí je vypsat.

Lidi se rozprchli. Na dvoře nezůstala živá duše. Zbyl tam jen pes s agentem. Načež se pes najednou

přitočí k agentovi a začne vrtět ocasem. Agent zbledl jako křída a žuchl před psem na zem. „Jen kousněte, občane,“ vybízí. „Já pobírám na vaše psí žrádlo tři pětiky, ale dvě si z toho nechávám pro sebe!“

Co bylo dál, nikdo neví. Já se radši rychle ztratil.

11.6.1. Kunovská: Věda

Kunovská, Eva (1976): *Vědu dělají lidé*. Praha: PRESSFOTO. Obálka, frontispice a grafická úprava Václav Bláha. Odpovědný redaktor Jiří Šeda. Technický redaktor Josef Fuk. Knižnice Kontakt, svazek 23.

S. 18–19: *Jak je důležité vytapetování pokoje: (...)* Dvanáctiletá holčička [Soňa Korvin-Krjučevská, později – provdaná – Kovalevská] už měla své velké tajemství a neméně velké téma k přemýšlení. Při tapetování rodinné usedlosti se na jeden pokoj nedostalo a ten byl z nouze a dočasně polepen listy litografovaných přednášek ruského matematika Ostrogradského o diferenciálním a integrálním počtu. (...) Soňa tráví celé hodiny před těmito tajemnými stěnami a snaží se najít nějaký řád ve výkladu. Pak přijde do domu nejnověji vydaná vysokoškolská učebnice matematiky pro studující prvního ročníku, a protože autor je otcovým známým, za nějakou dobu se poptá, zda pro Sonina bratra nebyla příliš náročná. Ukáže se, že chlapec knihu dosud neměl v ruce, ale že ji pečlivě prostudovala a zvládla jeho čtrnáctiletá sestra. Profesor, rodiče, domácí učitelé jsou – mírně řečeno – zmateni. (...) Otec jí povolí hodiny matematiky u tehdy nejslavnějšího petrohradského matematika, profesora Strannoljubského. Už při první hodině žasne i tato kapacita. Patnáctiletá dívka si osvojuje znalosti o limitech a derivacích tak rychle, jako kdyby šlo o opakování starého učiva. „A skutečně tomu bylo tak proto, že v tu chvíli, kdy mi vysvětlil ty pojmy, najednou jsem si živě vzpomněla, že to všechno bylo na památných listech Ostrogradského, a zdálo se mi, že už diferenciální počet dávno znám.“

S. 27–29: *Génies s nejhorším prospěchem*: Kdyby byl někdo řekl rodičům malého Alberta Einsteina, že z jejich syna vyroste největší vědec budoucího století, možná, že by to považovali za nepříliš vkusný žert. (...). Ze školy nosil podprůměrné vysvědčení a k tomu samé stížnosti: že se odmítá učit zpaměti, protože se požadovaná fakta dají nalézt v příručkách a slovnících ... že nedává pozor při vyučování a pronáší v nevhodnou chvíli nevhodné poznámky ... A vrchol

všeho – v kvintě se náhle ukazuje, že tento nejhorší a nejpodivnější žák se vlastně celá léta přetvařoval, dělal ze sebe hlupáka možná právě s tím úmyslem, aby rafinovaným způsobem znemožnil své profesory před ostatními spolužáky. Profesorský sbor tehdy žádá Einsteinovy rodiče, aby jejich syn opustil ústav, protože „sama jeho přítomnost ve třídě stačí, aby zničila veškerý respekt studentů“. (...) Gymnázium nenáviděl, protože ho ponižovalo svým kasárenským drilem, a stejně tak přezíral vše, co se mu tam vnucovalo k naučení a o čem bylo skoro zakázáno přemýšlet. Ale právě když s velkým obtížemi zdolával kvintu, náhle objevil, že jeden ze školních předmětů je fantasticky zajímavý – a to je matematika. Pár měsíců úporného studia stačilo, aby začal profesora matematiky skutečně „znemožňovat před celou třídou“.

Bylo by však omylem se domnívat, že nyní nastane výčet jeho skvělých studijních úspěchů na vysoké škole. Kdepak. Předně neuspěl při přijímacích zkouškách na curyšskou polytechniku. Není divu, vždyť neuznával tehdy nic než matematiku. V tomto oboru však už měl v té době takové znalosti, že s přihlédnutím k nim bylo ředitelství polytechniky ochotno prominout mu přijímací pohovor s podmínkou, že absolvuje jakousi přípravnou stáž, v níž dohoní znalosti z ostatních předmětů, které ho dosud nezajímaly. Einstein stáž absolvoval, polytechniku vystudoval, a dobře vystudoval, ale když si na téže škole požádal o místo asistenta, byl odmítnut. I tady pokládali učitelé řadu jeho názorů za příliš originální a jeho povahu za příliš nezávislou. (...)

Nějakou dobu je bez zaměstnání, živí ho rodiče, sem tam si přivydělává nějakými výpočty pro hvězdárnu. Pak prožije sedm let jako „patentní sluha“, jak to sám nazývá. Ale pro něho to znamená velmi mnoho, plat, ze kterého může být živ a uživí i rodinu. A spousta volného času k přemýšlení. A tak jako úředníček bernského patentního úřadu začne vytvářet svůj nový šokující obraz světa.

S. 93–94: *Dělníci vědy a géniové*: (...) Anekdotic-ká, ale prý pravdivá historka se vypravuje o sovětském fyzikovi Lvu Landauovi. Ten prý jednou seděl na nějaké nudné poradě a z dlouhé chvíle si jen tak čmáral po papíře. Najednou napsal nějakou rovnici na lístek z trolejbusu a podal ho přes stůl svému spolupracovníkovi. Ten se na to podíval, naprázdno polkl, jako náměsíčný vyšel z místnosti, ihned odjel do ústavu a tam rok počítal, načež se zrodila práce, která byla odměněna státní cenou. – Příznačné je, že je to his-

torka o Landauově [L. - génius] lístku z trolejbusu, zatímco je zcela opomenut kolega [dělník vědy], který rok počítal a zřejmě on dal konečnou podobu práci, která fyziku postrčila o kousek dál. Landau však sklídl největší slávu také právem – přece jen to byla jeho hlava, která na bezvýznamné poradě napsala na lístek z trolejbusu geniálně podnětnou rovnici. (...)

S. 133–135: *Dokud se věda dělala podomácku*: (...) V letech 1934–1935 zveřejnil sovětský fyzik. Igor Kurčatov 24 vědeckých prací z oboru fyziky atomového jádra. Drtivá většina jeho teorií však byla neověřitelná vzhledem ke stavu tehdejší experimentální techniky. Když například chtěl Kurčatov zkoumat radioaktivitu, vyvolávanou neutrony v bombardovaném terči, musel s tímto terčíkem někdo co nejrychleji přeběhnout celou vzdálenost od zdroje k indikátoru. A ten někdo byl skoro vždycky Kurčatov, protože běhal rychleji než jeho asistenti.

A tohle nebyla žádná „sovětská specifika“. Dlouhou chodbou k měřicím přístrojům běhal také tehdy již známý Enrico Fermi, a jeden oficiální host, španělský vědec, který k němu přišel na návštěvu jako ke členu Královské akademie, byl velmi pohoršen, když mu řekli, že Jeho Excellence pan Fermi je – jeden z těch dvou špinavých mladíků, kteří kolem něho už dvakrát proklusali jako blázni. (...)

11.6.2. Táborský: Kastrace

Táborský, Václav (1997): *Jak vykastrovat letícího čmeláka*. Praha: HAK – HUMOR A KVALITA. Grafická úprava textu Václav Táborský. Obálka Anna Frajtoová. Fotografie Andrej Šťastný

S. 100: (...) Mým snem – kdy budu moci vykastrovat letícího čmeláka před kamerami světových televizí? (...)

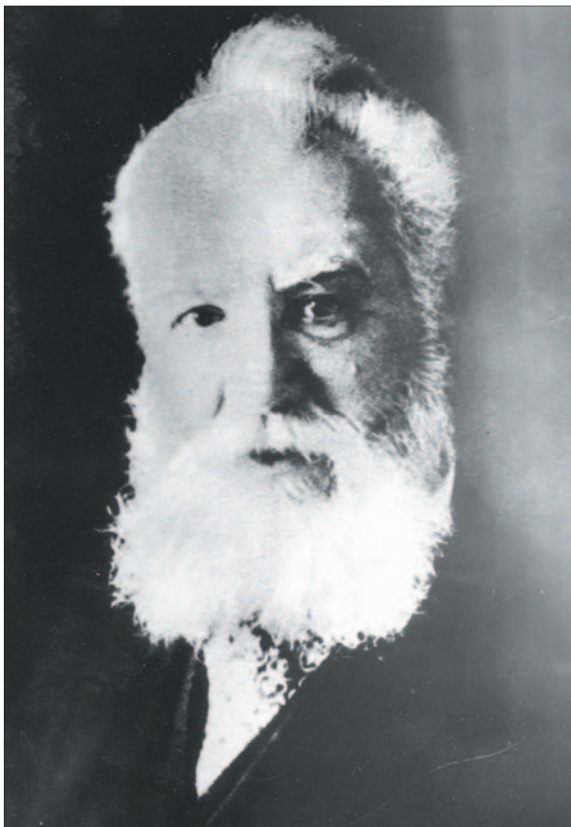
S. 194: Dostali jsme do redakce anonymní dopis. Zaslala nám ho organizace, která si říká „Armáda pro osvobození čmeláků“. BLA vyhrožuje, že (...) znemožní (...) vykastrování letícího čmeláka. (...)

S. 202–203: Stovky kamer se zaměřily na klíčku se čmelákem. [Špičkový artista] Petr Chapman [původem Čech] se k ní pomalu přiblížil, otevřel dvířka a vypustil čmeláka do obrovského prostoru. Samův trénink se vyplatil. Čmelák se pohyboval jen ve světlech (...) kužele reflektorů. Na stadionu nastalo absolutní ticho. (...) Bylo slyšet bzučení mladého zdravého čmeláka, jeho baryton (...) BZÚÚÚ ... BZÚÚÚ ... BZÚÚÚ.

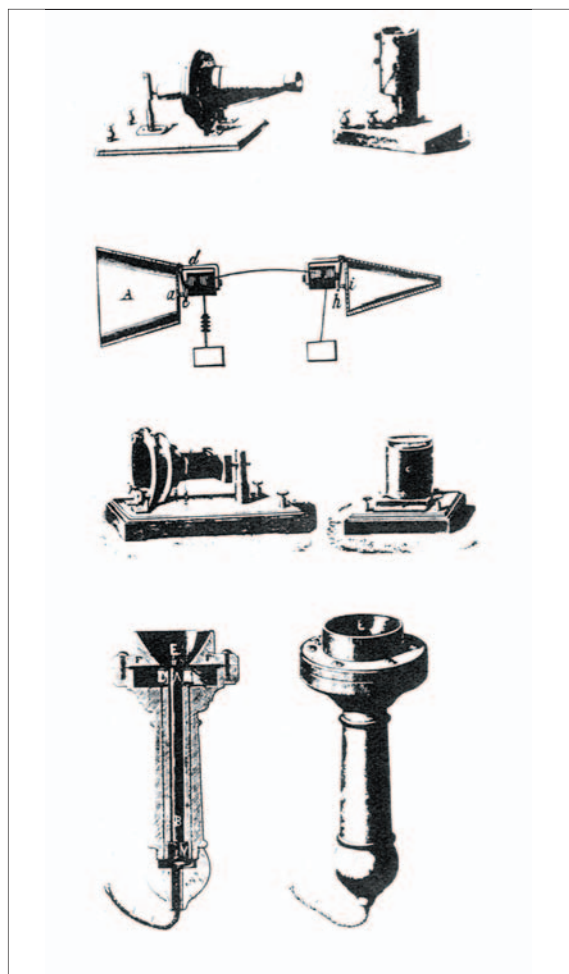
(...) Čmelák se otočil doleva a ukázal svůj plný profil. Jeho zadní nohy byly nataženy daleko od těla. Artista ve zlomku vteřiny (...) vypustil drátěný věšák na ten miniaturní cíl. (...) Věšák podletěl těsně pod čmelákem a přistál na vrstvě pilin. (...) Diváci zaslechli zlobný a vyděšený soprán: BZÍÍÍ ... BZÍÍÍ ... BZÍÍÍ. Baryton se změnil v soprán – bylo to jasné! Mužný čmelák byl vykastrován! Jásání nevěřícího obecnictva muselo být slyšet až u torontské radnice. James Herriot čmeláka prohlédl a potvrdil úspěch. (...).

11.6.3. Cimrman: Bellův telefon

Jára Cimrman mezi čtyřma ušima. Výjev ze života vynálezce telefonu G. Bella. In: *Malá encyklopedie českého humoru*. Praha: Československý spisovatel, 1982. Napsal, ukázky vybral, uspořádal, textově připravil a poznámkou opatřil Radko Pytlík. Poznámku o dějinách české karikatury napsal František Dvořák. Doprovazeno dobovými ilustracemi. Obálka, vazba

Obr. 23 Alexander Graham Bell (1874–1922), americký fyziolog orgánů řeči a fyzik skotského původu; vynalezl mikrofon a zkonstruoval též první použitelný telefon a gramofon.

Obr. 24 První Bellův telefon z roku 1876 a jeho schéma (nahore), druhá varianta telefonu (uprostřed) a komerční, sériová varianta Bellova telefonu (dole).

a typografie Zbyněk Kočvar. Odpovědná redaktorka Marta Staňková. Výtvarný redaktor Milan Jaroš. Technický redaktor Ludmila Hejnová.

S. 252–253: Osoby: Graham Bell – vynálezce (obr. 23). [Stará Bella – jeho žena (mimo scénu).] Bellzezub – čert. (Na scéně G. Bell na uchu si přidržuje sluchátko, v druhé ruce má mluvítko (obr. 24), od něho vede kabel do zákulisí.)

Bell: (hlasitě) Slyšíš mě, Bello? My dva se přec vždycky domluvili! Proč mlčíš? To už mi nemáš co říci? (praští vztekle sluchátkem i mluvítkem o stůl). Hergot, to by v tom byl čert, abych se nedovolal!

Bellzezub: (vstoupí) Mne se vždycky dovoláš, Graham!

Bell: Kdo jsi a proč tak smrdíš?

Bellzezub: Jsem tvůj čert, Belle – Bellzezub. Koho to máš na drátě?

Bell: Ale svou ženu Bellu. Nemůžeme se domluvit.

Něco tomu furt chybí (popadne opět sluchátko a mluvítko). Ó bože, vyslyš mě aspoň ty!

Bellzezub: (při těchto slovech očividně trpí, kroutí se a zacpává si uši) Ustaň, Belle, to bolí jak čert.

Bell: (jako by ho neslyšel, pokračuje s očima upřenými k nebi) Cožpak ty, bože, nevidíš, jak trpím? Jak se tu pachtím, abych přenesl lidský hlas tam a zpátky? Kdy už s tím, krucifix, budu hotov?

Bellzezub: (při slově krucifix přiskočí a přestříhne kabel telefonu) Já ti dám, boha jeho. Domluvit se můžeš jedině s peklem, Belle! (zastříčí si oba konce přestříženého drátu do uší) Máš ho mít!

Bell: (do mluvítko) Haló, zde Bell! ... (jeho tvář se rozzáří) Hurá! Slyším! Já slyším starou Bellu!

Bellzezub: No vidíš, to chce membránu.

Bell: Jaký to čertovský vynález, ten můj telefon!

11.6.4. Kantorek: Vědecké bajky

Kantorek, Pavel (1991): *Bajky vědecké pro každého*. Praha: Svět v obrazech a. s. Obálka s použitím kresby Pavla Kantorka a grafická úprava ing. Vladimír Hübl. Odpovědná redaktorka Kateřina Baumgartnerová. [Kreslený humor]

S. 16: Lidé se vyvinuli z opic, které spadly se stromu a neuměly vylézt zpátky.

S. 18 [dva ptáci nad „broukem“]: Zdá se, že začali nahrazovat normální brouky japonskými integrovanými obvody.

S. 23 [krysa ke kryse]: Já pracoval v lékařském výzkumu, ale pak mě vyhodili, protože jsem na nový léky vždycky reagoval jinak, než očekávali.

S. 27 [myš k myši]: Copak to ještě nechápeš? Jsme v rukou naprostejch šílenců! Napřed tě něčím strašně nakazej a pak se tě snažej vyléčit.

S. 36 Negativní podmíněný reflex [myš k myši]: Všechno je v naprostém pořádku. Právě jsem přišla na to, že když zmáčknu 3 a 5 současně, tak dostane ránu ten psycholog.

11.6.5. Hajn: Psaní knih

Hajn Petr (1988): *Jak se píše knihy aneb lehkovážná vyprávění o vážné literatuře*. Praha: Svoboda. Ilustrace Vladimír Renčín. Přebal, vazbu a grafickou úpravu navrhl Miloslav Fulín. Odpovědná redaktorka Ladislava Kettnerová. Technická redaktorka Mahulena Jarbovská.

S. 29–33: Proč se píše knihy

Uvažoval jsem tu o tom kde, kdy a jak se píše knihy. Až dosud jsem se však nezeptal, proč autoři vlastně tvoří a nechají tisknout své rukopisy. Spěchám proto napravit svůj dluh, abych se vypořádal s tím logicky prvotním problémem.

Přímočarý duch zřejmě usoudí, že do literární práce (zejména té odborné) se pustíme v okamžiku, kdy se dobře vyznáme v nějaké záležitosti a chceme o ní něco podstatného sdělit i těm ostatním. Oscar Wilde však vidí vztah mezi vědomostmi a publikační činností z docela opačného konce. O jednom ze svých hrdinů říká: „Je to velmi vzdělaný člověk, nenapsal dosud žádnou knihu, a proto v něm rozhodně musí něco být.“ I ve skutečném životě se objevují lidé, kteří píše nikoli proto, že něco specifického znají, ale proto, aby se s tím seznámili. Prostřednictvím literární tvorby se teprve zmocňují námětu, o němž až dosud nevěděli téměř nic.

Někdy asi píšeme knihy hlavně proto, abychom zakryli, že toho vůbec málo víme a zejména dovedeme, že zřejmě patříme k takovým druhořadným typům lidí, co i prasklým pojistkám raději zkusí domluvit. Věnujeme se literární tvorbě především z toho důvodu, abychom praktické životní úkoly s dobrým svědomím přehráli na někoho jiného; abychom vysvětlili, proč nejezdíme v automobilu, nebo netančíme; abychom před druhými a hlavně před sebou samým nevypadali jako úplní vrtáci a budižkničmové. (...)

Uveřejněná kniha je cosi jako těžká artilerie. Jejím prostřednictvím lze totiž rázem zasáhnout značný počet obětí a předvést jim svou duchovní nadřazenost. Karel Čapek zase soudil, že literární a jiná proslulost usnadňuje erotické úspěchy. Nejspíš to ovšem platí pro romanopisce. Nedovedu si totiž představit, proč a jak by nám odborné dílo (dejme tomu o Eustachově trubici nebo blanokřídlém hmyzu či hospodářských závazcích v nákladní přepravě) mělo zjednat zvláštní milostnou přízeň. Literární tvorba však určitě souvisí s lidskou sexualitou v jiném ohledu. Sám L. N. Tolstoj byl přesvědčen, že příroda nám vštípila nejen pohlavní pudy, ale obdařila některé lidi zdánlivě nesmyslným a nezadržitelným pudem tvoření, který je nutí k tomu, aby vytvářeli díla příjemná a užitečná druhým. (...)

S. 217–219: Chvála nesrozumitelnosti

Jednoduše uvažující člověk vám asi řekne, že sloh vědeckých děl by měl být srozumitelný, krystalicky jasný a esteticky působivý. A bude přesvědčen, že prá-

vě takový styl ocení čtenář i odborná kritika.

V takové přímočaře prostém názoru se zapomíná především na skutečnost, že vědecké knihy se někdy nepíší ani tak proto, aby se četly, ale aby se psaly. Více či méně vlídný tón posudku pak zdaleka nezáleží na díle samém, ale na vzájemném (a sociometricky zjištitelném) vztahu tvůrce a oponenta ve vědecké obci. Dobrý sloh proto může být i onou příslovečnou holí, kterou si najde nepřející kritik na ubohé autorské psisko.

Prohlásí například tvůrce vědeckého spisu spíš za literáta; takové označení se ovšem pokládá v kruzích učenců za zničující. Při kuloárové kritice se posuzovatel dokonce může blýsknout výrokem Benjamina Franklina: „Učený hlupák píše svoje nesmysly lepším stylem než hlupák nevzdělaný. Nejde však o nic menší nesmysly.“

Jestliže vytříbené vyjadřování ve vědeckých dílech má hodnotu poněkud problematickou, pak naopak nesrozumitelnost přináší své četné a zcela nesporné výhody. Na některé z nich bych rád alespoň letmo poukázal.

Málo srozumitelná publikace se v prvé řadě obtížněji prodává. To samo někdy v kruzích učenců svědčí o serióznosti práce i jejího tvůrce. Navíc dílo málo prodejné se stále objevuje v nabídkových seznamech. Autor je tak trvale připomínán odborné veřejnosti a má zajištěnu bezplatnou reklamu. U zapomětlivých jedinců dokonce snadno vzniká dojem, že uveřejnil větší počet knižních titulů. (...)

Málo srozumitelní autoři také poskytují pracovní příležitost těm, jimž nechybí schopnost jasného vyjádření myšlenek a postrádají pouze své nové poznatky. Ti pak tlumočí autorovy myšlenky do jeho vlastní mateřštiny a jsou (abychom použili obratu, kterým Puškin charakterizoval překladatele) jakýmsi poštovskými herkami vědecké teorie. Poněkud vlídněji se dají označit za žáky a následovníky svého málo srozumitelného mistra. Ten zároveň dosáhl jednoho z vrcholů teoretické kariéry – založil vlastní vědeckou školu. (...)

Poněkud pythický způsob psaní (ona zvláštní schopnost proměňovat známé v neznámé) činí také obtížným zjednat si přesnější úsudek o díle a jeho myšlenkovém přínosu. Opatrný kritik je v takové situaci stejně mlhavý jako sám autor a dokonce spíš chválí, než aby vytýkal nedostatky.

Toporně napsaná práce má konečně i další výhodu. Kdo se jí musel obtížně prodírat, touží mít pocit,

že všechnu tu námahu nepodnikal zbytečně. V zájmu vlastní sebeúcty přisoudí pak knize takové kvality, které zjednávají úctu i jejímu autorovi. Docela rád doporučí opakování své strastiplné pouti i všem ostatním. Je v tom podoben návštěvníkovi, jenž na hostině jako první pozřel málo chutný pokrm a naléhavě pak pobízel i všechny ostatní k jeho konzumaci.

S. 294–298: Přehledy publikovaných prací

Život ve vědecké instituci stejně tak jako na fakultě je členěn, podobně jako tradiční rok na vsi, řadou výrazných událostí. (...) Jedním z takových mimořádných období, zajímavým zvláště pro badatele v oblasti vědeckého folkloru, je čas, kdy se vykazují výsledky publikační činnosti. (...)

Středobodem hodnotící pozornosti jsou přirozeně ti, kdo mají hojné zastoupení v přehledu publikovaných prací. Tento seznam je potom usvědčujícím materiálem vůči nim. Co všechno je možné dedukovat z většího počtu literárních titulů! Bystrý pozorovatel rázem usoudí, že se autor buď neustále opakuje, nebo je naopak příliš rozptýlený; že pěstuje akademickou vědu, není-li ovšem spíš popularizátor; že publikuje především jako spoluautor a cizopasí na práci druhých, nebo je zase sólista, který nemá pochopení pro moderní, týmové metody vědecké práce; že se rozdává v drobných, pokud nevyrábí ve velkém autorské archy. Příčinliví a alespoň minimálně matematicky zdatní posuzovatelé pak množství zveřejněných stran hbitě převádějí na výši autorských honorářů. (...)

Jistě jste už vytušili, že nejspolehlivější postup volíme, když se vůbec nebudeme vyskytovat v seznamu uveřejněných prací. Existuje především určitá pravděpodobnost, že naše jméno tam nebude nikdo postrádat a staneme se tak „dobře utajeným vědcem“. (...)

11.7.1. Diderot: Fatalista

Diderot, Denis (1956): *Jakub fatalista a jeho pán*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. Z francouzského originálu „*Jacque fatalista et son maitre*“, který vyšel v La Bibliothèque française, Paris 1947, přeložila Jaroslava Vobrubová-Koutecká. Předmluvu napsal Josef Pospíšil. Poznámkami opatřila překladatelka Tamara Sýkorová. Graficky upravil František Muzika. Odpovědný redaktor Tamara Sýkorová.

S. 179–180: Jakub: (...) „Nemohli bychom předejít stu dalších věcí nějakou rozumnou dohodou?“

Pán: „Nemám nic proti tomu.“

Jakub: „Stanovme: 1. Anžto je psáno tam nahoře, že jsem pro vás nepostradatelný, a anžto cítím, anžto vím, že se nemůžete beze mne obejít, budu zneužívat těchto výhod po každé a kdykoli se mi k tomu naskytne příležitost.“

Pán: „Ale, Jakube, nikdy nebylo stanoveno nic podobného.“

Jakub: „Stanoveno, nestanoveno, dělalo se to za všech dob, dělá se to dnes a bude se to dělat, dokud svět bude světem stát. Myslíte si, že se jiní stejně jako vy nesnažili vyhnout tomuto nařízení a že budete obratnější než oni? Upustte od této plané domněnky a podrobte se zákonu nutnosti, neboť není ve vaší moci, abyste se od něho oprostili.“

Stanovme: 2. Anžto je také nemožno, aby Jakub neznal svůj vliv a svou moc nad svým pánem, a jeho pánovi, aby nevěděl o své slabosti a aby se zhostil své shovívavosti, Jakub musí být drzý a jeho pán to, aby byl pokoj, musí nepozorovat. To vše se vytvořilo bez našeho vědomí, to všechno bylo zpečetěno tam nahoře v okamžiku, kdy příroda stvořila Jakuba a jeho pána. Bylo ustanoveno, že vy budete mít tituly a já že budu mít podstatu. Kdybyste se chtěl vzpírat vůli přírody, marně byste se jen pachtil.“

Pán: „Ale takto bude tvůj los lepší než můj.“

Jakub: „Kdo vám to upírá?“

Pán: „Ale takto mi nezbude než zaujmout tvé místo a tebe postavit na své.“

Jakub: „Víte, co by z toho vzešlo? Vy byste pozbyl titulu a podstatu byste neměl. Zůstaňme, jací jsme, je nám oběma velmi dobře; a nechť je zbytek našeho života vynaložen na vytváření pořekadla.“

Pán: „Jakého pořekadla?“

Jakub: „Jakub řídí svého pána. My budeme první, o nichž se to bude říkat, ale bude to opakováno o tisících jiných, kteří jsou mnohem lepší než vy a já.“

Pán: „To se mi zdá tvrdé, velmi tvrdé.“

Jakub: „Pane, drahý pane, vy se chcete vzpírat bodci, který bude bodat jen tím ostřeji. Jsme tedy dohodnuti.“

Pán: „A co znamená náš souhlas s nevyhnutelným zákonem?“

Jakub: „Mnoho. Domníváte se, že je zbytečné jednou jasně, přesně vědět, na čem jsme? Všechny naše hádky vznikaly až dosud jen proto, že jsme si ještě pořádně neřekli, že vy se budete nazývat mým pánem a že já budu pánem vaším. Ale to je již dohodnuto a nám už jen zbývá podle toho jednat.“

Pán: „Ale kde ses tomu všemu, u čerta, naučil?“

Jakub: „Ve velké knize. Ach pane, nadarmo uvažujeme, přemýšlíme, studujeme ve všech knihách, co jich je na světě, jsme stále jen nedouky, když jsme nečetli velkou knihu.“

11.7.2. Nasreddin: Lidová filosofie

Nasreddinovy taškařice (1956). Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. Z tureckých originálů vybral, předmluvu a poznámky napsal Pavel Saman. Přeložili Pavel Saman a Eva Krausová. Graficky upravil František Muzika. Odpovědná redaktorka Květa Trdlicová.

S. 53: *Kdo je zbytečný*: Když byl Nasreddin Hodža na cestách, zeptal se ho venkovský starosta: „Hodžo, kdo je důležitější, pádišáh nebo sedlák?“ Hodža odpověděl: „Kdyby nebylo sedláka, zemřel by pádišáh hlady. Posud sám, kdo je důležitější ...“

S. 55 *Tak rozděljuje Alláh ...*: Jednou si vesničtí chlapci chtěli rozdělit ořechy, a když se nemohli dohodnout, zavolali Nasreddina, který šel právě kolem, a prosili ho, aby ořechy mezi ně rozdělil rovným dílem. Hodža se jich zeptal: „A jak vás mám podělit? Tak, jak rozděljuje Alláh, nebo jak rozděljuje jeho služebník?“ Děti zavolaly jednohlasně: „Jak rozděljuje Alláh! Jak rozděljuje Alláh.“ Hodža tedy začal rozdělovat. Jednomu dal plnou hrst, druhému tři ořechy a třetímu jen jeden. Ostatním nedal nic. Děti užasly nad takovým dělením: „Co to má znamenat, Hodžo?“ Nasreddin jim odpověděl: „Moje děti, boží moudrost je nevyzpytatelná. Jednomu dá Bůh hodně, druhému málo a třetímu vůbec nic ...“

S. 57: *Učená disputace*: Jednoho dne přišel do Akšehiru učenec zvláště zběhlý v logice a ptal se po nejučenějším muži z celého města. Akšehirští ho poslali za Nasreddinem Hodžou. Učenec k němu přišel, uklonil se a řekl mu: „Učený pane, dám vám čtyřicet otázek, ale na všechny je jediná odpověď.“ Hodža pravil bezstarostně: „Nu tak, spusťte, podíváme se na ty vaše otázky!“ A když je pozorně vyslechl dal vskutku jedinou odpověď: „Ani jedné z těch vašich otázek nerozumím.“

S. 67: *Také výklad*: Jakýsi poverčivý muž se obrátil na Hodžu s prosbou: „Hodžo, ty se vyznáš ve všem. Snažně tě prosím, nepředpověďel bys mi budoucnost?“ Hodža uchopil jeho ruku, zadíval se dlouze do dlaně, potřásl několikrát významně hlavou a potom,

odměřuje slova, prohlásil: „Synu, ty budeš mít přesně sedm let velikou bídu.“ Slyše tento výrok, vyjekl chlapec dychtivě: „Jaká pomoc, osud je osud, ale co potom – potom jistě zbohatnu – že ano?“ Na to Hodža dodal: „Ale kdepak, bláhový, pak si na tu bídu zvykneš!“

Poznámka J. S.: Humor ve filosofii vytvářejí nejen filosofové (například J. Cetyl: Ale vždyť to byli filozofové...Filozofické apokryfy), ale i literáti – od pohádkářů (Ch. Andersen aj.) přes bajkaře (Ezop, J. de Lafontaine, I. A. Krylov aj.) až po tvůrce aforismů (polský kníže aforistů S. J. Lec aj.), a posléze anonymní tvůrci lidové moudrosti v podobě přísloví (F. L. Čelakovský: Mudrosloví národu slovanského v příslovích) a lidoví humoristé (Nasreddin, Enšpígl, Heršlem z Ostropole, náš Paleček aj.).

11.8.1. Richter: Učitelé

Richter, Václav (1997): *Kantorské překlepy aneb Mudrosloví lidu učitelského*. Beroun: BENA. Odpovědná redaktorka: Božena Kotlaříková. Technická redakce a sazba: AGAMA Jan Kotlařík.

Mezi asi třemi tisíci výroky učitelů ZŠ, sesbíranými učitelem, později ředitelem základní školy V. Richtrem, nalézáme řadu skutečných breptů – jako například: „Jan Hus kázal v Betli kaplanské, vlastně v pakli.“ Jiného druhu jsou „překlepy logické“: „Jestli jsou dva shodné trojúhelníky různé? Ano, ale v podstatě ne.“ Některé přecházejí až do nechtěné sebeironie: „Kdyby nebylo mne, tak jsi nejhoupější na celé škole.“ Někdy však nejde o „překlep“, ale o upřímnou sebekritičnost, která svědčí o tom, že „kantor je taky jenom člověk“: „Pardon, zablekotal jsem se.“

Mnohé výroky spadají do vztahu učitele k žákům. Jsou často ironizováním – od jemného: „Střílel jsi dobře, ale nebe bylo terčům velmi milostivé“ – přes ironizování už diskutabilní: „Komárku, nedělej mi tady z komára vola!“ – až po nemístné vysmívání: „Než řekneš py-py-py-pyžamo, tak je třída plná slepic.“

Spousta výroků se týká různých stránek školního života. Tak docházky: „Dobře, není pravda, že chodíš pozdě do školy, ale přiznej, že vyučování začne dřív, než přijdeš ty!“; omlouvání se: „Tobě doma utekli králíci? Tak originální výmluvu jsem ještě neslyšel, takže ji беру.“; křiku: „Podívejme se, tak vy tady křičíte proto, že si vysvětlujete pravidla slušného chování?“; chování: „Jsi hrozný žák. Nepíšeš úkoly, nenosíš pomůcky ani sešity a ke všemu se ještě lepšíš!“; jezení: „U mne

v hodině mohou jíst jenom těhotné ženy.“; spaní: „Zdeněk nám usnul. Asi chce být večer u televize svěží.“; opisování: „Ty tak opisuješ, že jsi opsal i sousedův vlastní životopis?“; napovídání: „Michálku, vy jste nenapravitelný. Napovídejte aspoň celou větou!“; zkoušení: „Sakra, ty to tvrdíš tak jistě, že se raději ještě jednou podívám.“; domácích úkolů: „Tvůj domácí úkol je vynikající. Poslyš, nepomáhal náhodou někdo tvým rodičům?“; atd.

Na své si přijdou i jednotlivé vyučovací předměty: z matematiky: „Příklad je neřešitelný, dopočítejte ho doma!; z chemie: „Kdo ochutná H₂SO₄, bude to jeho poslední nápoj.“; z angličtiny: „Raději ti to řeknu hanáckou angličtinou.“; z hudební výchovy: „Zpíváš s citem, ale ne se soucitem.“; z tělesné výchovy: „Na konec řady tě nepostavím. Tam už někdo stojí.“; atd.

Kantorům se daří i v slovních hříčkách: „Nerušte klid, nebo začnu klít!“ Hlubší jsou kantorská moudra: „Není nic lepšího ani nic horšího než student.“ Nebo: „Je mnoho povolaných, mnoho vyvolaných, ale málo vyvolených.“ Či: „Já jsem to sice říkal, ale vidíte, že už to neříkám. Vytvívám své názory.“ Anebo: „Učte se! Jednou mne budete živit a nerad bych chodil o žebrácké holi.“ Atd.

V. Richter sbíral léta především žakovské perličky a vydal jejich sbírky: *Žakovské perličky* (1984), *Před tabulí, za tabulí* (1992), *Školní perličky. Z kateder a posledních lavic* (1994), aj.

11.8.2. Žák: Gymnázia

Žák, Jaroslav (1982): *Študáci a kantoři. Přírodopisná studie*. Praha: Melantrich. Ilustroval národní umělec Vlastimil Rada. Grafická úprava Miroslav Habr. Předmluvu napsal Miroslav Horníček. Odpovědný redaktor O. M. Hartl. Technický redaktor Vlasta Machová.

S. 12–15: *Schola ludus*

Mezi neinformovaným občanstvem převládá od nepaměti bludný názor, že školství, zejména pak školství střední, je blahodárná instituce, kde zástupy mládeže, toužící po vědění a vzdělání, jsou poučovány a vychovávány obětavými muži a ženami. Z tohoto mylného předpokladu vycházejí všichni reformátoři a bojovníci za novou střední školu, pročež jejich úsilí končí nezdarem. Neboť střední škola je ve skutečnosti kolbiště, kde utlačovaný lid studentský, čili študáci, vede nesmiřitelný boj proti panující kastě profů nebo-

li kantorů. V tomto duchu dlužno si také vykládati slavný výrok Komenského „schola ludus“, jenž bývá nepřesně překládán do češtiny „škola hrou“. Správně má znít „škola je mač“ a svědčí jistě o bystrém postřehu velkého učitele. (...).

V tomto nesmiřitelném zápase jest veškerá iniciativa na straně lidu studentského. Uvážíme-li, že kantorstvo je vyzbrojeno zbraní tak mocnou a drtivou, jako jsou pětky (...), pochopíme, jaké vynalézavosti a podnikavosti je třeba, aby bezbranný študák potřel nepřítele. Platí tu především známá sportovní zásada – s nejmenší námahou největší možný výkon. (...)

S. 97–113: *Umění obstáti při zkoušce*

(...) Velkolepých vítězství nad mistry v ulejšvání [ze školy] dosahoval jeden populární pan profesor, jenž vyslídil švencíře [záškoláky] v městském parku nebo na plovárně a zkoušel je z francouzské konverzace. S úctou a obdivem naň vzpomíná mladý pražský advokát, jenž kdysi coby švencíř byl zaskočen v podolských lázních a pokusil se uniknout plováním na druhý břeh. Byl však v půli Vltavy dostižen houževnatým franštinářem, jenž na něho začal dotírat rafinovanými otázkami. Vysílený a zdeprimovaný studentík vylezl posléze na kolem jedoucí vory a pan profesor, funě a stříkaje jako mrož, volal za ním posměšně: „Slabá dostatečná, kamarádíčku, máte štěstí, už jsem vás chtěl potopit.“ Není jisto, myslil-li to obrazně, nebo zda chtěl nezdárnému žáku dát pasáka. Zaznamenáváme tuto příhodu jako zvláštní případ, kdy zkoušený a i zkoušející při zkoušení plavali. (...)

„Nic od vás dohromady nechci,“ praví kantor výsměšně, „jen to, co je v knize.“ V knize je toho jen 40 hustě potištěných stránek, do nichž snesl jakýsi pracovitý odborník cenné výsledky svého dlouholetého bádání. Odborníci totiž, kteří sestavují učebnice, nevzali dosud na vědomí, že kromě jejich vědeckého koníčka má nebohý středoškolák ještě deset jiných předmětů. Podivil byste se, velectěný, kdybyste letmo nahlédl do takové kvintánské učence franštiny. (...) Nejinak je tomu v jiných vědních oborech. Všechny nové objevy, výboje a triumfy vědy se prostě přiřádnou k staré látce – dříve sto, nyní tři sta stránek, račte si nezávazně prohlédnouti náš bohatě zásobený sklad středoškolské učenosti. (...)

O metodách úspěšného členění zkoušejícím

Metoda řečnická. (...) Vyžaduje bystrého a pohotového junáka, jenž vyniká květnatým slohem. „Co víte o bitvě u Aigos Potamoi?“ táže se kantor. Z otázky vyrozumí zkoušený mladík, že u jakéhosi Aigos Pota-

moi byla jakási bitva, a potlačiv svůj údiv nad tímto překvapujícím sdělením, jme se sytě líčiti podrobnosti krutého boje. S nadšením popisuje, jak se šiky ježily kopími těžkooděnců a přilbice plály zlatými pablesky v záři vycházejícího slunce. Jak na levém křídle se srazili jezdci tak prudce, že se koně vzepjali a bojovníci dotírali na sebe zblízka meči, které zvonily o kovové puklice štítů. Kantor užasle naslouchá a poněvadž o tom v knize nic není, je jat obavou, že by se mohl blamovat, kdyby chtěl odborně zasáhnout do ohnivého výkladu řečnickova. Kýve pochvalně hlavou a mručí: „To mi stačí. Vidím, že jste pilně studoval a že máte i rozsáhlé vědomosti soukromé.“ Načež blahosklonně posílá vítězného jinocha do lavice. (...)

Umění zahnouti za roh. Tento způsob možno nazvati vědeckým termínem „únik do sféry studentovi známé“. Kantor vyzve svou oběť, aby vyjmenovala například čínské řeky. Mladý muž zná sice jenom jednu, nicméně (...) spustí plynně: „Největší čínskou řekou je Huang-Ho čili Žlutá řeka, smutně proslulá katastrofálními povodněmi (...), a následuje strhující popis zhoubných záplav zmíněného veletoku. Kantor se sice dalších řek nedočká, ale otrěsen strašnými následky čínských povodní nakonec uzná, že žák přece jen něco uměl. (...)

Rozhodně však nesmí vypadat únik takto: (...) „Vodu rozeznáváme pitnou a minerální. Minerální se vyskytuje v Poděbradech, jež jsou nazvány podle Jiřího Poděbradského. Když Jiří poznal, že to s Matyášem nepůjde po dobrém, vytáhl proti němu do pole ...“

Úkol je ještě ztížen zvilostí mnohých docentů, kteří ruší vysílání „fadingem“ čili „štouráním“ a nevrlymi poznámkami, jako „mluvte k věci“ nebo „na to se vás neptám“.

11.8.3 Jícha: Zkouška na VŠ

Jícha, Jan (2002): *Prevít na vysoké aneb jak vystudovat a nezblbnout*. Praha: Ivo Železný. Ilustrace Lubomír Lichý. Obálku navrhl a graficky upravil Milan Sládek. Odpovědná redaktorka Anna Staňková. Edice Český humor.

S. 89–92 (...) Z nastávající zkoušky jsem trochu nespůj. Nevěděl jsem, co se na ni mám učit, tak jsem se neučil nic. Stylistika je pojem natolik vágní, až jsem si řekl, že raději počkám a nechám se překvapit, o čem to bude. Zasluchl jsem, že nám dají ke stylistickému rozboru text a k tomu nějakou teoretickou otázku.

(...) U dveří učebny už stojí několik spolužaček. (...) „Čau Honzo, umíš to?“ překvapuje mě jedna z nich. – „Co jestli umím?“ – „To jak je v tom Bečkovi a Greplovi a tak!“ Grepl ... počkat, to mi něco ... Ano! Ten je z Brna, prý moc chytrý pán. Děvče patrně naráží na nějaké jeho publikované dílo. Nerad bych vypadal jako tulpas. „A co z Grepla myslíš?“ Doufám, že si to vyloží správně v tom smyslu, že jsem od toho Grepla přečetl fúru. „No jenom tu Skladbu, Grepl – Karlík, jak je v seznamu.“ Teď ve mně hrklo. „Máš ten seznam s sebou?“ (Jako bych si ho chtěl jenom osvěžit.) „Jo, tady. Hele, tohle jsem vůbec nestihla přečíst,“ ukazuje asi čtyři tituly z plné stránky. Pane jo, tohle jsem měl nejspíš taky nastudovat! (...)

Mizím za dveřmi, dostávám text k preparaci a patnáct minut života. Není to zlé. Nepil uměl psát hezky a tenhle fejeton je o koridě, což mě nutí odbíhat od tématu a vzpomínat na minulé léto, které jsem ztrávil zpoloviny ve Španělsku. (...) Začínám mluvit o tom, co jsem byl právě četl, paní učitelka mi do řeči neskáče, a během pěti minut nezůstává na fejetonu nit suchá. (...) Paní učitelka je blažena, chválí mou anatomii a vynáší teoretickou kartu: „Povězte mi, pane kolego, něco o perspektivě.“ Joj! To je šleha. Určitě to bylo na tom pitomém seznamu ... Co chce slyšet? (...) „No ... Pokud bych mohl demonstrovat na tom textu,“ zkouším to pozdržet (...) „Ne, pane kolego, já myslím nejprve obecně. Co to je jazyková perspektiva, jak se projevuje pohled autora na stylizaci textu?“ Ach, dobrá duše, děkuji za vysvětlení! Tak s autorem to souvisí, s jeho pohledem. Nu, hned je pod nohama pevněji. Zkusím to: „Perspektiva je v zásadě podchyacení postoje autora, který autor zaujímá k řečené skutečnosti.“ Paní učitelka příkivuje a to je jako vítr do zad. Teď už mě nic nezastaví: „Autor může zaujmout v zásadě několik odlišných způsobů postoje. Na některých z nich se odráží jistá subjektivnost, ta je vyšší než u těch, na nichž se promítá ... do nichž se promítá v nižší intenzitě ...“ A jedu. (...) Pedagožka je nadšena. Přerušuje mě v půlce věty: „Dobře, pane kolego, to vidím, že jste zvládl, ale ještě bych vám dala doplňující otázku. O této problematice, jak víte, psal hlavně Bečka. Jaký je váš názor na jeho práci?“

Teda teď mě dostala. O Bečkovi mluvila spolužačka před chvílí a náhodou to jméno znám z knihovny, protože jsem jeho Stylistiku jednou někomu podával ... Rychle, co o tom vím: velká, tlustá modrá kniha. (...) Ehm ... Bečkova Stylistika, to je bezesporu dílo dosti obsáhlé ... „Ano, to je.“ „... a já myslím, že na

svou dobu, před těmi ... před těmi lety jistě záslužné, ale dnes ... už poněkud překonané.“ Tím nemohu nic zkazit, vím bezpečně, že v knihovně jsou i novější knihy, a to by bylo, aby některá z nich nepřekonávala pana Bečku! „Ano, pane kolego, já s vámi naprosto souhlasím, to bylo všechno výborné, dejte mi prosím index a já vám s radostí píši výbornou.“ (...)

11.8.4. Kohout: Jazykové neznalosti

Kohout, Jaroslav (1986): Alespoň čtvrtou lekcí. In: *Kantorův notes*. 2. vyd. Praha: Práce. Ilustroval Jiří Vančura. Obálku navrhl a graficky upravil Miroslav Pechánek. Odpovědná redaktorka Jana Pecharová. Výtvarný redaktor Pavel Helísek. Technická redaktorka Jana Zemanová.

S. 25–34: *Alespoň čtvrtou lekcí* [aneb „nikam do ciziny nejedzi,“ aniž zvládl jazyk!].

[Dva studenti KU, Naděje Černá a Zdeněk Kára, jsou vysláni na matematickou olympiádu do Berlína. Kára se urychleně učil německy, ale nedostal se dál než ke čtvrté lekcí, kde se probírají předložky, čili je nezvládl, což se mu v Berlíně stalo osudným.

Spolu s několika dalšími zahraničními delegáty byli pozváni rektorem jubilující školy na večerní koktejl v jeho bytě. Překrásná paní rektorová byla předmětem obdivu všech hostů. Polský delegát pošeptal Károvi, že má nejen krásné oči, ale i – Brust (ňadra). A tak Kára, zkárovaný už koňakem, při přípitku paní rektorové místo „Prosit!“, které měl znát, pronesl: „Ehm – Brust!“ Místnost zaburácela smíchem.

Ráno přšelo, ale Kára zjistil, že deštník zapomněl večer u rektorových. Vezme tedy dar – křišťálovou vázu, který měl při zahájení olympiády rektorovi veřejně předat – a staví se cestou v jeho bytě pro deštník („Bitte – Entschuldigung – Regenschirm – Danke – Auf Wiedersehen“ všechno zná! Ona vlastně není ta němčina tak těžká. Stačí i ty tři lekce.)]

Vpadl do jednacích síně, přeplněných lidmi, právě v té chvíli, kdy rektor povstal, aby zahájil slavnostní zasedání. (...) Když mu rektor podával ruku, zřejmě šťasten, že se přece jen neztratil a že tedy nakonec budou všechny delegace účastny slavnostního zahájení – tu dojatý Zdeněk usoudil, že je mu za takovou laskavost povinen aspoň slovem omluvy. A tak pomalu zmlkající sál zaslechl tuto historickou větu studenta Káry: „Herr Rektor, ich gerade war in Ihrer Frau!“ Rektor se podíval na pomačkaného, zadýchaného a nejistého

dlouhána a zatímco hlavy předsednictva se diskrétně sklonily ke stolu, vzpomněl si na včerejší přípitek. Ví ten chlapec, co mluví, nebo ne? Kára cítil, že něco není v pořádku. Nejspíše to bude v těch předložkách. Prokletá čtvrtá lekce! Hned to musí napravit: „Entschuldigung“ – pronesl naléhavě. „Pardon: Auf Ihrer Frau!“ A protože teď se už i rektor začal smát nahlas, vydechl Kára s úlevou: Konečně to snad trefil. A tak ještě dodal na vysvětlenou: „Unter dem Regenschirm“ – a sesul se vyčerpan na své křeslo. (...)

11.8.5 Cronin: Vyléčení nemluvněte

Cronin, Archibald Joseph (2001): Duncanovic děťátku hvízdá na plicích. In: *Příhody z černého kufříku*, 3. vydání. Praha: MOTTO. Z anglického originálu *The Adventures of a Black Bag* přeložil Čeněk Sovák. Přebal a vazbu s použitím fotografie Venduly Vydrové navrhla Michaela Vydrová. Grafická úprava Ivan Pachman. Odpovědná redaktorka Miluše Krejčová.

S. 56–63: [Mladý nezkušený venkovský lékař] Finlay přešel k postýlce. Dítě (...) tvářičky rozpálené, obracelo se a zmítalo, usedavě naříkalo. (...) A nad tím vším bylo slyšet jeho dech (...) pronikavý, hlasitý, děsíci. Finlay mu změřil teplotu – 38 stupňů. Pak mu stetoskopem poslechl hrudníček. (...) Bylo to cosi hrozného a neznámého, co se vymykalo jeho zkušenostem. (...) Tušil, že stojí před nanejvýš záhadnou chorobou. Je to pneumotorax? Ptal se sám sebe. (...) Konečně řekl: „Jsou to plíce!“ – „Plíce! Vyhrkla paní Nivenová a vytřeštila oči. „Plíce, praví on! Jako bych tohle nevěděla, sotva jsem vešla do dveří. A co tedy máme dělat (...)? Mám tady snad stát a koukat se na toho drahouška, až se nám upíská do hrobečku? Anebo mu dávat na prsa a na záda obklady z lněného semínka, jak jsem to chtěla už před dobrou hodinou, kdyby bylo po mém?“ (...) Přerušil ji a vzal paní Dun-

canovou v podpaží. „Potřebuji ještě jeden posudek. Je to těžký případ. Zůstaňte klidná. Netrapte se. Během půl hodiny jsem tu zpátky s doktorem Cameronem.“ (...)

Cameron se zadíval dlouze na dítě, uši nastražené na jeho dech. Laskavě na ně promluvil. Potom je s jistým a něžným dotekem zvedl z postýlky, a pohrdaje stetoskopem, přiložil mu na hrudník ucho. Pohyboval hlavou nahoru, dolů a zase vzhůru. Téměř se zdálo, že se usmívá. (...) Obrátil se k paní Duncanové. „Má drahá,“ pronesl laskavě, „nemáte doma něco takového jako vlásenku?“ [Pak požádal obě ženy, aby ho nechali s Finlayem a s děvčátkem o samotě.] Načež se velice důvěrně otázel: „Mimochodem, Finlayi, víte, co je to slavík?“ – „Slavík?“ opakoval zděšeně Finlay. „Jak jsem řekl – slavík.“ Finlay na něho rozpačitě civěl. „Nu!“ opáčil bodře Cameron. „Proboha, vy to nevíte, tak vám to povím. Slavík je taková věčička jako knoflík, která vrzá a píská, když do ní foukáte. Dětská hračka, chápete? Přidávají ji k sucharům a k podobným šmejdům. A když mluvíme o dětech, všiml jste si už někdy, jak darebné umí být dítě, když je mu osmnáct měsíců? Cpe si věci do pusy a do uší – ano, dokonce i do nosu.“

Během řeči se nakláněl nad postýlkou s vlásenkou v ruce. Rychle a šetrně vsunul zahnutý konec vlásenky do levé nosní dírky a zase ho vytáhl. V tom okamžiku hvízdání přestalo. „Dobrý bože!“ vydechl Finlay. „To je ten váš pneumotorax,“ poznamenal mírně Cameron a držel slavíka na dlani. Dítě se na Camerona přátelsky usmálo, stočilo se do klubíčka a jalo se cucat palec. (...)

O zázračném vyléčení plic Duncanovic děťátka se hodně hovořilo. Bob Duncan to přičítal Cameronovu umění zatímco paní Nivenová přísahala na to, že to bylo její lněné semínko. Ale mladá paní Duncanová měla jakési scestné tušení, že ten zázrak způsobila její vlásenka.

12. O autorovi knihy

12.1. Docent PhDr. Jiří Sedlák, CSc.

Jiří Sedlák se narodil 16. dubna 1924 v Brně. Po absolvování reálného gymnázia ve Zlíně v roce 1943 byl totálně nasazen do gumáren a pak strojíren firmy Baťa. V letech 1945–1948 studoval na Filosofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně (filosofie – čeština). Souběžně v letech 1946–1948 dělal pomocnou vědeckou sílu v Psychologickém ústavu Filosofické fakulty Masarykovy university v Brně. V roce 1948/1949 učil na reálném gymnáziu v Brně a současně v letním semestru externě společenské nauky na Vysokém učení technickém v Brně, od října 1949 pak už interně na Přírodovědecké a Právnické fakultě MU. Na jaře 1950 složil doktorát z filosofie (disertační práce *Prvky dialektického nazírání a myšlení v lidových projevech českých a částečně slovanských*). Souběžně s výukou v letním semestru působil jako redaktor vědeckého vydavatelství knih Rovnost Praha, odbočka Brno. Po základní vojenské službě v roce 1950/1951 začal od října 1951 učit společenské nauky na Vojenské technické akademii v Brně, zprvu mezinárodní vztahy, později filosofii. Z filosofie dělal externí aspiranturu na Filosofické fakultě v Brně a napsal kandidátskou disertaci na téma *Svoboda a kázeň*, kterou v roce 1963 obhájil na Filosofickém ústavu ČSAV v Praze. V letech 1968/1969 se angažoval v hnutí za demokratizaci a humanizaci socialismu, za což byl v září 1969 vyloučen z Komunistické strany Československa a z armády, degradován z podplukovníka na vojína a byl mu

Docent PhDr. Jiří Sedlák, CSc. Foto: Archiv Nadace Universitas Masarykiana v Brně.

odebrán příspěvek za službu. K 1. 11. 1969 byl přijat do Státní pedagogické knihovny v Brně, kde pracoval 17 let, s přetržkou v roce 1972, kdy byl vězněn na

Borech za svou činnost v letech 1968/1969. V roce 1986 odešel do důchodu. Po listopadu 1989 byl rehabilitován a absolvoval několik přednášek na Vojenské akademii v Brně, ve Filosofické jednotě v Brně a na Vysoké vojenské pedagogické škole v Bratislavě. Od 1. 10. 1990 učil pět let externě na Pedagogické fakultě Masarykovy university v Brně etiku. (Poté ještě dvakrát krátce na Filosofické fakultě MU.) V roce 1991 předložil habilitační spis na téma *Inocenc Arnošt Bláha jako etik*, prošel úspěšně habilitačním řízením na Filosofické fakultě MU, a byl v březnu 1992 jmenován docentem etiky.

Ze Sedlákových filosofických prací lze ještě uvést například *Stručný nástin dějin filosofie* (1957), *Praxi k pravdě a pravdou k praxi* (1957), *Objekt a subjekt v dějinách* (1964), *Konkrétní humanismus* (1968). Z knihovnických, bibliografických prací a prací k informatické výchově lze uvést například *Vysoké školy a vědecké knihovny* (1985), *Jan Uher – bibliografie* (1971), *Metodika cizojazyčného vyučování – bibliografie* (1971), *O českých a slovenských komeniologických bibliografiích z let 1825–1984* (1987), *O zahraničních komeniologických bibliografiích z let 1652–1988* (1991), *Problémově zaměřovaná informatická výchova na vysokých školách* (1989), *Úvod do práce s informacemi* (1996). Z etických prací lze uvést například *Pokus o stručný nástin knihovní etiky* (1989), *Antologie z dějin etiky* (1969), *Vybrané problémy ze sociální etiky* (1996), *Z dějin morálních teorií (Antologie z etiky I)* (spoluautor, 1995), *Etika ve společnosti a v povoláních*

(spoluautor, 1994), *K problematice tzv. mediální etiky* (1997), *Komenského etika* (2002), *K etickým aspektům „práva ozbrojených konfliktů“* (2003). Nadace Universitas Masarykiana vydala v roce 1995 v Edici Osobnosti Sedlákovu monografii *Inocenc Arnošt Bláha*, a v roce 2003 v Edici Heureka *Z mého zápisníku (Výběr prací hlavně z Univerzitních novin)*. Z autobiografických prací lze uvést například *Zápisky politického vězně* (1990, pod samizdatovým jménem Antonín Kačer).

K sedmdesátinám Jiřího Sedláka vydala Pedagogická knihovna v Brně publikaci *Jiří Sedlák 16. 4. 1924 Personální bibliografie – výběr* (zpracoval F. Holek), obsahující 603 bibliografické záznamy z let 1948–1994. Celkový počet Sedlákových prací, většinou ovšem drobných, dosáhl však k 5. 2. 2004 čísla 2.297. V publikační činnosti, zvláště v *Univerzitních novinách*, dál pokračuje, neb jeho životním krédem jsou slova J. A. Komenského „Škola stárí nás učí dovést svou práci až do konce“. V roce 2004 proto připravil pro Katedru antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně (vedoucí prof. PhDr. Jaroslav Malina, DrSc.) modulový učební text *Vybrané problémy ze sociální etiky*.

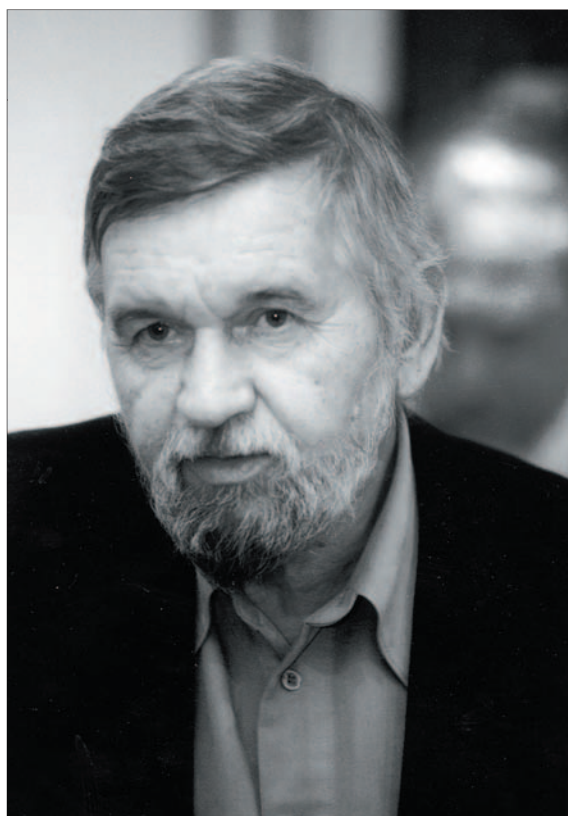
Heslo *Jiří Sedlák* je v *Kdo je kdo v ČR 94/95* (1994) a v publikaci Jiřího Gabriela *Slovník českých filozofů* (1995).

Kontakt: Docent PhDr. Jiří Sedlák, CSc., Dubová 23, 637 00 Brno, telefon: 541 221 200, e-mail: jisedlak@tiscali.cz.

13. O autorovi ilustrací

13.1. Vladimír Renčín, grafik, malíř, ilustrátor, literát.

Vladimír Renčín se narodil 6. prosince 1941 v Pečkách, od roku 1947 žije v Hradci Králové. Absolvoval ekonomickou školu, prošel několika zaměstnáními a po úspěchu svých prvních kreseb se stal v roce 1965 výtvarníkem z povolání. Od roku 1962 pravidelně uveřejňoval kresby v populárních i vědeckých časopisech a novinách, nejprve zejména v *Mladém světě*, *Dikobrazu*, *Práci*, postupně přibýly další tituly – *Co vás zajímá*, *Domov*, *Krkonoše*, *Melodie*, *Ohníček*, *Právní rádce*, *Svět v obrazech*, *Škrt*, *Technický magazín*, *Univerzitní noviny*, *Věda a život*, *Vědeckotechnický magazín*, *Vesmír* aj. V raných devadesátých letech rozvinul intenzivní takřka každodenní spolupráci s *Lidovými novinami*, podobně v letech 1997–2001 s *MF Dnes* a od roku 2001 s *Právem*. Obdobně publikoval a publikuje v populárních i vědeckých časopisech a novinách v zahraničí – *The Bulletin of the Atomic Scientist*, *Time* (Spojené státy americké), *Die Zeit*, *GEO*, *Bild der Wissenschaft* (Spolková republika Německo), *New Scientist* (Velká Británie) aj. Ilustroval desítky knih, vydal řadu autorských knih a kalendářů a připravil kolem dvou set výstav kreseb a ilustrací u nás a v zahraničí. Jeho inteligentní humor má široké rozpětí – týká se všední lidské každodennosti, politiky, životní filozofie stejně jako světa vědy nebo umění a přitom mnohdy proniká až ke kořenům těchto sfér života a nasvětluje je z nečekaných úhlů. Napsal také libreto k muzikálu *Nejkrásnější válka* (na motivy Aristofanovy komedie

Vladimír Renčín. Foto: Archiv Nadace Universitas Masarykiana v Brně.

Lýsistrata) a vytvořil i večerníčkový televizní seriál *O zvířátkách pana Krbce*.

Vladimír Renčín výtvarně spolupracuje rovněž s autory z akademické obce Masarykovy univerzity a Nadace Universitas Masarykiana v Brně a dosvědčuje tak vyhraněný zájem o svět vědy: Takzvané nulté číslo *Univerzitních novin – List Masarykovy univerzity a Nadace Universitas Masarykiana* z prosince 1993 vyšlo na titulní straně s Renčínovou kresbou, spolupráce pokračuje i v roce 2003, kdy časopis vstoupil do desátého ročníku své existence. Ilustroval řadu knih – Petr Hajn, *Jak se píše knihy aneb lehkovážná vyprávění o vážné literatuře* (1988), Renata a Jaroslav Malinovi, *Zasáhli mimozemšťané a katastrofy do vývoje lidstva?* (1988), Renata a Jaroslav Malinovi, *Obdivuhodný člověk: Úvahy o lidské tvořivosti* (1991), Jaroslav Malina a kolektiv, *O tvořivosti ve vědě, politice a umění* (1993), Jaroslav Malina (editor), *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie: Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů*, svazek 13 – Václav Vančata, *Paleoantropologie – přehled fylogeneze člověka a jeho předků*. V posledních letech se podílel na výtvarné vizi projektu *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy*.

O životnosti a nadčasovosti Renčínova díla, jednoho z pramenů vody živé v šedivé strnulosti předlistopadové éry, svědčí to, že tímto pramenem zůstává i v pestrém kolotání dnešní doby. Vyslovila se tak i řada osobností, uvedeme tři z nich – Jiřího Suchého, Vladimíra Komárka a Miroslava Horníčka.

Jiří Suchý (1988): „Patřím mezi ten druh občanů, kteří mají rádi humor v té kvalitnější podobě. To se nevychloubám, to konstatuji. Naučili mě téhle náročnosti pánové V + W. Měli na mě veliký vliv a já jim podléhal, jak jsem nejlíp doved. Musel jsem jim podlehnout, protože byli v přesile. Byli na mě dva. A v tom se právě podobají Vladimíru Renčínovi. I on je na mě dva: Renčín kreslíř a Vladimír literát. Nezdůrazňoval bych to tu, kdyby oba tyto základy jeho tvorby nebyly ve své kvalitě rovnocenné. Ale ony jsou a já mám někdy pocit, že si to veřejnost neuvědomuje. Renčín je ten pán, co kreslí legrace, ale ty drobné příběhy, někdy komedie, někdy i dramata, jsou už brány jako samozřejmost. Publikum podléhá klamnému zdání, že drama vyjádřené jednou nebo dvěma větami a navíc větami, které jsou k smíchu, není třeba brát vážně. Což je, řekl bych, přímo omyl století. Dva povedené řádky, které dokážou říci víc než celá nepovedená kni-

ha, zaslouží si větší respekt než zmíněná kniha. Ta vazba v polokůži ji nezachrání. Těm, kteří jsou ochotni mi věřit, prohlašuji, že Renčínovo glosování života je velmi hluboké. A jeho kresby je nutno považovat za neoptimálnější zdůraznění a podtržení oněch verbálně sdělených myšlenek.

Ani nevíte, jak jsem rád, že Vladimír Renčín je.“

Vladimír Komárek (1989): „Jsem vděčný přírodě, že nám dala Renčina. Jeho pozorovací talent je něco, co pomáhá žít. Umí se podívat na život z úhlu, který se těžko hledá. Renčín je především lidský a zná míru, a to je pro kumšt velmi důležité. Mít ten vkus, což je slovo neprávem zprofanované, je velká věc. Už Hamlet upozorňoval herce, ať nervou vášně na samé cary.

Dar humoru je velikým darem. A naučit se nedá. Je dán pouze člověku citlivému a moudrému. Rád říkám: „Rozbrečet dovede i vrátnej na AMU, ale udělat legraci, na to je málo lidí.“ Je to totiž vážná věc. Dotýká se nejzávažnějších otázek. Legrace je něco jako diamant, který zase na druhé straně je jen uhlík. To je ošidnost hodnot. Proč někdy považujeme legraci za něco méně hodnotného a přitom ji stále hledáme? Život je stále složitější a stresů přibývá. Čím víc narážíme na stěnu hlouposti, tím víc potřebujeme satiry.

Před Renčínovým dílem se hluboce skláním. Je to tvorba lidská, moudrá a vážná. Jeho panáci jsou cítit člověčinou. Renčín má míru. Zná moc lidí, co si jeho kresby nalepují do knih. Je to velké uznání a já myslím, že si ho Vladimír Renčín zaslouží.“

Miroslav Horníček (1990): „Každý má ve svém životě určité jistoty a několik nejistot. Někdy může být jistota krásná a jindy je krásnější nejistota. Ale každý touží, aby své nejistoty proměnil v jistoty.

Chyba.

Člověk by se měl držet svých jistot a držet si své nejistoty, utíkat se občas do nich a nádherně tápat. Někomu je dobře jedině v krajině, kde trefí a jinému naopak tam, kde bloudí.

Taky já mám své jistoty: v dramatu je to Hamlet – i když právě on je výrazem téměř metafyzické nejistoty, a v literatuře je to Raskolnikov – opět bytost tápající horečkami vlastního myšlení a činu.

Ale abych se netvářil příliš vznešeně – mám taky rád Jamese Thurbera a v poslední době Woodyho Allena.

A mezi mé základní jistoty patří postavičky Vladimíra Renčina. Dokud – říkám si – tyto půjdou našim světem, budou v něm postávat a budou jej komentovat, je to s tímto světem dobré.

Jsou mi jedním z pevných bodů.

Kdosi řekl: dejte mi pevný bod v prostoru a vyvrátím vesmír z veřejí. Nu, nevím, jestli vesmír veřeje má, nejsem s to (ich bin nicht hundert) představit si jej jako vrata a nemám taky tížádost z eventálních veřejí cokoliv vyvracet. A nežádám pevný bod v prostoru – stačí mi na papíře – napsaný nebo nakreslený. A Renčín pro mne takovým pevným bodem je.

Mám od něj doma velkou kresbu, na které je nádherně vyšrafovaná noc a v této noci ještě pečlivěji vyšrafovaná hora, kde z jakési jeskyně vystupují klauni. Mají své klaunské nosy, čepičky, nástroje: housle, píšťalu, harmoniku, buben. Obraz se jmenuje: Blaničtí klauni. Miluji ten obraz pro něj samotný, ale i pro pravdu, kterou zobrazuje: v Blániku nespí rytíři, ale klauni. A když tento svět byl ohrožen zešílevším rakouským čalouníkem jménem Adolf, byli to první klauni, kdo ve svém projevu varovali: bylo to Osvobozené divadlo; Voskovec a Werich.

Vážní umělci přišli později.

Postavy Vladimíra Renčina nemusely varovat: stáčilo jim nastavit zrcadlo nebo jen kapesní zrcadélko věty či slova, aby divák pochopil – nebezpečí je tu. Náš svět není v pořádku.

Ale Renčín si nemusí říkat ono hamletovské:

„Doba se pomátla, Pekelný trest,
že k nápravě ji zrovna já mám vést!“

Nemusí – jako Hamlet – předstírat šílenství jen proto, že je cosi shnilého ve státě dánském, aby nám – třeba jen na vteřinu – osvětlil pomatení doby a přítomnost hniloby.

Je mi krásně s jeho postavičkami, jsou to moji příbuzní. A víc: jsou to moji přátelé, protože někdo řekl, že přátelé jsou příbuzní, které jsme si vybrali sami.

Plynou léta, věci se dějí, lidé procházejí situacemi – někdy pomaloučku, jindy skokem. Takový skok se udál 17. listopadu 1989 a ve dnech následujících. Jak se říkává: jako by se utrhl z řetězu. Ale řetězy se už nenosí ani nedávají, v době najlonu jsou pouta zdánlivě jemnější, ale mohou být těch řetězů odolnější. Prostě – něco prasklo. A praská.

Lidé jsou různí: někdo, když se zbaví pout, tančí, jiný kouše. A jiný si prostě neví rady.

Všechny ty případy – včetně dalších a jiných – se u nás vyskytují. Ti, na které jaksí nebylo vidět, už zase kádrují – ty, na které vidět bylo. Osobně si myslím, že kousat – ani kádrovat – by se nemělo. Že by se mělo tančit a že bychom k tanci měli vyzvat i ty, kdo si zatím nevědí rady, nevěříce.

Dívám se i nadále na ty Renčínovy panáky a říkám si: tak, co pánové? Kudy dál? Můžete už říkat více, ale upřímně řečeno – připadáte si tím, dovolte mi obludné slovo – zvýhodnění?

Leč především: jste tu. Dál se mohu dozvídat, že někde existuje dlužník Rambousek a že jeden z nich sedící u rumpálu začne na dané znamení svítat. Otvírám si jeho knihy i své sešity, kam si jeho kresby lepím jako studánky vody živé.

Je mi jedním z pevných bodů mého osobního prostoru, ale neslouží mi k tomu, abych vyvracel vesmír z veřejí – vyvracím jím své nenálady, svou nevíru v lidi, která mě popadá vždycky, když je jich víc pohromadě.

Kresli, Vladimíre! Ještě dlouho, dlouho kresli!

P. S.: Z předchozího by mohlo zaznívat, že ho mám rád. Abych tedy řekl posléze pravdu: ne. Štve mne jako každý, kdo je mladší a nadanější než já.“

Vladimír Renčín své dílo prezentoval na více než dvou stech samostatných a kolektivních výstav kresleného humoru, výtvarného umění a knižní ilustrace u nás i v zahraničí.

Autorské knihy kreseb: *Kos a kosinus* (1969), *Immer nur das eine* (1971), *Renčín 99* (1982), *Renčín'schöne neue Welt* (1983), *Lety a pády* (1986), *Prorok humoru* (1988), *To nás těší, že jsme Češi* (1991), *To nejlepší z Renčina* (1991), *Sklepní zpěvy* (1993), *Ze života nižších kruhů* (1995), *Národ sobě* (1996), *Dobrý občan ještě žije* (1998), *In vino veritas* (1999), *Renčín pro pokročilé* (1999), *Kniha lesů, vod a strání* (2000), *Perpetuum mobile* (2000), *Z Čech až na konec ...* (2002).

Z ilustrací knih: Jiří Bajgar, *Základy vedeckej práce v medicíne* (1980), Alfréd Rényi, *Dialogy o matematice* (1980), Kratochvilné čtení (1981), Lubomír Dorůžka, *Panoráma populární hudby 1918–1978* (1981), *From Biology to Biotechnology* (1981), George Kleeman, *Wegwerfmenschen und andere Geschichten* (1982), Černík – Falteisek, *Otevřte a uvidíte* (1983), Ota Gregor, *Stárnout, to je kumšt* (1983), *Kupte si štěstí v bazaru* (1983), *Pohyb a já* (1983), René Fallet, *Zelňačka* (1985), František Nepil, *Jak se dělá chalupa* (1985), Karel Konrád, *Odlette, ptáci mé slabosti* (1987), W. Engels, *Schlussfolgerungen* (1987), Miroslav Holub, *K principu rolničky* (1987), Ota Gregor, *Zdravě žít, to je kumšt* (1988), Petr Hajn, *Jak se píše knihy aneb lehkovážná vyprávění o vážné literatuře* (1988), Miroslav Holeček, *Wunder und Rekorde* (1988), Renata a Jaroslav Malinovi, *Zasáhli mimozemšťané a katastrofy do vývoje lidstva?* (1988), *Magazín Rybára* (1988), I.

Kopeček – J. Kučera, *Programátorské poklesky* (1989), Ota Pavel, *Mám rád tu řeku* (1989), Ota Pavel, *Tatínkova loď naděje* (1990), Jindřiška Smetanová, *Domovní důvěrnosti* (1990), Alexandr Gsöllhafer, *Kuchařka starého mládence* (1991), Rudolf Křesťan, *Co láká poškoláka* (1991), Renata a Jaroslav Malinovi, *Obdivuhodný člověk: Úvahy o lidské tvořivosti* (1991), František Nepil, *Malý atlas mého srdce* (1991), Miroslav Holub, *The Jingle Bell Principe* (1992), Kolektiv, *Dadové a dadština* (1992), Rudolf Křesťan, *Jak se do lesa volá* (1992), Jaroslav Malina a kolektiv, *O tvořivosti ve vědě, politice a umění* (1993), František Nepil, *Jak se dělá chalupa* (1993), V. Smejkal, *Lexikon společenského chování* (1993), Vladimír Täubner, *Rodiče v krizi* (1993), Vladislav Vančura, *Rozmarné léto* (1993), *Lehčí kalibr: Aforismy a sentence* (1994), René Fallet, *Zelňačka* (1995), Václav Klaus, *Dopočítávání do jedné* (1995), František Koukolík, *Mozek a jeho duše* (1995), Marek Matějka, *K filosofii existence* (1995), Slávka a Jesica Poberovy, *Minimum klasických výrobků* (1995), Stanislav Havelka, *Pan Krbec na Kulíkově* (1996), Marie Kubátová, *Muzikantský řemeslo* (1996), František Nepil, *Dobrá a ještě lepší jitra* (1996), Marie Haisová – Eva Hauserová, *Peníze nebo život?* (1998), *Minimum historických výrobků* (1998), Otakar Brůna – Vratislav Ebr, *Čas ani prd nezastavíš* (1999), V. Vašák, *Jak nacytat lelky* (1999), *Správa Pražského hradu: Pražský hrad románský* (1999), *Správa Pražského hradu: Pražský hrad gotický* (1999), M. Wernisch, *Modrá knížka aneb jeblo mu* (2000), Slávka a Jesica Poberovy, *Minimum historických výrobků* aj.

Vladimír Renčín patří od 60. let k nejvýznamnějším tvůrcům originální tváře českého kresleného humoru toho typu, jenž je prolnut inteligentním, lidským humorem. Za své dílo obdržel několik desítek našich a zahraničních prestižních uměleckých cen.

Díla vytvořená pro Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy:

1 Vladimír Renčín, *Překvapil jste mě, Šebesta. Po těch vulgárnostech ve skříňkách vašich spolužáků je ta vaše doušek vody čisté*, 1993, kolorovaná perokresba, koláž, 14x21 cm.

2 Vladimír Renčín, *Exhibicionista*, 1993, kolorovaná perokresba, koláž, 15,7x21 cm.

3 Vladimír Renčín, *Bez názvu*, 1993, perokresba, 11,2x6,7 cm.

4 Vladimír Renčín, *Ne, ne! O vedoucí úloze strany nebudeme diskutovat!*, 1993, perokresba, 11,8x11,5 cm.

5 Vladimír Renčín, *Ty málokdy něco neřekneš, Marie, ale když už něco neřekneš, tak to opravdu stojí za to*, 1993, perokresba, 7,5x12 cm.

6 Vladimír Renčín, *Být šťastný je in nebo out?*, 1997, kolorovaná perokresba, 6,6x15,5 cm.

7 Vladimír Renčín, *Na táboře to bylo moc prima. Ulovil jsem tam bobříky odvahy, mlčení, hladu a sexu*, 1997, perokresba, 8,2x16,5 cm.

8 Vladimír Renčín, *Ne, to není kurs na burze. To je můj sexuální život*, 1999, perokresba, 10,5x13 cm.

9 Vladimír Renčín, *Co to tady máte za účetní doklad? Konzultace a poradenství. E 55. Slečna Mici účtuje 500 korun?*, 1999, kolorovaná perokresba, 9,3x16 cm.

10 Vladimír Renčín, *Bez názvu*, 2000, perokresba, 11x18 cm.

11 Vladimír Renčín, *Jaký božský klid! Jen šepot vánku, zurčení potůčku a šelest tvých silikonových nader*, 2000, kolorovaná perokresba, 10,5x19,5 cm.

12 Vladimír Renčín, *Spoluvlastnictví nevěstince mi umožňuje bez existenčních starostí věnovat se vědecké práci v oboru metodologie morálky*, 2000, perokresba, 9,5x18 cm.

13 Vladimír Renčín, *Už bylo dost toho importu kultury. Cožpak nemáme v naší národní klenotnici po čem sáhnout?!*, 2001, kolorovaná perokresba, 13,5x19,7 cm.

14 Vladimír Renčín, *Počasi dnes a Simona. Koukněte, jak jsem se opálila!*, 2002, kolorovaná perokresba, 8,5x13,2 cm.

15 Vladimír Renčín, *Jako malej Jarda hledá pikantnosti v koránu. Včera našel větu: „Ženy, jejichž neposlušnosti se obáváte, varujte a vykažte jim místo na spaní a bijte je!“*, 2002, kolorovaná perokresba, 6,4x17,5 cm.

Kontakt: Vladimír Renčín, Hoděšovice 106, 533 22 Býšť, mobil: 723 664 615, e-mail: vladimir.rencin@wordonline.cz; 517 56 Slatina nad Zdobnicí 85, telefon: 494 594 208, rencin@quick.cz.

(Medailon Vladimíra Renčina napsal Jaroslav Malina.)

14. Literatura (citovaná, použitá, doporučená)

- Tento seznam jsem sestavil hlavně na základě rešerše literatury po roce 1996 solidně vypracované Ing. Marií Matoulkovou z Moravské zemské knihovny v Brně, za což jí velice děkuji. Literatura je uvedena dvojmo: jednak za příslušnými kapitolami vpředu, jednak zde in continuo.
- Achterhuis, Hans (2002): *Politika dobrých úmyslů*. Brno: Barrister & Principal.
- Anzenbacher, Arno (1990): *Úvod do filosofie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Anzenbacher, Arno (2001): *Úvod do etiky*. 2. vydání. Praha: Academia.
- Arbes, Jakub (1951): *Štrajchpuďláci*. Praha: Melantrich.
- Assenmacher, Marianna et al. (1996): *Etika managementu a podnikání*. Pardubice: Univerzita Pardubice.
- Augustyn, Józef (2000): *Křivda, odpuštění, smíření*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství.
- Balvín, Jaroslav et al. (1999): *Romové a etika multikulturní výchovy: 13. setkání Hnutí R v Brně a Rudňanech 6.–8. května 1999*. Ústí nad Labem: Hnutí R.
- Barša, Pavel (2001): *Imanence a sociální pouto*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Barša, Pavel (2003): *Politická teorie*. 2. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Baudiš, Pavel – Libiger, Jan (2002): *Psychiatrie a etika*. Praha: Galén.
- Bayet, Albert (1936): *Morálka a věda*. Praha: Nakladatelství Volné myšlenky.
- Beranová, Libuše – Šilhánová, Libuše (1965): *Diskutujeme o morálce dneška*. Praha: Nakladatelství politické literatury.
- Berďajev, Nikolaj Alexandrovič (1990): Člověk a stroj. Problém sociologie a metafyziky techniky. *Filozofia*, roč. 45, 1990, č. 4, s. 430–435.
- Bishop, Clifford (1997): *Lidský duch a sexualita*. Praha: Knižní klub.
- Bláha, Inocenc Arnošt (1923): Individuální a sociální funkce filosofie. *Moravskoslezská revue*, roč. 18, 1923, s. 1–4.
- Bláha, Inocenc Arnošt (1929): *O laický základ mravní výchovy. Kritické poznámky k Rádlově brožuře „Revise pokrokových ideálů v národní škole“*. Brno: Ústřední spolek učitelů.
- Bláha, Inocenc Arnošt (1933): *Dnešní krize rodinného života*. Brno: Vlastním nákladem.
- Bláha, Inocenc Arnošt (1940): *Vědecká morálka a mravní výchova*. Praha: Život a práce.
- Bláha, Inocenc Arnošt (1991): Mravnost a politika. In: *Ethika jako věda. Úvod do dějin a teorie mravnosti*. 2. vydání, s. 56–66. Brno: Atlantis.
- Bláha, Jiří (2001): *Podnikatelská etika – předpoklad úspěšného rozvoje organizace*. Ostrava: Vysoká škola báňská – Technická univerzita.
- Bláha, Jiří – Dytrt, Zdeněk (2003): *Manažerská etika*. Praha: Management Press.
- Blažek, Vratislav (1960): *Příliš Štědrý večer: Komédie o prologu, 3 obrazech a epilogu*. Praha: Orbis.
- Boccaccio, Giovanni (1979): *Dekameron*. Praha: Melantrich.
- Bohatá, Marie (1997): *Základy hospodářské etiky*. Praha: Vysoká škola ekonomická.
- Bojkov, Aleksandr Dmitrijevič (1978): *Etika profesio-*

- naľnoj zaščity po ugovornym delam. Moskva: Jurid. Literatura.
- Brecht, Bertolt (1938): *Strach a bída Třetí říše*. Praha: Orbis.
- Brtníková, Marta – Šedivý, Václav (1985): *Moderní láska, sexualita, manželství a rodina*. Praha: Naše vojsko.
- Bstan-dzin-rgya-mtsko, XIV. dalajlama (2000): *Etika pro nové milénium*. Praha: Pragma.
- Buber, Martin (1996): *Já a ty*. Olomouc: Votobia.
- Budinec, Igor et al. (1986): *Etika učitel'skej práce*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatel'stvo.
- Bucher, Alexis J. et al. (1993): *Wissenschaft und Ethik*. Hrsg. von Eifler, Günter und Saame, Otto. Mainz: Johannes Gutenberg -Universität.
- Butter, Oskar: (1929): Mravnost a svoboda tisku. *Duch novin*, roč. 2, 1929, č. 11, s. 261–264.
- Capponi, Věra (1996): *Co by i moje dcera měla vědět o manželství*. Praha: Motto.
- Casper, Bernhard (1998): *Míra lidství: Rosenzweig a Lévinas*. Praha: Oikúmené.
- Cetl, Jiří (2000): *Ale vždyť to byli filozofové ... Filozofické apokryfy*. Brno: Doplněk.
- Cimrman, Jára (1982): Mezi čtyřma ušima (Výjev ze života vynálezce telefonu G. Bella). In: *Malá encyklopedie českého humoru*. Napsal a sestavil Radko Pytlík. Praha: Československý spisovatel, s. 252–253.
- Clausewitz, Carl von (1996): *O válce. Dílo z pozůstalosti generála Carl von Clausewitze*. 2. vydání. Brno: Bonus A s. r. o.
- Cleese, John – Skynner, Robin (1999): *Rodina a jak v ní zůstat naživu*. Praha: Portál.
- Cole, Edwin Louis (2001): *Komunikace, sex a peníze*. Brno: Postilla.
- Coubertin, Pierre, baron (1977): *Olympijské paměti*. Praha: Olympia.
- Covey, Stephen R. (1999): *Sedm návyků šťastné rodiny: Budování nádherné rodinné atmosféry v dnešním bouřlivém světě*. Praha: Columbus.
- Crombie, David (2002): *Nejhlupejší zákony světa*. Praha: Ikar.
- Cronin, Archibald Joseph (2001): Duncanovic dětátku hvízdá na plicích. In: *Příhody z černého kufříku*. 3. vydání. Praha: Motto.
- Cvekl, Jiří et al. (1964): *Sedmkrát o smyslu filosofie*. Praha: Nakladatelství politické literatury.
- Čermák, Ivo (1990): Existují dvě morálky? (Hledání psychologických zdrojů mravnosti v současné západní psychologii.) *Etika (Bulletin ÚVSV ČSAV Brno)*, 1990, č. 1, s. 69–96. (Stručná charakteristika vývojových stadií morálního usuzování podle L. Kohlberga je na s. 87–90.)
- Černý, Václav (1947): Umění a mravnost. In: *Osobnost, tvorba a boj*. Praha: V. Petr, s. 15–31.
- Činčera, Jan (2002): *Informační etika: Syllabus k bakalářskému studiu informační vědy*. Brno: Masarykova univerzita v Brně.
- Dąbrowski, Stanislaw (1992): Umělec a svědomí. Popis a průzkum problému. *Světová literatura*, roč. 37, 1992, č. 1, s. 95–101.
- Dacík, Tomáš (2000): *Morální ekologie*. Brno: Akademické nakladatelství CERM.
- Deklarace práv dětí (vyhlášená XIV. Valným shromážděním OSN 20. 11. 1959. In: *Dokumenty o lidských právech* (1969). Praha: Mladá fronta.
- Denzler, Georg (1999): *Zakázaná slast: Dva tisíce let křesťanské sexuální morálky*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Deset zásad fair play pro učitele tělesné výchovy a pro trenéry (1992). *Tělesná výchova mládeže*, roč. 58, 1992, č. 5, příloha.
- DeVos, Richard Martin (1996): *Soucitný kapitalismus*. Praha: Pragma.
- Dewey, John (1932): *Demokracie a výchova*. Praha: Jan Laichter.
- Dewey, John (1934): *Mravní zásady ve výchově*. Praha: Dědictví Komenského.
- Diderot, Denis (1956): *Jakub fatalista a jeho pán*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění.
- Diener, Edward. – Crandall, Rick (1978): *Ethics in Social and Behavioral Research*. Chicago: University of Chicago Press.
- Dión Chrysostomos z Prúsy (1969): O významu filosofie pro praktický život. In: *Čtení z antiky*. Praha: Svoboda, s. 189–194.
- Ditz, Gerhard W. (1991): Protestantská etika a tržní hospodářství. In: Ježek, Tomáš: *Antologie liberálního myšlení*. Praha, s. 7–26.
- 24x o demokracii a morálce z pohledu sociologů: *Od ledna do prosince 1990 přemýšleli za vás: Linhart, Jiří aj.* (1990). Praha: Sociologický ústav ČSAV.
- Einstein, Albert (1993): *Jak vidím svět*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Einstein, Albert – Infeld, Leopold (1958): *Fysika jako dobrodružství poznání*. 2. vydání. Praha: Orbis.
- Etika a ekonomie*, (2002). Výkonný redaktor Antonín

- Leitner. Praha: Vysoká škola ekonomická.
- Etika autonomie a autenticity* (1998). Ed. Josef Velek. Praha: Filosofický ústav AV ČR.
- Etika ve veřejné službě pro nové tisíciletí* (2003). Ed. Richard A. Chapman. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Fairhalten. Materialien zur Fairnesserziehung in der Schule.* Deutsche olympische Gesellschaft (1991). Frankfurt am Main: Deutsche olympische Gesellschaft.
- Fichte, Johann Gottlieb (1971): Pátá přednáška. Zkoumání Rousseauových výroků o vlivu umění a vědy na blaho lidstva. In: *Pojem vzdělance.* Praha: Svoboda, s. 61–69.
- Fizzotti, Eugenio (1998): *Být svobodný: Jak svobodně jednat a myslet v konzumní společnosti.* Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství.
- Fleckenstein, Joachim Otto et al. (1967): *Wissenschaft und Ethos: Sechs Vorträge.* Mainz: Johannes Gutenberg-Universität.
- Freud, Sigmund (1990): *O člověku a kultuře.* Praha: Odeon.
- Frolov, Ivan Timofejevič – Judin, Boris Grigorjevič (1988): *Etika vedy: Problémy a diskúzie.* Bratislava: Pravda.
- Fromm, Erich (1996): *Umění milovat.* Praha: Nakladatelství J. Šimona.
- Fuller, Lon L. (1998): *Morálka práva.* Praha: Oikúmené.
- Furger, Franz (2003): *Etika seberealizace, osobních vztahů a politiky.* Praha: Academia.
- Gaarder, Jostein (2002): *Sofin svět: Román o dějinách filosofie.* Praha: Albatros.
- Gándhí, Móhandás Karamčand (1924): *Ethické náboženství.* Praha: Sfinx.
- Ganther, Heinrich (1992): Vlastnictví a sociální spravedlnost. Poznámky k teorii Rawlse a Nozicka. *Etika (Interdisciplinární časopis pro teoretickou a aplikovanou etiku)*, roč. 4, 1992, č. 3, s. 49–56. Brno.
- Gardavský, Vítězslav (1967): *Bůh není zcela mrtev. Úvaha o křesťanském teismu a marxistickém ateismu.* Praha: Československý spisovatel.
- Ginzburgová, Jevgenija (1992): *Strmá cesta. Kronika z časů kultu osobnosti.* Praha: Odeon.
- Glogar, Alois (1969): Diltheyova filosofie. In: *Filosofie, etika, člověk.* Knihnice odborných a vědeckých spisů Vysokého učení technického v Brně, sv. B–10, 1969, s. 5–58.
- Gore, Al (2000): *Země na misce vah.* Praha: Argo.
- Grein – Funk, Eberhard (1988): *Soldat und Ethik.* St. Ottilien: EOS Verlag.
- Grigulevič, Iosif Romualdovič (1982): *Dějiny inkvizice.* 2., přepracované vydání. Praha: Svoboda.
- Grišin, E. A. (1978): *Profesionálně-etická příprava učitele v sístave vysokoškolského pedagogického vzdělávání.* Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatelstvo.
- Guardini, Romano (1997): *Životní období: Jejich etický a pedagogický význam.* Praha: Zvon.
- Habermas, Jürgen (2003): *Budoucnost lidské přirozenosti: Na cestě k liberální eugenice?* Praha: Filosofia.
- Hála, Vlastimil (2000): *Možnosti hodnotové etiky.* Praha: Filosofia.
- Halačka, Jiří (1987). *Úvod do studia učitelství a etika učitelského povolání.* Brno: Vysoká škola zemědělská.
- Haldane, John Burden Sanderson (1948): *Vliv technického pokroku na pokrok mravní.* Praha: Život a práce.
- Hamšík, Dušan (1969): *Spisovatelé a moc.* Praha: Československý spisovatel.
- Häring, Bernhard (1996): *Láska je víc než příkázání.* 2. vydání. Praha: Vyšehrad.
- Hass, Aron (1999): *Morální inteligence: Jak rozvíjet a kultivovat dobro v nás.* Praha: Columbus.
- Hašek, Jaroslav (1960): *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války,* díl I.–IV. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění.
- Haškovcová, Helena (1998): *České ošetrovatelství: praktická příručka pro sestry, 9. Jak se učit a jak se naučit lékařskou etiku.* Brno: Institut pro další vzdělávání pracovníků ve zdravotnictví.
- Haškovcová, Helena (1998): *Manuálek o etice a vstřícném chování pro zdravotní laboranty, popřípadě laboratorní pracovníky.* Praha: Galén.
- Haškovcová, Helena (2000): *České ošetrovatelství: Praktická příručka pro sestry, 5. Manuálek o etice pro zdravotní sestry.* Brno: Institut pro další vzdělávání pracovníků ve zdravotnictví.
- Haškovcová, Helena (2002): *Lékařská etika.* 3., rozšířené vydání. Praha: Galén.
- Hausmann, Jiří (1949): Kde domov můj? In: *Knihy satir.* Uspořádali Bedřich Václavek a Donát Šajner. Praha: Svoboda, s. 313–313.
- Havel, Václav (1989): *Politika a svědomí (únor 1984).* In: Havel, Václav, *Do různých stran. Eseje a články*

- z let 1983–1989. Uspořádal Vilém Prečan. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 41–59.
- Havel, Václav (1991): *Letní přemítání*. Praha: Odeon.
- Hayek, Friedrich August von (1991): *Právo, zákonodárství a svoboda. Nový výklad liberálních principů spravedlnosti a politické ekonomie. 2. Fata morgana sociální spravedlnosti*. Praha: Academia.
- Hazard, Geoffrey C. (1978): *Ethics in Practice of Law*. New Haven: Yale University Press.
- Heidbrink, Horst (1997): *Psychologie morálního vývoje*. Praha: Portál.
- Heidegger, Martin (1962): *Die Technik und die Kehre*. Pfullingen: Neske.
- Heinemann, Frank (1959): Ethik. In: *Die Philosophie im XX. Jahrhundert. Eine enzyklopädische Darstellung ihrer Geschichte, Disziplinen und Aufgaben*. Stuttgart: E. Klett.
- Hejl, Vilém (1990): *Zpráva o organizovaném násilí*. Praha: Univerzum.
- Henriksen, Ian-Olav (2000): *Blízké a vzdálené: Etické teorie a principy práce s lidmi*. Boskovice: Nakladatelství Albert.
- Hertz, Noreena (2003): *Plíživý převrat: Globální kapitalismus a smrt demokracie*. Praha: Dokořán.
- Herzogová, Zuzana (1997): *Základy filosofie a profesní etiky*. Praha: Policejní akademie ČR.
- Herzogová, Zuzana (2000): *Policejní etika v dokumentech*. Praha: Policejní akademie ČR.
- Herzogová, Zuzana (2003): *Policejní etika*. Praha: Policejní akademie ČR.
- Hlavoň, Karel: *Náboženství a morálka: Příspěvek ke kritice křesťanské morálky*. Praha: Horizont.
- Hnízdil, Jan et al. (2000): *Doping aneb zákulisí vrcholového sportu*. Praha: Grada.
- Hodovský, Ivan – Sedlák, Jiří (1994) *Etika ve společnosti a v povoláních*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Hodovský, Ivan – Sedlák, Jiří (1995) *Z dějin morálních teorií*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Höffner, Josef (1999): *Manželství a rodina*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Hogenová, Anna (1997): *Etika a sport*. Praha: Karolinum.
- Honneth, Axel (1996): *Sociální filosofie a postmoderní etika*. Praha: Filosofía.
- Chadim, Otmar (2003): *Jak získat a udržet muže a ženu, manželský vztah: přes mužovy koníčky a touhu po svobodě a ženiny kamarádky a touhu po jistotách?* Praha: Adonai.
- Ivanová, Kateřina et al. (1998): *Kapitoly z lékařské etiky*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Jančář, Josef – Krist, Jan (1999): *Ethics and Traditional Folk Culture: Study on Moral Consciousness and Contact in Manifestations of Traditional Folk Culture*. Strážnice: Institute of Folk Culture in Strážnice.
- Janet, Paul (1896): *Dějiny vědy politické se zřetelem k mravovědě*, 1–2. Praha: Jan Laichter.
- Jankovský, Jiří (2003): *Etika pro pomáhající profese*. Praha: Triton.
- Jankowski, Henryk (1966): *Umění žít*. Praha: Nakladatelství politické literatury.
- Janoš, Karel (1993): *Informační etika*. Praha: Triton.
- Jaspers, Karl (1991): *Otázka viny. Příspěvek k německé otázce*. 2. vydání. Praha: Mladá fronta.
- Jelínková, Věra (1990): *Exilová a samizdatová literatura*. Brno: Státní vědecká knihovna.
- Jícha, Jan (2002): *Prevít na vysoké aneb jak vystudovat a nezblbnout*. Praha: Ivo Železný.
- Jonas, Hans (1997): *Princip odpovědnosti: Pokus o etiku pro technologickou civilizaci*. Praha: Oikúmené.
- Kádner, Otakar (1909–1923): *Dějiny pedagogiky*. Praha: Unie.
- Jouvenel, Bertrand de (1998): *Etika přerodělování*. Praha: Občanský institut.
- Kaizl, Josef (1894): *Etika a socialismus. Naše doba*, 1894, s. 81–92.
- Kant, Immanuel (1999): *K věčnému míru: Filosofický projekt: o obecném určení: je-li něco správné v teorii, nemusí se to ještě hodit pro praxi*. Praha: Oikúmené.
- Kantorek, Pavel (1991): *Bajky vědecké pro každého*. Praha: Svět v obrazech a. s.
- Kapferer, Jean Noël (1993): *Fáma – nejstarší médium světa*. Praha: Práce.
- Kaplický, Václav (2000): *Kladivo na čarodějnice*. Praha: Český klub.
- Kárníková, Jitka (1997). *Etika v podnikání a v řídicí práci*. Praha. Vysoká škola ekonomická.
- Kästner, Erich (1968): *Fabian (Příběh moralisty)*. Praha: Svobodné slovo.
- Kishon, Ephraim (2003): *Picassova sladká pomsta. Výpravy do moderního umění*. Praha: Epoque.
- Kodex sportovní etiky (1992). *Tělovýchovný pracovník*, 1992, č. 19, s. 5–8.
- Koestler, Arthur (1992): *Tma o polednách*. Praha: Odeon.

- Kohák, Erazim (2000): *Zelená svatozář: Kapitoly z ekologické etiky*. 2., přepracované vydání. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Kohák, Erazim (2001): *Orbis Bene Vivendi*. Praha: Junák – svaz skautů a skautek.
- Kohlberg, Lawrence (1976): Moral Stages and Moralisation. The Cognitive-Developmental Approach. In: *Moral Development and Behavior*, ed. Lickona, Thomas. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Kohout, Jaroslav (1956): Alespoň čtvrtou lekcí. In: *Kantorův zápisník*. 2. vydání. Praha: Práce, s. 25–34.
- Kolář, Petr (1997): *Logika a etika: Úvod do metaetiky*. Praha: Filosofia.
- Komenský, Jan Amos (1952): Náprava rodin jako část nápravy. In: Komenský, Jan Amos, *Všenáprava (Panorthosis) Všeobecné porady o nápravě věcí lidských (část šestá)*. Praha: Orbis, s. 254–256.
- Komenský, Jan Amos (1966): Anděl míru. In: Komenský, Jan Amos, *Vybrané spisy IV*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, s. 501 ad.
- Komenský, Jan Amos (1966): Zákony školy dobře spořádané. In: Komenský, Jan Amos, *Vybrané spisy II*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, s. 267–302.
- Komenský, Jan Amos (1984): *Labyrint světa a ráj srdce*. Praha: Odeon.
- Komenský, Jan Amos (1992): *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, sv. 1–3. Praha: Svoboda.
- Kořenek, Josef (1996): *Úvod do lékařské etiky*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci – Lékařská fakulta.
- Kosík, Karel (1968): (Projev – bez názvu). In: *IV. sjezd Svazu čs. spisovatelů. (Protokol.) Praha 27.–29. června 1967*. Praha: Československý spisovatel.
- Kozohorská, Marcela (2003): *Realita úspěšné ženy, manželky a matky*. Dobříš: Vydavatelství triumfální víra.
- Kratochvíl, Stanislav (2000). *Manželská terapie*. 3., rozšířené vydání. Praha: Portál.
- Krejčí, František (1922): *Positivní etika jakožto mravouka na základě přirozeném*. Praha: Jan Laichter.
- Krejčí, František (1932): *Politika a mravnost*. Praha: Volná myšlenka.
- Kropotkin, Petr Aleksejevič (2000): *Anarchistická etika*. Olomouc: Votobia.
- Krsková, Alexandra (1989): Potřebují právníci profesijní etiku? *Právní obzor*, roč. 73, 1990, č. 10, s. 846–863.
- Krsková, Alexandra (1990): Etika právnického povolání. *Justičná revue*, roč. 42, 1990, č. 6, s. 25–28.
- Křivánek, Arnošt (1999): *Obecná, sociální a profesní etika*. Brno: Vojenská akademie.
- Kübler-Ross, Elisabeth (1995): *Odpovědi na otázky o smrti a umírání. (Etický manuál pro mediky, lékaře a sestry)*. Praha: Tvorba s. r. o.
- Kučerová, Stanislava (1996): *Člověk – hodnoty – výchova: Kapitoly z filosofie výchovy*. Prešov: ManaCon.
- Küng, Hans (1992): *Světový étos projekt*. Zlín: Archa.
- Küng, Hans (1997): *Prohlášení ke světovému étosu: Deklarace Parlamentu světových náboženství*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Küng, Hans (2000): *Světový étos pro politiku a hospodářství*. Praha: Vyšehrad.
- Kunovská, Eva (1976): *Vědu dělají lidé*. Praha: Pressfoto.
- Kusin, Vasko et al. (1998): *Humánná ekológia a etika životného prostredia: Ekofilozofické reflexie environmentálnej výchovy*. Bratislava: Slovenská technická univerzita.
- Lafargue, Paul (1926): *Právo na lenost*. Praha: R. Rejman.
- Leopold, Aldo (1991): Etika Země. *Filosofický časopis*, roč. 39, 1991, č. 6, s. 1010–1026.
- Lévinas, Emmanuel (1997): *Být pro druhého*. Praha: Zvon.
- Librová, Hana (1992): „Deep ecology“ – živá větev ekologické etiky. *Universitas*, roč. 4, 1992, č. 1, s. 18–22. Brno.
- Lindsey, Jonathan A. – Prentice, Ann. E. (1985): *Professional Ethics and Librarians*. Phoenix (Arizona): Oryx Press.
- Loevinger, Jane (1997): Stages of Personality Development. In: Hogan, Robert – Johnson, John – Briggs, Stephen, ed., *Handbook of Personality Psychology*. San Diego: Academic Press, s. 199–208.
- Lorenz, Konrad (1990): *8 smrtelných hříchů*. Praha: Panorama.
- Lorenz, Konrad (1992): *Takzvané zlo*. Praha: Mladá fronta.
- Lovelock, James (1994): *Gaia – živoucí planeta*. Praha: Mladá fronta.
- Ludvíková, Marta (1994): *Co vy na to, pane Komenský? Kroměříž: Vlastním nákladem*.
- Luknič, Arnold Steve (1994): *Štvrtý rozmer podnikania: Etika pre manažerov, pre školy, pre každého*. Bratislava: Slovak Academia Press.
- Macek, Josef (1915): *Mravní názory Adama Smitha*.

- In: *Program Čs. akademie obchodní*. Praha: Vlastním nákladem.
- Máchal, Aleš – Vlašín, Mojmír (1996): *Desatero domácí ekologie: Praktický rádce, jak se nejen doma chovat šetrněji k životnímu prostředí*. 2., upravené vydání. Brno: Ekocentrum.
- Machiavelli, Niccolò (1969): *Vladař; Život Castruccio Castracaniho z Lukky*. Praha: Odeon.
- Machiavelli, Niccolò (2001): *Úvahy o vládnutí a vojenství*. Praha: Argo.
- Machovec, Milan (1990): *Ježíš pro moderního člověka*. Praha: Orbis.
- Maliarik, Ján K. (1996): *Slovo k morálnej výchove: Prednáška kňaza Jána Maliarika prichystaná pre 6. medzinárodný kongres pre morálnu výchovu v Krakove*. Veselí na Moravě: O. Doležal.
- Malina, Jaroslav, a kolektiv (1993): *O tvořivosti ve vědě, politice a umění*, I–III. Brno – Boskovice – Praha: Nadace Universitas Masarykiana v Brně – Nakladatelství Albert – Masarykova univerzita v Brně – Moravské zemské muzeum v Brně – Nakladatelství Svoboda – Nakladatelství Jota.
- Malina Jaroslav (1997): *Smrt profesora a jiné příběhy z univerzitního prostředí*. Brno: Nakladatelství Georgetown – Nakladatelství a vydavatelství NAUMA.
- Malina, Jaroslav, a kolektiv (2003): *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy*. Brno: Akademické nakladatelství CERM – Nakladatelství a vydavatelství NAUMA.
- Malý, Ivan (1998): *Lékařská etika v chirurgii*. Praha: Galén.
- Manažerská etika: inspirace pro 21. století* (2000). Kolektiv autorů, ed. Zdeněk Dyrtl. Hradec Králové: Nucleus HK.
- Manifest českých spisovatelů z května 1917*. K 20. výročí vydala Národní rada československá. Proslav univ. prof. dr. Václava Vojtíška při slavnostní schůzi NŘČ. Příloha: Projev spisovatelů s podpisy (1937). Praha: Národní rada československá.
- Marcuse, Herbert (1991): *Jednorozměrný člověk: Studie o ideologii rozvinuté industriální společnosti*. Praha: Naše vojsko.
- Markesová, Jana (2003): *Vliv podnikatelské etiky na ekonomické výsledky malých a středních podniků*. Brno: Vysoké učení technické.
- Masaryk, Tomáš Garrigue (1929): *O ženě*. Praha: Čin.
- Masaryk, Tomáš Garrigue (1936): *Stát a revoluce*. Praha: Čin.
- Matka Tereza (vlastním jménem Bojaxhiová, Agnes Gouxha) (1994): *Rozdávat se druhým*. Praha.
- Mickiewicz, Adam (1976): *Konrád Wallenrod*. Praha: Odeon.
- Mihulová, Marie – Svoboda, Milan (2001): *Vědomí pokory: Rozhovor s Einsteinem*. 2. vydání. Liberec: Santal.
- Mill, John Stuart (1890): *Poddanství žen*. Praha: Nakladatelství a vydavatelství Čas. čs. studentstva.
- Moldan, Bedřich (1985): *Přežije technika rok 2000? Hledání ekotechniky*. Praha: Státní nakladatelství technické literatury.
- Moldan, Bedřich (1992): *Ekologie, demokracie a trh*. Praha: Informatorium.
- Molitor, Bruno (1998): *Etika hospodářství*. Praha: Česká křesťanská akademie.
- Morée, Peter C. A. (2001): *Člověk a příroda: Bludný kruh?* Brno-Heršpice: EMAN.
- Možný, Ivo (1990): *Moderní rodina: Mýty a skutečnost*. Brno: Blok.
- Mündl, Kurt (1992): *Zachraňme naději. Rozhovory s Konradem Lorenzem*. Praha: Panorama.
- Munzarová, Marta (2000): *Vybrané kapitoly z lékařské etiky. II. Aktuální etická problematika některých lékařských oborů*. Brno: Masarykova univerzita v Brně.
- Munzarová, Marta (2000): *Vybrané kapitoly z lékařské etiky. III. Kodexy lékařské etiky a jiná etická doporučení*. Brno: Masarykova univerzita v Brně.
- Munzarová, Marta (2000): *Vybrané kapitoly z lékařské etiky. IV. K etické problematice výzkumu za účasti lidských subjektů*. Brno: Masarykova univerzita v Brně.
- Munzarová, Marta (2002): *Úvod do studia lékařské etiky a bioetiky*. 2., doplněné vydání. Brno: Masarykova univerzita v Brně.
- Munzarová, Marta (2002): *Vybrané kapitoly z lékařské etiky. I. Smrt a umírání*. 2., opravené vydání. Brno: Masarykova univerzita v Brně.
- Murín, Gustáv (1999): *Sex kontra kultura*. Ze slovenského originálu *Pud kontra kultúra* přeložila Jarmila Wankeová. Praha: Nakladatelství Hynek.
- Na lavici obžalovaných justice*. – Trináctidílný seriál v ČT (7. 1. až 1. 4. 1999).
- Nasreddinovy taškařice* (1956). Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění.

- Novák, Tomáš (1996): *Kolik podob má manželský vztah?* Praha: Motto.
- Nuska, Bohumil (1997): *Symbolový substrát hodnotových soustav: Ke struktuře etických a estetických axiologií.* Liberec: Scholé Filosofía.
- O čs. vězeňství. *Sborník Charty 77* (1990). Sestavili a uspořádali Jiří Gruntorád a Petr Uhl. Praha: Orbis.
- O trestu smrti – anketa (1923). Uspořádali Emanuel Chalupný a Ondřej Kypr. Praha: Sociální služba.
- Obrdlík, Antonín (1937): *Povolání a veřejné blaho: Prestiž povolání a veřejné blaho ve světle sociálních postojů.* Praha: Orbis.
- Od narození do smrti: *Etické problémy v lékařství* (2000). Ed. Thomasma, David C. – Kushnerová, Thomasine. Praha: Mladá fronta.
- Ondok, Josef Petr (1998): *Člověk a příroda: hledání etického vztahu.* Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství.
- Ortega y Gasset, José (1968): *The Dehumanisation of Art and Other Essays on Art, Culture and Literature.* New Jersey – Princeton: University Press.
- Osho (1992): *Od sexu k nadvědomí.* (5 přednášek indického myslitele.) Praha: Pragma.
- Patočka, Jan (1990): Války 20. století a 20. století jako válka. In: Patočka, Jan: *Kacířské eseje o filosofii dějin.* Praha: Academia, s. 127–143.
- Peck, Morgan Scott (2001): *Odmítnutí duše: Duchovní a lidské perspektivy eutanazie a umírání.* Praha: Pragma.
- Peck, Morgan Scott (2003): *Svět, který čeká na zrození: Návrat k civilizovanosti.* Praha: Argo.
- Perstická, Dagmar (1990): *Ludvík Aškenázy a ti druzí: Informace o umlčované a zamlčované literatuře.* Brno: Státní vědecká knihovna.
- Perstická, Dagmar – Přerostová, Lea (1991): *Dominik Tatarka a ti druzí: Informace o umlčované a zamlčované slovenské literatuře.* Brno: Státní vědecká knihovna.
- Peschke, Karl-Heinz (1999): *Křesťanská etika.* Praha: Vyšehrad.
- Pešková, Jaroslava – Schücková, Ladislava (1991): *Já, člověk ... Jak dělat vědu o člověku dnes a zítra.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Petr, Lubomír – Svoboda, Jiří (1991): *Exilová a samizdatová literatura.* Díly 1+2. Ostrava: Meta.
- Picek, Jan (1992). *Svědomy komunistů.* Praha: Mistrál.
- Pisarenko, Viktorija Ivanovna – Pisarenko, I. Ja. (1986): *Pedagogičeskaja etika.* Minsk: Narodnaja osveta.
- Plachetka, Jiří (2002): *Encyklopedie Švejk – Švejkův breviář.* Praha: Adonai.
- Platon (1969): *Obrana Sokrata. O základech občanského soužití [dialog Kriton].* In: *Čtení z antiky. Rozhlasová Antická knihovna, cyklus četby ze starověkých myslitelů.* Praha: Svoboda, s. 53–65.
- Plzák, Miroslav (2002): *Taktika a strategie v lásce.* 2. vydání. Praha: Motto.
- Poláková, Eva (2002): *Štúdie na tému etika a rómska problematika.* Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre – Pedagogická fakulta.
- Popelová, Jiřina (1979): *Étos a práce: O etice povolání.* Praha: Mladá fronta.
- Proč nejsem komunistou.* Odpovědi K. Čapka aj. na anketu Přítomnosti [v roce 1924]. (1990). Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Profesní etika učitelství,* ed. Dorotíková, Soňa (2003). Praha: Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta.
- Putnová, Anna (2001): *Společenský styk, rétorika, etika podnikání: Pro obor Podnikové finance a obchod; studijní text pro kombinované studium.* Brno: Zdeněk Novotný.
- Putnová, Anna (2003): *Sociální vztahy a etika podnikání.* Brno: Zdeněk Novotný.
- Pyšný, Ladislav (1998): *Zdravotní rizika zneužití anabolických steroidů.* Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně.
- Rádl, Emanuel (1928): *Revise pokrokových ideálů v národní škole.* Praha: Dědictví Komenského.
- Radvan, Eduard (1999): *Mravní aspekty vojenství a vojenské činnosti. (O etice vojenského povolání).* Brno: Vojenská akademie v Brně.
- Radvan, Eduard (2004): *Problém bezpečnosti v politickém a etickém myšlení. Příspěvek k diskusi o etice vojenství, vojenské činnosti, služby a profese.* Brno: Centrum strategických studií.
- Razumnyj, Vladimir Aleksandrovič (1959): *Etičeskoje i estetičeskoje v iskusstve.* Moskva: Iskusstvo.
- Reagan, Charles E. (1971): *Ethics for Scientific Researchers.* 2d ed. Springfield (Illinois): Thomas.
- Remišová, Anna (1996): *Úvod do podnikatelské etiky.* Bratislava: Ekonóm.
- Remišová, Anna (1999): *Manažerská etika.* Bratislava: Ekonóm.
- Remišová, Anna (2000): *Etika a ekonomika.* Bratislava: Ekonomická univerzita v Bratislavě.
- Remišová, Anna – Gažová, Viera (1998): *Vybrané kapitoly z etiky a kulturologie.* Bratislava: Ekonóm.

- Rezek, Petr (1996): *Spravedlnost jako zdatnost*. Praha: Oikúmené.
- Richta, Radovan, a kolektiv (1966): *Civilizace na rozcestí: Společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce*. Praha: Svoboda.
- Richter, Václav (1997): *Kantorské překlepy aneb Mudrosloví lidu učitelského*. Beroun: Bena.
- Robinson, John A. T. (1969): *Čestně o Bohu*. Praha: Mladá fronta.
- Rodičovská péče a zajišťování léčby pro svědky Jehovovy (2000). New York: Watchtower Bible and Tract Society of New York.
- Rolný, Ivo (2003): *Etika v podnikové strategii: Metodologické postupy integrace etiky do podnikové strategie*. Brno: Brno International Business School.
- Rolný, Ivo – Lacina, Lubor (2001): *Globalizace, etika, ekonomika*. Boskovice: Nakladatelství Albert.
- Rorty, Richard McKoy (1991): Veda ako solidarita. In: *Za zrkadlom moderny: Filozofia posledného dvadsaťročia*. Bratislava: Archa, s. 193–208.
- Rosen, Margery D. (1996): *Manželství bez krizí*. Frýdek-Místek: Alpress.
- Rotter, Hans (1997): *Osoba a etika: K základům morální teologie*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Rotter, Hans (1999): *Důstojnost lidského života: Základní otázky lékařské etiky*. Praha: Vyšehrad.
- Rotter, Hans (2003): *Sexualita a křesťanská morálka*. Praha: Vyšehrad.
- Rousseau, Jean Jacques (1989): Rozprava o vědách a uměních, neboli o tom, zda obnova věd a umění přispěla k očistě mravů. In: Rousseau, Jean Jacques: *Rozpravy*. 2., rozšířené vydání. Praha: Svoboda.
- Russell, Bertrand (1931): *Manželství a mravnost*. Praha: Aventinum.
- Salač, Jaroslav (2000): *Rozpor s dobrými mravy a jeho následky v civilním právu: Obsahové meze platnosti právních úkonů (smluv) z hlediska rozporu se zákonem, dobrými mravy a veřejným pořádkem*. Praha: C. H. Beck.
- Sayers, Sean (1992): Dopad tržní ekonomiky na člověka. *Etika (Interdisciplinární časopis pro teoretickou a aplikovanou etiku)*, 1992, č. 1, s. 60–68. Brno.
- Sedlák, Jiří (1994): K potřebě „zelené filosofie a etiky“. *Universitas*, 1994, č. 1, s. 57–59. Brno.
- Sedlák, Jiří (1995): *Inocenc Arnošt Bláha*. Boskovice – Brno: Nakladatelství Albert – Vydavatelství Masarykovy univerzity.
- Sedlák, Jiří (1996): *Úvod do práce s informacemi*. 1. díl: *Jak studovat a jak zpracovat seminární, ročníkovou a diplomovou práci*. 2. díl: *Jak informaticky vychovávat žáky na základních a středních školách*. Brno: Masarykova univerzita – Pedagogická fakulta.
- Sedlák, Jiří (1997): K problematice tzv. mediální etiky. In: *Sborník Vojenské akademie v Brně*, ř. C–D, 1997, č. 2, s. 18–25. Brno: Vojenská akademie.
- Sedlák, Jiří (2002): Komenského etika (Pokus o náčrt). *Studia Comeniana et historica*, roč. 32, 2002, č. 67–68, s. 177–184. Uherský Brod: Muzeum J. A. Komenského.
- Sedlák, Jiří (2003): K etickým aspektům „práva ozbrojených konfliktů“. In: *Sborník Vojenské akademie v Brně*, ř. C–D, 2003, zvláštní č. 3, s. 104–114. Brno: Vojenská akademie.
- Sedlák, Jiří (2003): *Z mého zápisníku (Výběr prací hlavně z Univerzitních novin)*. Brno: Nadace Universitas Masarykiana Brno – Akademické nakladatelství CERM – Nakladatelství a vydavatelství NAUMA.
- Seed, John (1993): *Myslet jako hora. Shromáždění všech bytostí [za záchranu Země]*. Prešov: Zelená nádej.
- Sekot, Aleš (2003): *Sport a společnost*. Brno: Nakladatelství Paido.
- Sen, Amartya (2002): *Etika a ekonomie*. Praha: Vyšehrad.
- Shapiro, Ian (2003): *Morální základy politiky*. Praha: Karolinum.
- Schlegelová, Jaroslava et al. (1992): *Etika a armáda*. Praha: Magnet-Press.
- Schopenhauer, Arthur (1991): *Eristická dialektika*. Havlíčkův Brod: Vydavatelství a nakladatelství en.
- Schweitzer, Albert (1986): *Kultúra a etika*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- Schweitzer, Albert (1996): *Závod s časem*. Vybral a uspořádal Erazim Kohák aj. Praha: Torst.
- Sienkiewicz, Henryk (2003): *Quo vadis*. Praha: Český klub.
- Skoblík, Jiří (1997): *Přehled křesťanské etiky*. Praha: Karolinum.
- Skupnik, Jaroslav (2002): Manželství a sexualita z antropologické perspektivy. In: Malina, Jaroslav, ed., *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie: Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů*, 7. svazek. Edice Scientia Nadace Universitas Masarykiana. Brno: Masarykova univerzita v Brně – Nakladatelství a vydavatelství NAUMA.

- Slepička, Pavel et al. (2000): *Problematika dopingu a možnosti dopingové prevence*. Praha: Karolinum.
- Slonková, Sabina – Kubík, Jiří (2001): *Tíha olova: A co jsme do novin nepsali*. Praha: Pragma.
- Smékal, Vladimír (2002): *Pozvání do psychologie osobnosti: Člověk v zrcadle vědomí a jednání*. Brno: Barrister & Principal.
- Smith, Adam (2001): *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Nové, přepracované vydání opatřené margináliemi. Praha: Liberální institut.
- Snyder, Gary (2002): *Místo v prostoru: Etika, estetika a vodní předěly*. Praha: Maťa – Dharma Gaia.
- Sokol, Jan (2002): *Filosofická antropologie: Člověk jako osoba*. Praha: Portál.
- Sokol, Jan – Pinc, Zdeněk (2003): *Antropologie a etika*. Praha: Triton.
- Sokolovský, Petr (2003): *Ethik der Globalisierung*. Hradec Králové: Prion.
- Solov'jev, Vladimír Sergejevič (1997): *Tři rozhovory o válce, pokroku a konci světových dějin obsahující krátkou legendu o Antikristu a několik menších příložených statí*. Praha: Zvon.
- Solov'jev, Vladimír Sergejevič (2000): *Čtení o bohodivství*. Velehrad: Refugium Velehrad – Roma.
- Solženicyn, Alexander (1990): *Souostroví Gulag*. 3 díly. 2., upravené vydání. Praha: OK – Centrum.
- Spaemann, Robert (1998): *Štěstí a vůle k dobru: Pokus o etiku*. Praha: Oikúmené.
- Studený, Jiří (1999): *Etický kodex soudobého umění*. Praha: Český spisovatel.
- Sutor, Bernhard H. (1996): *Politická etika*. Praha: Oikúmené.
- Sviták, Ivan (1967): *Desatero přikázání pro mladého intelektuála (z nevědecké antropologie)*. *Student*, 1967, č. 11.
- Šalda, František Xaver (1948): *Ethika dnešní obrody aplikovaného umění*. In: *Boje o zítřek: Meditace a rapsodie*. 6. vydání. Praha: Melantrich, s. 147–151.
- Šalda, František Xaver (1948): *Umění a náboženství*. In: *Studie o umění a básnících*. Praha: Hynek, s. 9–37.
- Šiler, Vladimír (1996): *Etika ochrany zvířat*. Ostrava: Scholaforum.
- Šiler, Vladimír (1996): *Etika reklamy*. Ostrava: Scholaforum.
- Šimek, Jiří et al. (2002): *Etické aspekty transformací zdravotnických systémů v rozvinutých státech světa*. Praha: Karolinum.
- Šimek, Jiří – Špalek, Vladimír (2003): *Filosofické základy lékařské etiky*. Praha: Grada.
- Šmajš, Josef (1997): *Ohrožená kultura: Od evoluční ontologie k ekologické politice (Přednášky z ekologické filosofie)*. 2., rozšířené vydání. Praha: Hynek.
- Šmarda, Jan (2002): *Etické problémy genetiky*. In: Šmarda, Jan, *V odraženém světle: Z komentářů, úvah, esejů, causerií a vzpomínek patnácti let*, s. 52–57. Brno: Nadace Universitas Masarykiana – Nakladatelství a vydavatelství NAUMA.
- Šoltés, Ladislav et al. (2001): *Vybrané kapitoly z medicínskej etiky*. Bratislava: Vydavateľstvo Univerzity Komenského.
- Štefánek, Anton (1936): *Mravnost a literatúra*. Zvláštny odtlačok ze *Slovenských smerov*, roč. 3, 1936, č. 8–9.
- Štoll, Ladislav (1950): *Třicet let bojů za českou socialistickou poesii*. Praha: Orbis.
- Šulová, Lenka (1995): *Jak učit výchovu k manželství a rodičovství?* Praha: Grada.
- Táborský, Václav (1997): *Jak vykastrovat letícího čmeláka*. Praha: HAK.
- Tisk – sedmá velmoc: úloha tisku a etika novinářské práce při rozvoji demokracie: Výbor z příspěvků Literární soutěže o Cenu Jana Masaryka, IV. ročník, 1999 (2001)*. Praha: Janua.
- Toffler, Alvin (1992): *Šok z budoucností*. Praha: Práce.
- Tolstoj, Lev Nikolajevič (1895): *O náboženství a mravnosti*. Praha: Bačkovský.
- Tolstych, Valentin Ivanovič (1977): *Veda a mravnost: Na čom pracujú, o čom diskutujú filozofi*. Bratislava: Pravda.
- Tyrš, Miroslav (1947): *Náš úkol, směr a cíl*. Praha: Nakladatelství Čs. obce sokolské.
- Tyrš, Miroslav (1968): *Hod olympický*. Praha: Olympia.
- Vacek, Pavel (2002): *Morální vývoj v psychologických a pedagogických souvislostech*. 2. vydání. Hradec Králové: Gaudeamus.
- Vácha, Jiří (1992): *Lékařská etika dnes*. *Universitas*, 1992, č. 1, s. 28–32. Brno.
- Válková, Libuše (1997): *Nemocný a jeho rodina*. Praha: Galén.
- Vaněk, Jiří (1997): *Základy sociální a ekonomické etiky*. 2. vydání. Praha: Vysoká škola ekonomická.
- Vašek, Bedřich (1948): *Morálka mezinárodního života*. Praha: Atlas.
- Venden, Morris (1997): *Miluj Boha a dělej co chceš: Nový pohled na staré zásady*. Praha:

- Advent – Orion.
- Venzara, František (1997): *O dvou cestách vývoje lidské moci a jak vypadá světový názor demokracie?* Štěpánov u Olomouce: Světlo pravdy morálního zákona.
- Venzara, František (2001): *Politika demoralizace a re-moralizace.* (Úryvky převážně z denního tisku.) Štěpánov u Olomouce: Světlo pravdy morálního zákona.
- Venzara, František (2002): *Moudrost morálního zákona tvoří základ univerzálního světového názoru čisté demokracie: Pomůcka pro výchovu a sebevýchovu nových kvalitních demokratů.* (839 citátů.) Štěpánov u Olomouce: Světlo pravdy morálního zákona.
- Veritatis splendor.* Encyklika Jana Pavla II. O základech morálního učení církve z 6. srpna 1993. (1994). Praha: Zvon.
- Vidrna, Jan – Náchodský, Zdeněk (2001): *Pracovník justice v ohrožení.* Praha: Institut ministerstva spravedlnosti ČR pro další vzdělávání soudců a státních zástupců.
- Virt, Günther (1999): *Žít až do konce: Etika umírání, smrti a eutanazie.* Praha: Vyšehrad.
- Volkogonov, Dmitrij Antonovič (1975): *Morální vlastnosti důstojníka.* Praha: Naše vojsko.
- Volkogonov, Dmitrij Antonovič (1978): *Vojenská etika.* Praha: Naše vojsko.
- Vrhel, František (2002): Antropologie sexuality: Sociokulturní hledisko. In: Malina, Jaroslav, ed., *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie: Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů*, 4. svazek. Edice Scientia Nadace Universitas Masarykiana. Brno: Masarykova univerzita v Brně – Nakladatelství a vydavatelství NAUMA.
- Všeobecná deklarace lidských práv. Valné shromáždění Spojených národů, 10. 12. 1948.* (1969). Hradec Králové: Kruh.
- Vybíral, Zdeněk (2003): *Vyšokovaný svět: Eseje a glosy z let 1997–2002.* Hradec Králové: Konfrontace.
- Weber, Helmut (1998): *Všeobecná morální teologie.* Praha: Zvon.
- Weber, Max (1929): *Politika jako povolání.* Praha: Orbis.
- Weber, Max (1983): Protestantská etika a duch kapitalizmu. In: *K metodologii sociálních věd.* Bratislava: Pravda.
- Weber, Max (1997). *Autorita, etika a společnost: Pohled sociologa do dějin.* Praha: Mladá fronta.
- Whitehead Alfred North (1970): Matematika a dobro. In: *Matematika a dobro a jiné eseje.* Praha: Mladá fronta, s. 19-36.
- Zborník I: Eeuropské sympóziium o fair play 2. novembra 1991.* Praha a slavnostné odovzdávanie čs. cien fair play za r. 1991 3. novembra 1991 Praha. (1992). Praha – Bratislava.
- Zoščenko, Michail (1985): Psí čich. In: Zoščenko, Michail, *Zpověď a jiné nepřijemnosti.* Praha: Lidové nakladatelství, s. 20–22.
- Zvěřina, Jaroslav – Malina, Jaroslav (2002): Sexuologie pro antropology. In: Malina, Jaroslav, ed., *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie: Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů*, 5. svazek. Edice Scientia Nadace Universitas Masarykiana. Brno: Masarykova univerzita v Brně – Nakladatelství a vydavatelství NAUMA.
- Zvěřina, Josef (1992 a 1994): *Teologie Agapé. Dogmatika.* Sv. 1. 1992, Sv. 2. 1994. Praha: Scriptum.
- Zykmund, Václav (1966): *Umenie a gýč.* Bratislava: Vydavateľstvo Slovenského fondu výtvarného umenia.
- Žák, Jaroslav (1982): *Študenti a kantoři – přírodopisná studie.* Praha: Melantrich.
- Ždanov, Andrej Aleksandrovič (1946): *Případ Zoščenko – Achmatova. Referát sekretáře ÚV VKS/b/.* Praha: Svět v obrazech.

15. Výkladový rejstřík důležitějších jmen a pojmů

Tento rejstřík obsahuje hesla (až na výjimky) jen v nejstručnější podobě – pro první informaci. Podrobnější výklad najdou zájemci v obecných encyklopedických slovnících, nebo v odborných slovnících specializovaných.

Poznámka: Pro opakující se bibliografické údaje antologie (Hodovský, Ivan – Sedlák, Jiří [1994] *Etika ve společnosti a v povoláních*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci) je užitá zkratka ESP a pro bibliografické údaje antologie (Hodovský, Ivan – Sedlák, Jiří [1995] *Z dějin morálních teorií*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci) je použita zkratka DMM. V obou antologiích najdou zájemci i širší podoby medailonů osobností a podrobnější texty.

Anzenbacher Arno (1940), rakouský filosof a teolog, 1972–1981 působil na filosofické a katolické teologické fakultě Vídeňské univerzity, od 1981 je profesorem pro všeobecnou a sociální etiku v Mohuči.

apartheid (nizozemsky oddělování), doktrína a na ní založená politika nejkrajnější rasové diskriminace nebělošského obyvatelstva Jihoafrické republiky; definitivně ukončena v roce 1993.

Aristotelés ze Stageiry (384–322 př. n. l.), řecký filosof a etik, žák Platonův, zakladatel školy peripatetické, vychovatel Alexandra Velikého; nejvýznamnější filosofický spis *Metafyzika* a etický spis *Etika Nikomachova*. (Ukázku z díla viz v DMM, s. 18–22.)

autismus (z řeckého *autos*, „sám“), uzavření se do vnitřního psychického světa.

autorita, vliv osoby či názoru, obvykle vyplývající ze zprostředkování kvalitních hodnot či norem; rozlišuje se autorita přirozená a autorita formální.

Bacon Francis (1561–1626), anglický filosof-empirik, státník, právník, systematik nového vědeckého programu (Instauratio Magna) s požadavky renesance vůči vědě.

Baden-Powell Sir Robert Stephen Smith (1857–1941), britský generál, zakladatel skautingu, spisovatel. (Ukázku z díla viz v ESP, s. 147–149.)

Bayet Albert (1880–1960), francouzský sociolog, čestný tajemník Racionalistické Unie francouzské. (Ukázku z díla viz v ESP, s. 118–119.)

Bell Alexander Graham (1874–1922), americký fyziolog orgánů řeči a fyzik skotského původu; vynalezl mikrofon a zkonstruoval též první použitelný telefon a gramofon.

Bentham Jeremy (1748–1832), anglický právník a etik; redukoval motivy lidského jednání na radost a utrpení a motivy morálky na užitečnost. (Ukázku viz v DMM, s. 78–79.)

Berdajev Nikolaj Aleksandrovič (1874–1948), ruský náboženský existencialista; rozvíjel myšlenku tzv. nového křesťanství a nového středověku (teokracie proti demokracii) jako východisko z duchovních krizí člověka 20. století. (DMM, s. 123–124.)

Bláha Inocenc Arnošt (1879–1960), etik, sociolog, pedagog, lidovýchovný pracovník, publicista, literát, profesor Masarykovy univerzity v Brně; ze sociologických spisů: *Sociologie intelligence*, učebnice *Sociologie*;

hlavní etický spis *Filosofie mravnosti*. (ESP, s. 40–41.)
Boccaccio Giovanni (1313–1375), italský spisovatel; svým vrcholným dílem *Dekameron* významně přispěl k rozvoji italského jazyka a italské národní kultury.

Brecht Bertolt (1898–1956), německý spisovatel, divadelní režisér a teoretik (koncepte epického divadla); divadlo pro něj znamenalo nástroj společenského pokroku.

Bruno Giordano (1548–1600), italský renesanční myslitel; rozpracoval heliocentrismus Mikuláše Koperníka (*viz*) do teorie, v níž tvrdil, že ani Slunce není středem světa, ale pouze jednou z hvězd v nekonečném vesmíru; kritizoval církevní scholastiku; za své nekonvenční myšlení a učení byl v Římě upálen.

burš, důstojnický sluha v c. k. rakousko-uherské armádě.

Carter II. James Earl, zvaný Jimmy (1924), americký politik a státník, prezident USA v letech 1977–1981; jeho nejvyšší prioritou byla otázka lidských práv a antimilitarismus; 2002 Nobelova cena za mír.

Cetl Jiří (1925–2002), český filosof, 1967–1969 stáží ve Vídni a v Darmstadtu, 1970–1990 vedoucí Katedry filosofie na Filosofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně; hlavní spis *Český pozitivismus*. Zabýval se otázkami člověka a jeho duchovního světa.

Clausewitz Carl von (1780–1831), pruský generál a vojenský teoretik; zúčastnil se válek proti revoluční Francii a proti Napoleonovi; v letech 1818–1830 byl ředitelem Všeobecné válečné školy v Berlíně; je autorem německé vojensko-politické doktríny. („Válka je pokračováním politiky jinými prostředky (...), je tedy aktem násilí s cílem donutit protivníka, aby se podřídil naší vůli.“)

Comte Auguste (1798–1857), francouzský filosof, zakladatel pozitivismu, průkopník sociologie; podle Comta vývoj lidstva prošel třemi stadii: teologické, metafyzické, pozitivní. (DMM, s. 91–93.)

Coubertin Pierre de (1863–1937), francouzský humanistický pedagog a historik, iniciátor obnovení olympijských her. (ESP, s. 152–153.)

Cvekl Jiří (1919–1995), český filosof, 1956 docent, 1956–1970 ve Filosofickém ústavu ČSAV; studie *O smyslu filosofie* aj.

Derrida Jacques (1930), francouzský filosof, vycházející ze strukturalismu, fenomenologie a Heideggerovy ontologie; nové pohledy na jazyk, mluvu, písmo.

Descartes René (1546–1650), francouzský filosof, matematik, fyzik a fyziolog; představitel novověkého racionalismu, dualista; hlásal, že pochybovat lze

o všem, ne však o pochybujícím subjektu. („Cogito, ergo sum – Myslím, tedy jsem.“)

Dewey John (1859–1952), zakladatel „chicagské školy pragmatismu“, autor filosofických, logických, psychologických, sociologických aj. spisů. (ESP, s. 128–130.)

Diderot Denis (1713–1784), francouzský filosof a spisovatel, představitel osvícenství, vůdčí osobnost projektu *Encyclopédie (Racionálního slovníku věd, umění a řemesel)*; zabýval se též teorií umění, problematikou společnosti a mravnosti, jejíž očistu spatřuje v návratu k instinktivnímu chování.

Dilthey Wilhelm (1833–1911), německý psycholog, filosof, představitel tzv. filosofie života a duchovních věd; odmítal použití metod přírodních věd v duchovních vědách.

Dubček Alexandr (1921–1992), slovenský politik a státník, symbol Pražského jara 1968, v letech 1990–1992 předseda Federálního shromáždění ČSFR.

Dunant Jean Henry (1828–1910), švýcarský obchodník, humanista; inicioval v Ženevě vznik Mezinárodního výboru pro pomoc raněným (předchůdce Mezinárodního výboru Červeného kříže 1863); spolu s F. Passym dostal 1901 první Nobelovu cenu za mír.

Einstein Albert (1879–1955), americký teoretický fyzik německého původu, tvůrce teorie relativity, 1911–1912 na německé univerzitě v Praze, 1921 Nobelova cena, 1933 emigroval do USA – účast na sestrojení atomové bomby. (ESP, s. 116–117.)

ekonomie, společenská věda, zkoumající ekonomické chování člověka, fungování trhu, alokaci omezených výrobních zdrojů mezi alternativní použití, růst a rozdělování národního produktu a vztahy mezi hlavními ekonomickými agregáty (národní produkt, spotřeba, investice, peněžní zásoba aj.). Pozitivní ekonomie se zabývá popisem a vysvětlováním probíhajících ekonomických procesů; normativní ekonomie se zabývá jejich hodnocením z hlediska ekonomické efektivnosti (blahobytu) a v širším pojetí spojuje efektivní fungování ekonomiky s problematikou sociální a etickou.

ekonomika, systém, ve kterém se uskutečňují hospodářské procesy, tj. procesy výroby, směny, rozdělování, spotřeby, investování aj. vymezené hranicemi státu; podle předmětu činnosti se v ní rozlišuje sektor primární (zemědělství), sekundární (průmysl) a terciární (služby); druhy ekonomiky: zvyková, tržní, příkazová, smíšená; podle vztahu ke státnímu rozpočtu se hospodářské subjekty dělí na organizace podnikatelské, rozpočtové a příspěvkové (ESP, s. 63–83.)

Engliš Karel (1880–1961), český národohospodář

a filosof, profesor národního hospodářství Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně (1919–1939) a Právnické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (1939–únor 1948), první rektor Masarykovy univerzity v roce 1919 a rektor Univerzity Karlovy v roce 1947 (do února 1948), ministr financí v několika československých vládách a guvernér Národní banky československé (1934–1939); vytvořil teleologickou teorii národohospodářskou a vědu o myšlenkovém řádu jako nástroji poznávání skutečnosti.

etika, teorie morálky, filosofické názory na mravnost, na původ a podstatu morálního vědomí a jednání; zdroj mravnosti byl spatřován v Bohu (teologická etika), v přírodě a přirozenosti člověka (naturalistická etika), v apriorním principu (I. Kant, G. W. F. Hegel), v autoritě (aprobativní etika); dělí se na empirickou (deskriptivní) a normativní (preskriptivní).

étos, mravními normami ražené celkové jednání jednotlivce nebo skupiny (například étos určitého povolání), utvářející se zvyky, učením, konsenzem nebo zákonem; v sociokulturní antropologii se pojem étos používá často ve významu všeprostupujícího dominantního integrujícího principu, který vystupuje jako duch kmene nebo národa.

eutanazie, úmyslné usmrcení jiné, zejména nemocné osoby na její žádost nebo ze soucitu; trestní právo České republiky považuje eutanazii za vraždu. Povolená v Nizozemí aj.

feminismus, hnutí usilující o dosažení politické, ekonomické a sociální rovnosti žen s muži, prosazování práv a zájmů žen; vzniklo v druhé polovině 19. století.

Fichte Johann Gottlieb (1762–1813), německý subjektivní idealista; podstatu „já“ vidí v činu, kterým se vytváří vnější svět ve shodě s morálním zákonem. (DMM, s. 80–81.)

filosofie (z řeckého *filein*, „milovat“ a *sofia*, „moudrost, láska k moudrosti“), touha po vědění, jež by obsáhlo celou skutečnost a vyjevilo člověku smysl jeho života, počínání, usilování.

Freud Sigmund (1856–1939), rakouský neurolog a psychiatr; pocházel z moravské židovské rodiny v Příboře, po záboru Rakouska Německem opustil Vídeň a uchýlil se do britského exilu; je zakladatelem významné psychoterapeutické školy a psychoanalýzy jako konceptu vývoje osobnosti a způsobu terapie duševních poruch; léčbu založil zejména na technice volných asociací, výkladu snů a sexuálních podmínek – například z příběhu Oidipa vytvořil model pro

pochopení podvědomých incestních závislostí a komplexů, kterými je ohrožena lidská psychika; jeho dílo, shrnuté v řadě knižních publikací (například *Totem a tabu*, *Tři úvahy o sexuální teorii*, *Úvod do psychoanalýzy*, *Výklad snů*), hluboce ovlivnilo vývoj psychologie, ale i filosofie, literatury, umění (zejména surrealismus) a dalších oborů ve 20. století. (ESP, s. 11–12.)

Galileo Galilei (1564–1642), italský matematik, fyzik a astronom. 1632 donucen církví odvolat heliocentrismus; 1992 papež Jan Pavel II. inkviziční proces plně revidoval.

globalistika, vědecká disciplína zkoumající globální problémy týkající se životních zájmů velké skupiny států nebo celé Země a ohrožující lidstvo (ekologické problémy aj.).

Gottwald Klement (1896–1953), český politik a státník, 1929–1945 generální tajemník Komunistické strany Československa, od 1946 předseda vlády, v čele komunistického převratu 25. 2. 1948, poté prezident.

Hajn Petr (1935), český právník, profesor Katedry obchodního práva na Právnické fakultě Masarykovy univerzity v Brně, od 1980 prorektor Masarykovy univerzity pro výstavbu a rozvoj, od 1990 prorektor pro zahraniční styky.

Hašek Jaroslav (1883–1923), český prozaik a novinář; své zkušenosti z první světové války vyjádřil v románu *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*, v němž odsoudil militarismus a oslavil nezničitelnou vitalitu prostého člověka.

Hayek Friedrich August von (1899–1992), americký ekonom a filosof rakouského původu, působící vědecko-pedagogicky ve Vídni, Londýně, Chicagu, Salzburgu a Freiburgu, jeden z nejvýznamnějších představitelů liberálního myšlení 20. století. Nobelova cena za ekonomii 1974. (ESP, s. 71.)

Hausmann Jiří (1898–1923), český spisovatel – satirik (*Velkovýroba ctnosti* aj.).

hedonismus, etický směr kladoucí slast (hédoné) jako nejvyšší etický princip.

Hegel Georg Wilhelm Friedrich (1770–1831), německý filosof, nejvýznamnější představitel německé klasické filosofie, tvůrce objektivního dialektického idealismu: svět coby světový duch se vyvíjí z absolutní ideje přes své „jinobytí“ (přírodu) k absolutnímu duchu (lidstvu), kde opět prochází třemi stupni: subjektivní duch (individuální vědomí), objektivní duch (právo, morálka, rodina, společnost, stát) a absolutní duch (umění, náboženství, filosofie). (DMM, s. 82–85.)

Heidegger Martin (1889–1976), německý filosof, v centru jehož zájmu stojí otázka bytí, analýza způsobů lidské existence (pobyt člověka ve světě jako starost, bytí k smrti).

Heinemann Fritz (1889–1970), německý filosof, historik filosofie, estetik.

Hitler Adolf (1889–1945), německý politik a státník, 1923 po nezdařeném puči v Mnichově sepsal ve vězení knihu *Mein Kampf* shrnující jeho šovinistické, rasistické a militaristické názory, 1933 říšským kancléřem. Zavedl v zemi nacistickou diktaturu a rozpoutal druhou světovou válku.

hodnota, vyjádření míry významu jakéhokoliv objektu pro člověka; určité hodnoty se připisují objektům teprve hodnocením; hodnoty jsou morální, náboženské estetické, ekonomické; filosofickou disciplínou zabývající se hodnotami je axiologie.

Chamberlain Sir Arthur Neville (1869–1940), britský konzervativní politik a státník, 1937–1940 premiér vlády, stoupenec politiky appeasementu, 1938 účastník mnichovské konference.

informace, sdělení, zpráva, v užším smyslu však zpravidla obsah (poučení ze sdělení či zprávy významné pro komunikaci); v matematice vyjadřuje míru neurčitosti jevu.

Janet Paul (1823–1899), francouzský filosof, eklektik, ovlivnil filosofa H. Bergsona; autor rozsáhlého díla *Dějiny vědy politické se zřetelem k mravovědě*.

Jankowski Henryk (1929), polský filosof a etik, od 1974 profesor Varšavské univerzity.

Jícha Jan (1980), student Filosofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (obor čeština).

Kádner Otakar (1870–1936), český pedagog, profesor Univerzity Karlovy v Praze, autor děl z dějin pedagogiky, z teorie výchovy a organizace školství, spoluredaktor *Veškerých spisů J. A. Komenského*.

Kalvín Jan (1509–1564), francouzský a švýcarský reformátor; vypracoval základy svého pojetí protestantismu, tj. kalvinismu, jehož střediskem se stala Ženeva.

Kant Immanuel (1724–1804), německý filosof, tvůrce tzv. kritického či transcendentálního idealismu; člověk dle něho je mravně autonomní, koná svou povinnost z úcty k mravnímu zákonu – kategorickému imperativu; spisy *Kritika čistého rozumu*, *Kritika praktického rozumu*, *Kritika soudnosti* aj. (DMM, s. 73–75.)

kasárník, trest pro vojáky c. k. rakousko-uherské armády setrvat v kasárnách („domácí vězení“).

King Martin Luther (1929–1968), americký černošský baptistický kazatel a bojovník za práva černošské menšiny v USA; zasloužil se o zrušení segregace; 1964 Nobelova cena za mír; bojoval proti rasové nenávisti po celém světě, chudobě a válce. Zavražděn 4. 4. 1968.

klenkübunky, kliky nařizené v c. k. rakousko-uherské armádě vojákům za trest.

Kohlberg Lawrence (1927–1987), americký sociální psycholog a pedagog; rozvíjel tradici J. Deweye a J. Piageta; autor stadiální teorie morálního vývoje.

Kohout Jaroslav (1927), český sociolog, profesor Vysoké školy ekonomické v Praze, založil Katedru ekonomické sociologie a psychologie, spoluzaložil Fakultu řízení a Čs. sociologickou společnost.

Komenský Jan Amos (1592–1670), český myslitel, pedagog a spisovatel, poslední biskup Jednoty bratrské, filosof, diplomat a politik; autor učebnic, spisů didaktických a pedagogických (*Opera didactica omnia*), i spisů politických (*Anděl míru* aj.) a sociálně nápravných (celoživotní dílo *Obecná porada o nápravě věcí lidských*). (ESP, s. 124–125.)

komisárek, vojenský chléb.

Koperník (latinsky Copernicus) Mikuláš (1473–1543), polský astronom, matematik a lékař; ve svém spisu *De revolutionibus orbium coelestium* (*O oběžích sfér nebeských*), který vyšel v den jeho smrti, objasnil heliocentrickou soustavu.

Kovalevská Sofja Vasiljevna (1850–1991), ruská matematicka, první profesorka matematiky v Evropě (univerzita ve Stockholmu), první žena-členka petrohradské Akademie věd (1889); zabývala se diferenciálními rovnicemi, integrálním počtem a problémy matematické fyziky.

kozelec, trest v c. k. rakousko-uherské armádě – svázání rukou a nohou k sobě za zády.

Küng Hans (1928), německý filosof a teolog, od roku 1960 profesor teologie na univerzitě v Tübingen, 1962 jmenován papežem za oficiálního poradce II. Vatikánského koncilu. (ESP, s. 24–28.)

Kunovská Eva (1938), česká filoložka a autorka literatury faktu; po dějinách literatury se soustředila na dějiny vědy.

legalita, vázanost činnosti státních orgánů, společenských organizací, občanů předpisy.

Leibniz Gottfried Wilhelm (1646–1716), německý matematik a racionalista, namísto substance klade tzv. monady, nejvyšší – božská monada předzjednanou harmonií zajišťuje vztahy všech monad.

Lenin Vladimir Iljič (1870–1924, vlastním jménem Uljanov), ruský filosof, politik a státník, duchovní otec ruského bolševismu, 1900–1905 a 1907–1917 v exilu, po únorové revoluci v Rusku 1917 se vrátil a zorganizoval převzetí moci bolševiky v říjnové revoluci 1917 a založil SSSR.

lénunk, slangový výraz v c. k. rakousko-uherské armádě pro žold.

Leopold Aldo (1887–1948), americký lesník, ekolog, jeden ze zakladatelů etiky životního prostředí, od 1933 vysokoškolský profesor. (ESP, s. 18–19.)

Lévinas Emanuel (1905–1995), francouzský filosof litevského původu, ovlivněný židovským myšlením, rozpracoval fenomenologické motivy intencionality jako vazby na něco, co nás přesahuje, mísí problémy metafyzické s etickými.

libido, v psychoanalýze hypotetická životní mentální a sexuální energie, pocházející z „id“ a provázená sexuálním vzrušením.

Loevinger Jane (1918), americká psychologka, známá svou teorií vývoje ego na základě použití testu, pracuje v oblasti psychometrie, psychoanalýzy a v ženském hnutí.

Lorenz Konrad (1903–1989), rakouský zoolog a ornitolog, jeden ze zakladatelů moderní etologie (nositel Nobelovy ceny za tento obor spolu N. Tinbergenem a K. von Frischem [1973]), autor řady knih; nejznámější díla: *Das sogenannte Böse*, 1963, česky *Takzvané zlo*, 1992; *Die acht Todsünden der zivilisierten Menschheit*, 1973, česky *8 smrtelných hříchů*, 1990; *Der Abbau des Menschlichen*, 1983, česky *Odumírání lidskosti*, 1997. (ESP, s. 20–23.)

lustrační zákon, čs. zákon ze 4. 10. 1991 vylučující z výkonu některých funkcí ve státních orgánech a organizacích osoby, které byly v období 25. 2. 1948–17. 11. 1998 příslušníky a agenty Státní bezpečnosti, Lidových milic, členy Akčních výborů 1948 aj.

Lysenko Trofim Děnisovič (1898–1976), ruský biolog a agronom, odpůrce genetiky, protežovaný samotným Stalinem.

Machiavelli Niccolò (1649–1527), italský renesanční politik, teoretik silného státu, nezávislého na církvi; hybnou silou dějin jsou podle něho nikoliv morální principy, ale zájem a síla, k dosažení politických cílů lze užít jakékoli prostředky. (DMM, s. 44–45.)

Makarenko Anton Semjonovič (1888–1939), ruský pedagog a spisovatel, od roku 1903 učitel, organizátor pracovní kolonie pro mladé provinilce, později dětské komuny; centrem jeho zájmu byla kolektivní výcho-

va; autor románů *Začínáme žít*, *Vlajky na věžích*. (ESP, s.126–127.)

manželství, formy i obsah manželství jsou kulturně (sociálně a historicky) vysoce variabilní, je proto obtížné postihnout veškeré jeho charakteristiky. Nejčastěji se jako znaky manželství uvádí regulace sexuálních vztahů mezi určitými muži a ženami, ekonomická kooperace partnerů, fyzická reprodukce nových členů komunity a jejich enkulturace, zajištění plného sociálního statusu potomkům, a ustanovení sociálně signifikantních vztahů mezi skupinami příbuzných obou partnerů. Nicméně žádný z těchto znaků není univerzálně dominantní, a v některých manželských vztazích může dokonce chybět. Snad nejkompexněji lze možné charakteristiky a obsah manželství vymezit jako: (1) kulturně akceptovaný typ svazku (2) mezi dvěma či více partnery, (3) u něž se předpokládá dlouhodobé trvání, (4) jež je výrazem konformity partnerů vůči sociálním normám, (5) a který transformuje jejich sociální status, (6) implikuje vzájemné (například sexuální a ekonomické) nároky partnerů (a jejich příbuzných) na sebe, (7) implikuje povinnosti a práva k dětem vzešlým z této unie, (8) definuje sociální status těchto dětí, a (9) vytváří vazby mezi příbuznými partnerů. Obecně lze manželství chápat jako jeden z univerzálních mechanismů, kterým kultura reguluje lidskou sexualitu tak, aby byly zajištěny fyzické i symbolické podmínky a činnosti nezbytné pro přežití a reprodukci společnosti. Nejzřetelněji tato regulace vyniká ve variantách incestního tabu, jež zakazovaly určité příbuzné jako sexuální partnery, a v pravidle endogamie (výběr partnera uvnitř sociální skupiny) či exogamie (výběr partnera vně sociální skupiny). Dalším projevem této kulturní manipulace lidskou sexualitou jsou kulturně preferované formy manželství. Manželské formy lze zhruba rozdělit na manželství monogamní, tj. svazek mezi jedním mužem a jednou ženou, a polygamní, tj. svazek mezi více než dvěma partnery. Polygamie může mít formu manželství polygynního, tj. svazku mezi jedním mužem a dvěma a více ženami, polyandrického, tj. svazku mezi jednou ženou a dvěma a více muži, nebo kombinace obou typů, tj. polygynně polyandrického či polygynandrického manželství, tedy v důsledku svazku mezi skupinou žen a skupinou mužů (někdy také nazývaného manželstvím skupinovým). Obě polygynní manželské formy mohou být buď sukcesivní nebo simultánní: manželství může buď začít jako monogamní a posléze do něj může být přibrán další partner, nebo může být rovnou uzavřeno

jako polygynní. Kulturně variabilní jsou nejen manželské formy, ale i pravidla postmaritální rezidence, která specifikují, kde budou manželé bydlet. Můžeme rozlišit rezidenci patrilokální (manželé spolu bydlí v domácnosti otce manžela), matrilokální (manželé spolu bydlí v domácnosti matky manželky), avunkulokální (manželé spolu bydlí v domácnosti bratra matky manžela), amitalokální (manželé spolu bydlí v domácnosti sestry otce manželky), neolokální (manželé založí novou domácnost), bilokální (manželé bydlí střídavě u příbuzných manželky či manžela) a natalokální či duolokální (manželé žijí nikoli ve společné, nýbrž každý ve své původní domácnosti). Právo České republiky zná jen monogamní manželství mezi osobami různého pohlaví. (ESP, s. 37–39.)

Mao Ce-tung (1893–1976), čínský politik a státník, od 1927 účastník občanské války, od 1938 vůdce Komunistické strany Číny, vůdce čínské revoluce 1946–1949 a komunistického režimu v Čínské lidové republice, 1958–1960 iniciátor politiky tzv. Velkého skoku ke komunismu (s nezdarem) a od 1965 Velké proletářské kulturní revoluce s čistkami odpůrců.

Marx Karl (1818–1883), německý filosof, politik, ekonom (*Kapitál*), revolucionář (zakladatel vědecké teorie komunistického hnutí a tzv. první Internacionály). (ESP, s. 33–34.)

marxismus, myšlenkový systém, zahrnující filosofii dialektického a historického materialismu (nauku o střídání společensko-ekonomických řádů), politikou ekonomikou kapitalismu (založenou na pracovní teorii hodnoty a teorii nadhodnoty) a takzvaný vědecký komunismus (soubor politických doktrín o proletářské revoluci a diktatuře proletariátu); vytvořili jej Karl Marx (*viz*) a Friedrich Engels.

Masaryk Tomáš Garrigue (1850–1937), český filosof, sociolog, politolog, profesor filosofie na české univerzitě v Praze, poslanec rakouského parlamentu, vedoucí politik v odboji proti Rakousku-Uhersku, první prezident ČSR (1918–1935). Jako filosof se snažil spojit základní pozitivistickou orientaci s necírkevním protestantismem a prvky platonismu, později kantovství, vždy se silným etickým akcentem. Filosoficko-sociologický rozbor duchovních krizí moderního člověka a dějinně filosofické analýzy smyslu českých a světových dějin se staly základem jeho reformismu, zaměřeného jak proti „teokracii“ (polofeudálnímu absolutismu Rakouska-Uherska a carského Ruska), tak i proti „revolucionismu“. Reagoval pružně na všechny základní ideové problémy své doby: krize

společnosti (*Sebevražda*, 1881), úloha vědy a umění (*Základové konkrétní logiky*, 1885, *O studiu děl básnických*, 1884), filosofie českých dějin (například *Česká otázka – Naše nynější krize*, 1895), problémy náboženství a etiky (například *Moderní člověk a náboženství*, 1896–1898, *Ideály humanitní*, 1901), rozvoj dělnického hnutí (*Otázka sociální*, 1898), Rusko (*Russland und Europa*, 1913, česky několikrát 1913–1933), první světová válka a poválečné uspořádání světa (například *Světová revoluce*, 1925, *Cesta demokracie*, 1934). Proslulým ve veřejnosti se stal zápasem proti šovinismu (*Rukopisy*), antisemitismu (hilsneriáda), klerikalismu a zvláště svým bojem za ustavení samostatné ČSR. (ESP, s. 53–54.)

masová média (z anglického *mass media*, „prostředky hromadné komunikace“), informační prostředky, tvořené tiskem, rozhlasem, televizí, internetem, tiskovými agenturami, dokumentárním filmem; působí šířením informací a kultury na nejširší veřejnost; lze je třídit: a) podle působení na smysly (vizuální, auditivní, audiovizuální); b) podle možnosti časové volby příjemce: buď je volí příjemce sám (tisk, internet), nebo je vázán na program (rozhlas, televize, kino); c) podle prostředí příjmu (příjem individuální, sálové uspořádání – například kino). (ESP, s. 131–141.)

materialismus, ve filosofii názor, že hmota (materia) je prvotní a základní a vědomí (duch) druhotné a z ní odvozené; rozlišuje se mimo jiné materialismus metafyzický (hmota se nevyvíjí) a materialismus dialektický (hmota a na ní závislé a v ní existující vědomí se vyvíjí); v etice hmotarství, tj. holdování tělesným požitkům.

Možný Ivo (1932), český sociolog, profesor sociologie na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, zabývající se problematikou sociálních změn, sociologií práce a zvláště sociologií rodiny. (ESP, s. 42–44.)

Mussolini Benito (1883–1945), italský novinář, politik a státník; 1919 zakladatel a vůdce fašistického hnutí, 1922 si pochodem na Řím vynutil jmenování předsedou vlády, 1925 nastolil otevřenou fašistickou diktaturu, agrese proti Habeši 1935–1936, 1939 anexe Albánie.

náboženství, vztah člověka k transcendentnu, na němž je závislý, a dále souhrn projevů této závislosti; náboženství teistická (uctívání boha, bohů) a neteistická (uctívání něčeho nebožského – buddhismus, taoismus); náboženství polyteistická (uctívání více bohů), monoteistická (uctívání jednoho boha); nábo-

ženství kmenová, národní (hinduismus, judaismus, šintoismus), nadnárodní a světová (buddhismus, islám, křesťanství); opakem je ateismus.

Nasreddin Hodža, turecký hrdina komicko-satirického lidového vyprávění, jehož postava vyrostla z příběhů kolem dvou historických osob: Nasreddin Hodža (zemřel 1284/1285) z Akšehiru v Malé Asii a vojevůdce Nasreddin Mahmud.

Nietzsche Friedrich (1844–1900), německý iracionalista a voluntarista, v etice razící „přehodnocení všech hodnot“ a hlásající „právo silných“ s jejich „vůli k moci“ a s úsilím vytvořit „nadčlověka“; hlavní spis: *Tak pravil Zarathustra*. (DMM, s. 100–101.)

Nozick Robert (1938), americký filosof, etik, stoupenec radikálního liberalismu, ostrý kritik teorie sociální spravedlnosti J. Rawlse.

obrst, obršt, plukovník v bývalé c. k. rakousko-uherské armádě.

Oppenheimer Jacob Robert (1904–1967), americký fyzik, vedoucí od roku 1943 práce na výrobě atomové bomby v Los Alamos v USA.

Organizace Spojených národů (zkratka OSN, anglicky United Nations, zkratka UN), mezinárodní organizace, založená roku 1945 na konferenci v San Franciscu padesáti státy, včetně ČSR; sdružuje většinu států světa (1995 184 členů, dnes už víc); cílem OSN je udržovat mezinárodní mír a rozvíjet spolupráci mezi národy a státy; hlavní orgány OSN: Valné shromáždění, Rada bezpečnosti, Hospodářská a sociální rada, Poručenská rada, Mezinárodní soudní dvůr a Sekretariát v čele s generálním tajemníkem.

OSN, viz Organizace Spojených národů.

osobnost, hypotetický souhrn, systém psychických vlastností, které jsou biologicky determinovány, ale utvářejí se v průběhu života jednotlivce v interakci s okolím; různými psychology je osobnost chápána různě; v sociologickém pojetí jako soubor sociálních rolí, které člověk vykonává podle očekávání v situaci a tím zaujímá své sociální místo.

pacifismus, světonázorová doktrína a protiválečné hnutí, odmítající jakékoliv války a stavící se za řešení sporných problémů mírovou cestou.

Patočka Jan (1907–1977), český fenomenolog a humanista, podle něhož moderní člověk pobývá jednak ve svém přirozeném světě, jednak ve světě, který pro něho vytvořila moderní přírodověda; filosofie ve své nejvlastnější podobě je dle něho starostí o duši. (DMM, s. 156–157.)

patriarchát, forma společenské struktury založená

na příbuzenských skupinách a dědičné posloupnosti v mužské (otcovské, otec, v latině *pater*) linii; významné postavení mužů v mocenských strukturách; opakem patriarchy je matriarchát (vláda žen – matek).

Platon (427–347 př. n. l.), řecký filosof, objektivní idealista (pravými jsoucny jsou nadsvětelné ideje, věci jsou jen jejich stíny); v Athénách založil Akademii; napsal 25 dialogů, v nichž hlavní postavou je jeho učitel Sókratés (viz) (*Kriton, Politeia, Filebos* atd.). (DMM, s. 12–17.)

politika, veřejná aktivita sloužící k usmiřování rozdílných zájmů, jež garantuje rozumnou stabilitu a pořádek; politika má svoji strukturální (*polity*), procesualní (*politics*) i obsahovou (*policy*) dimenzi; spočívá v účasti politických subjektů (stran, skupin, jedinců) na státních záležitostech; nástrojem k prosazení zájmů a cílů je politická moc, o jejíž získání politické subjekty usilují různými (násilnými, demokratickými) prostředky.

politologie, společenská věda o politice; předmětem je fungování státu, politických systémů, mocenských a vládních institucí, uspořádání vztahů mezi jednotlivcem, společností a státem, vztahy nadřazenosti a podřízenosti, politické chování lidí, moc a autorita, vztahy mezi státy; formativní počátky politologie jsou v prostředí starověkých civilizací, zejména v antickém Řecku a v Číně; jako moderní věda byla politologie ustavena koncem 19. století ve Spojených státech.

právní stát, princip zákonnosti ve státě, kdy stát je vázán právem; koncepce právního státu vznikla v první polovině 19. století v Německu; právní stát je stát určený dvěma základními předpoklady: zaprvé bezvýjimečným panstvím zákona, který zavazuje všechny státní orgány, a zadruhé zákonností realizace veškeré státní moci.

právo, a) objektivní právo – souhrn norem upravujících chování lidí; jejichž zachování lze vynutit státní mocí; v právním systému kontinentálním se právo tradičně dělí na soukromé a veřejné, od novověku též na jednotlivá právní odvětví, například právo trestní, občanské; hmotné (materiální) právo – upravuje subjektivní práva a povinnosti (jejich vznik, změnu, zánik), procesní (formální) právo – řízení před státními orgány, zejména před soudy; b) subjektivní právo – objektivním právem (hlavně zákony) garantovaná míra možného chování oprávněné osoby. (ESP, s. 51–59.)

princip, základ, zásada, výchozí myšlenka, základní zákon; pevné a nepochybné východisko, z něhož je

odvozována teorie; ve speciálních vědách východisko, jež je neověřitelné v rámci dané disciplíny; filosofie takový všeobecný princip stále marně hledá a stále více nalézá své poslání v kladení otázek, než v odpovědích na ně.

Proudhon Pierre Joseph (1809–1865), francouzský filosof a teoretik společenského vývoje, přívrženec anarchismu, politický reformista s utopickými představami o ideální společnosti malovýrobců se směnou bez peněz a s úvěry bez úroků.

psychopatie, soubor povahových odchylek trvalého rázu, podmíněných geneticky; je hraničním stavem mezi zdravím a nemocí.

pucflek (řidčeji pucák), důstojnický sluha v c. k. rakousko-uherské armádě.

raport, pravidelné úřední jednání, konané u všech velitelství, rotou počínaje, při němž se služební věci (například prosby a stížnosti, vyšetřování, pochvaly a tresty apod.) vyřizovaly za přítomnosti velitele a jeho pobočníka (u roty výkonného rotmistra) ústně.

Rawls John (1921), americký filosof, profesor na Harvardské univerzitě, zabývající se ve své rozsáhlé studii *Teorie spravedlnosti* zaprvé spravedlností jako fairness (slušnost, poctivost), principy spravedlnosti, svobodou, a zadruhé rozdělováním, povinnostmi a závazností, dobrotou jako racionalitou aj. (DMM, s. 100.)

revoluce (z latinského *revolutio*, „odvalování, otáčení, násilný návrat“), je na rozdíl od postupných vývojových změn v rámci evoluce náhlý, prudký a radikální vývojový skok, vedoucí k podstatné změně předchozího stavu; politologie (*viz*) ji chápe jako násilnou změnu dosavadních společenských poměrů, spojenou obvykle se změnou politické moci.

revoluce vědecká, termín amerického filosofa vědy Thomase S. Kuhna pro jednu ze dvou fází vývoje vědy, vyznačující se změnou jednoho paradigmatu (vzorce apod.) v nové paradigma; revoluce vědecká je vyvolána zjištěním, že staré paradigma přestává být adekvátním rámcem pro vědeckou práci, k čemuž dochází pod tlakem kumulujících se anomálií ve fázi tzv. vědy normální.

Richta Radovan (1924–1983), český filosof, od roku 1954 ve Filosofickém ústavu ČSAV, od roku 1966 v cele mezioborového vědeckého týmu pro výzkum společenských a lidských souvislostí vědecko-technické revoluce; výsledkem byla kolektivní publikace *Civilizace na rozcestí* (1966), přeložená do několika světových jazyků.

Richter Václav (1940–1999), český učitel a spisovatel;

autor veršů, mikropovídek, pověstí z kraje pod Pálavou atd., sběratel žákovských perliček a kantorských „překlepů“ (více než 15.000 ve 130 tematických pásmech).

rodina, společenství osob spjatých manželstvím či pokrevním příbuzenstvím; tzv. malá rodina je tvořena manželským párem a jeho potomky, velká rodina minimálně třígeneračním společenstvím lineárních potomků. (ESP, s. 40–44.)

Rousseau Jean Jacques (1712–1778), francouzský filosof-osvícenec, kritizující kulturu a civilizaci jako příčiny úpadku mravů a neštěstí lidstva; spisy: *O původu nerovnosti mezi lidmi*, *Společenská smlouva*, *Emil* aj. (DMM, s. 70–72.)

Ruskin John (1819–1900), anglický estetik, kritik a teoretik (*Modern Painters*), stoupenec preraffaelistů, ovlivnivší vznik hnutí Arts and Crafts (80. léta 19. století) a usilující o zkvalitnění uměleckých řemesel a průmyslu.

samizdat (z ruského *samoje izdatel' stvo*), ručně psaný, psacím strojem nebo nějakou jinou technikou rozmnožený text, který nemohl být legálně (oficiálně) vydán z politicko-ideologických nebo i ekonomických důvodů.

Sandová George, baronka Dudevantová (1804–1876, vlastním jménem Aurore Dupinová), francouzská spisovatelka, autorka románů feministických (například *Valentina*), sociálních (například *Vandrovní tovaryš*) a s náměty z českých dějin (*Consuelo*).

Seton Ernest Thompson (1860–1946), kanadský cestovatel, přírodovědec a spisovatel, zakladatel první organizace mládeže na světě Woodcraft's Indians (Indiáni lesní moudrosti). (ESP, s. 144–146.)

sex (pohlaví), pohlavní rozdílnost, motivace i aktivity s ní spojené, hluboce zakotvená přirozenost zájmu o druhé pohlaví vzcházející z biologického instinktu; sexualita sama pak vzniká ze syntézy tělesných (fyziologických) a psychických (pudových i duchovních) složek; uvědomování si vlastní sexuální identity se objevuje kolem 3. roku věku, fyziologicky se utváří zejména v pubertě; formy sexuálního života jsou považovány za biologický stereotyp aktivovaný nejstaršími částmi mozku, proto také jen částečně korigovaný vyšší nervovou činností; svou motivační silou, intenzitou i sociálními důsledky je sex jednou z nejnvýznamnějších stránek člověka i historie. (ESP, s. 11–12.)

Schopenhauer Arthur (1788–1860), německý iracionalistický filosof a pesimista, považující za podstatu člověka (i celé přírody) vůli; ta však člověka vrhá do

největších strastí a bolestí; záchrana je v umění, askezi a soucitu. (DMM, s. 88–90.)

Schweitzer Albert (1875–1965), německý koncertní varhaník a muzikolog, lékař, filosof a publicista, zaměnovší perspektivu kariéry univerzitního učitele a uznávaného teoretika a činitele kultury za africký prales, aby v Lambaréné (francouzské Kongo) v roce 1913 založil a vedl nemocnici; hlasatel „úcty k životu“. (DMM, s. 125–127.)

Smékal Vladimír (1935), český psycholog, profesor Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. Publikoval více než 150 studií z oborů, jimž se výzkumně věnuje – z psychologie osobnosti, psychologické metodologie, psychodiagnostiky a psychologie náboženství. Participoval na několika celostátních učebnicích psychologické metodologie, psychodiagnostiky a posuzování a hodnocení osobnosti žáků. Je autorem řady popularizačních textů a rozhlasových pořadů. Již několik roků je předsedou České společnosti pro logoterapii a existenciální analýzu a členem Americké psychologické společnosti a Mezinárodní rady pro psychologii.

Smith Adam (1723–1790), britský ekonom a filosof-etik skotského původu; čelný představitel klasické politické ekonomie, zastánce hospodářské svobody a volné konkurence, odvozující růst bohatství národa od velikosti trhu a dělby práce; kritik merkantilistické doktríny obchodní bilance a stoupenec svobodného obchodu, chápající národní hospodářství jako systém fungující na sledování individuálních zájmů a koordinovaný „neviditelnou rukou trhu“; v poměru ke státu liberál; mravnost odvozoval z vrozených morálních citů vlastních psychice jednotlivce (*Teorie mravních citů*); hlavní dílo: *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů* (1776). (ESP, s. 65–66.)

socialismus, společenský a hospodářský systém založený na státním (popřípadě družstevním) vlastnictví, centrálně řízeném hospodářství; též ideologie, obhajující podřízení jednotlivce zájmům kolektivu a prosazující, údajně v zájmu sociální spravedlnosti, intenzivní, státem řízené přerozdělování národního důchodu. **socializace**, sociální procesy, v jejichž průběhu si děti osvojují sociální hodnoty a normy a utvářejí si své vlastní „já“.

sociálně tržní ekonomika, pojem, pocházející od německého ekonomy A. Müllera-Armacka; označuje tržní ekonomiku, doplněnou garancemi státu v sociální oblasti a v ochraně konkurenčního prostředí před ekonomickým (případně i politickým) vlivem kartelů

a monopolů; vznikl v poválečném Německu ve snaze prosadit tržní politiku a potlačit silné ekonomické funkce státu z válečného a předválečného období.

sociální, týkající se společnosti, vztahů mezi lidmi ve společnosti; týkající se úsilí o zlepšení, změnu společenských poměrů; týkající se jednotlivce ve vztahu ke společnosti, jeho hmotného zabezpečení a péče o ně.

sociální ekonomie, je tvořena na státu nezávislými organizacemi a podniky, které produkují statky, služby obchodního i neobchodního charakteru s cílem sociálním; podniky, které uplatňují demokratickou účast svých členů a zaměstnanců; podniky sledující cíle solidarity a obecného zájmu a nerozdělující svůj zisk mezi podílníky (akcionáře).

sociální hledisko, přihlédnutí k sociálním okolnostem daného problému či jevu.

sociální nouze, stav, kdy se občan z nejrůznějších důvodů (nezletilost, zdravotní postižení, neplnoprávnost, selhání rodiny apod.) není fakticky schopen se o sebe sám postarat.

sociální organizace, v širším pojetí se překrývá s institucí jako způsobem, jakým lidé v dané kultuře dělají určitou věc; v užším významu chápána jako způsob (typ) sociálních vztahů, který umožňuje koordinovat aktivitu většího počtu osob k dosažení určitého cíle; sociální organizace se dělí: a) neformální, tvořené takovými formami lidské kooperace (rodina, gang aj.), které se neřídí věcnými, formalizovanými předpisy, nýbrž působí na základě permanentního vyjednávání a vymezování mezosobních závislostí a vztahů; b) formální čili uměle zřízené útvary, které umožňují koordinovat aktivitu většího počtu osob k dosažení určitého cíle; všechny sociální organizace jsou si formálně, bez ohledu na typ provozované aktivity, podobné základními zásadami své výstavby (vymezení cílů, hierarchické uspořádání, způsob komunikace i kontroly činnosti a vztahy vůči vnějšímu prostředí).

sociální postavení, sociální identita jedince v dané skupině nebo společnosti.

sociální služby, nástroj k řešení sociálních potřeb lidí, zvláště stavu sociální krize; řadíme sem sociální poradenství, pečovatelskou službu, ústavní sociální péči, sociální pomoc poskytovanou v azylových zařízeních a zabezpečující podmínky pro přežití.

sociální stát, viz stát blahobytu.

Sokrates (kolem 469–399 př. n. l.), řecký filosof; účastnil se veřejného života v době rozkvětu Athén i za peloponéské války, v níž vynikl statečností; příkladný postoj osvědčil zejména po svém odsouzení k smrti

„za bezbožnost“; blaženost člověka podle něho může být založena jedině na ctnostech, souvisejících bytostí s věděním; německý filosof Karl Jaspers řadí Sokrata mezi čtyři tzv. směr udávající postavy světových dějin (vedle Buddha, Konfucia a Ježíše).

spravedlnost, jedna ze základních hodnot evropské tradice, podle které má každý dostat, co mu náleží; rozlišuje se spravedlnost formální (právní) a materiální (morální, politická), které nemusí být nutně v souladu; lze ji dělit též na distributivní (přerozdělovací, například prostřednictvím daní), korektivní (trest za přestupek) a procesuální (demokratická pravidla, ochrana při procesu).

Stalin Josif Vissarionovič (1879–1953, vlastním jménem Džugašvili), sovětský politik a státník gruzínského původu; od počátku 20. století zapojen do revolučního socialistického hnutí, několikrát vězněn, jeden z organizátorů bolševické revoluce 1917, 1923–1929 v boji po nástupnictví po V. I. Leninovi (*viz*) odstranil jako generální tajemník (od 1922) své konkurenty; 1929 po porážce skupiny N. I. Bucharina zaujal postavení diktátora; po roce 1929 inicioval a řídil tzv. druhou bolševickou revoluci (industrializaci, kolektivizaci zemědělství, masový teror); za jeho vlády byl prohlouben totalitní ráz sovětské moci.

stát blahobytu, prototyp sociálně spravedlivého státu, ve kterém je snaha o dosažení sociální harmonie v rámci celé společnosti, pomoc státu lidem v nouzi, zajištění sociálních jistot, přijímání dalších prvků sociálního zabezpečení.

stát národní, politické společenství jednoho národa bez jiných etnik (nebo s početně nevýznamnými etniky) oddělené od jiných národních států přesně stanovenými hranicemi. V národních státech mají vlády rozsáhlé pravomoci, ovlivňující řadu stránek života svých občanů, a vytvářející zákony, jež se vztahují na každého, kdo žije v prostoru vymezeném jejich hranicemi.

Suttner Bertha von, původem hraběnka Kinská (1843–1914), rakouská spisovatelka a humanistka; ve svých čtyřiceti letech našla svůj životní cíl – „20. století bez válek“; proto napsala jako jednu ze svých čtyřiceti knih román *Die Waffen nieder!*; v roce 1905 jako první žena dostala Nobelovu cenu za mír.

svědomí, v nejobecnějším smyslu reakce jedince na mravní principy a normy jednání ve své skupině; v užším smyslu jde o osobní přesvědčení, založené na nezpochybnovaném přijetí určitých morálních norem jako měřítko posuzování zejména vlastního chování;

k dobrému nabádá a schvaluje je, před špatným varuje (a pokud k němu přece jen dojde, dostávají se výčitky svědomí); někdy dochází ke konfliktu svědomí a povinnosti zvnějšku.

Sviták Ivan (1925–1994), český filosof a publicista; od roku 1949 přednášel dějiny filosofie na Vysoké škole politických a hospodářských věd, 1954 přešel do Kabinetu pro filosofii ČSAV a pak do Filosofického ústavu ČSAV; od poloviny 50. let se dostával do konfliktů s dogmatiky a aparátčičky hlavně v otázce spojení socialismu a demokracie; po srpnu 1968 emigroval do USA, kde učil na univerzitě v Chiku, 1990 se vrátil; za jednu ze základních hodnot považoval integritu vlastní osobnosti člověka.

Svojsík Antonín Benjamin (1876–1938), český pedagog, profesor tělocviku; inspirován anglickým skautingem vypracoval český výchovný systém junáctví. (ESP, s. 150–151.)

šikovatel, v c. k. rakousko-uherské armádě nejvyšší poddůstojnická hodnost (vyšší než četař – cuksfíra) a nižší než kadet, odpovídající asi čs. hodnosti rotmistra.

Šmarda Jan (1930), český biolog, profesor Biologického ústavu Lékařské fakulty Masarykovy univerzity v Brně a dlouholetý proděkan LF MU, její vědecké rady a vědecké rady Masarykovy univerzity. Zabývá se zejména obecnou mikrobiologií a molekulární biologií, věnuje se též vědeckonaučné literatuře a popularizaci vědy a umění. Publikoval několik set článků a statí v našich a zahraničních časopisech a několik knižních publikací, nejnověji: *Člověk v proudu dědičnosti: Geny v lidském zdraví a nemoci* (Praha 1999). Za své dílo získal řadu ocenění, mj. Cenu města Brna pro rok 2000 v oboru přírodní vědy.

špangle, bolestivý tělesný trest v c. k. rakousko-uherské armádě, spočívající v připoutání levého (pravého) zápěstí k pravému (levému) kotníku na 24 až 48 hodin.

Táborský Václav (1928), americký filmař, režisér, spisovatel a pedagog českého původu; natočil 80 dokumentů, několik komedií atd.; roku 1968 emigroval se ženou do Kanady, kde psal knížky a učil na univerzitě mladé kanadské filmaře, režíroval české ochotníky v Torontu a přispíval do krajských časopisů.

technika, od řeckého pojmu *techné* s významy dovednost (umění) nejen v řemeslech, ale i v umění, lékařství apod.; později byl pojem technika zúžen na nástroje, k nimž v novověku přibýly stroje a ve 20. století automatizace a computerizace; tento vývoj přinesl

i nezamýšlené rizikové důsledky pro člověka, společnost, přírodu.

Teller Edward (1908), americký fyzik maďarského původu, 1935 emigroval do USA; práce v jaderné a plazmové fyzice, účast na výrobě vodíkové bomby.

tělesná kultura, úroveň poznatků, činností a zvyklostí v dané společnosti, souvisejících s pěstováním těla a se všestrannou péčí o tělesný rozvoj člověka; zahrnuje tělesnou výchovu (tělocvik), sport a pohybovou rekreaci; tvoří jednotu s kulturou duchovní už od antiky (ideál kalokagathie, tj. člověka krásného tělesně a dobrého duchovně). (ESP, s. 142–158.)

Tomáš Akvinský (1225–1274), italský dominikánský mnich, v jehož díle *Summa theologiae* vrcholí církevní středověká filozofie a scholastický výklad základních kategorií systému Aristotelova (*viz*); za morální cíl člověka pokládá úplný rozvoj jeho podstaty, která spočívá v jeho rozumnosti. (DMM, s. 36–37.)

třída sociální, skupina jedinců, kteří mají obdobné sociální pozice a status (životní styl, prestiž, práva, autoritu, ale například i majetek, příjmy, vzdělání); vyznačuje se značnou vnitřní diferenciací a sociální mobilitou, proto v definicích třídy panuje značná různorodost; nejznámější je pojetí Karla Marxe (*viz*), který použil kritérium vztahu lidí k výrobním prostředkům, a podle toho rozlišoval třídy vykořisťovatelské a třídy vykořisťovaných, kteří spolu vedou třídní boj; ten má podle Marxe vyústit ve společnost beztřídní.

typologie, vědecká metoda, založená na rozčleňování objektů a jejich seskupování pomocí zobecněného modelu nebo typu; dále též výsledek takového postupu; typologický způsob myšlení se uplatňuje hlavně v oborech zkoumajících složité a různorodé objekty (v biologii, psychologii, sociologii, jazykovědě, geografii, archeologii aj.).

Tyrš Miroslav (1832–1884), český historik, pedagog a veřejný činitel, profesor dějin umění na Univerzitě Karlově v Praze, teoretik tělesné výchovy a spolužakladatel Sokola (1862). (ESP, s. 142–143.)

umění, v původním významu (řecky *techné*, latinsky *ars*) zručnost, tvůrčí postup, vycházející ze svobody a rozumu, v užším smyslu – jako svobodná umění – byly označovány ve středověku disciplíny filosofických fakult (gramatika, rétorika, logika, aritmetika, geometrie, astronomie a hudba); později se jako krásné umění označuje přímo snaha o vytváření krásy (různé způsoby interakce s okolím, vyjádření názoru nebo nálady, snaha předat poselství, vstupování do světa, dokonce vytváření nové skutečnosti: umění výtvarné,

slovesné, hudební, pohybové aj). (ESP, s. 108–113.)

uvázání, trest v c. k. rakousko-uherské armádě – svázání rukou vojáka za zády a jeho vytažení přes větev, hák apod. nahoru tak, aby se dotýkal země jen špičkami nohou.

Vavilov Nikolaj Ivanovič (1887–1943), ruský genetik, experimentální botanik a zeměpisec, zakladatel vědeckých metod šlechtění rostlin; vypracoval teorii světových center původu užitkových rostlin; za Stalina popraven.

věda, druh systematického poznávání, odlišného už v antice od všeobecné filosofie, a systemizovaný počátkem novověku, kdy se zformovaly jednotlivé disciplíny, obvykle se speciálním předmětem zkoumání a se speciální originální metodologií; věda se vyvíjela od pozitivistického pojetí fakticity přes formalizační pokusy logického pozitivismu a historizující vývojové hledisko a dospěla koncem 20. století k falzifikacionismu Karla R. Poppera („Vědecký poznatek je takový, který je vyvratitelný“) a k postmodernistickému zpochybnění možnosti univerzalizmu celé novověké vědy (i když vznikají pokusy o „teorii všeho“). (ESP, s. 114–121.)

vojenství, souhrn vojensky organizovaných, vyzbrojených a vycvičených sil a vojenských technických prostředků, jakož i vědeckých poznatků (vojenská věda) k pochopení a prosazení politických zájmů státu (vojenská doktrína) vojenskými prostředky (vojenské umění, tj. strategie, operační umění a taktika, a vojenská technika – dnes i ABC zbraně). (ESP, s. 60–62.)

výchova, proces záměrného a soustavného formování osobnosti dětí a mládeže, v součinnosti rodiny, školy a společnosti; připravuje člověka k seberealizaci a k aktivní účasti na životě společnosti; výchova úzce souvisí se vzděláváním; v současnosti nabývá na významu celoživotní proces vzdělávání a výchovy člověka. (ESP, s. 122–158.)

Weber Max (1867–1920), německý sociolog, zabývající se otázkami vzniku kapitalismu v souvislosti s náboženskými etickými proudy (s protestantismem, kalvinismem). (ESP, s. 51–52.)

Wiener Norbert (1894–1964), americký matematik, zakladatel kybernetiky.

zdraví, podle definice Světové zdravotnické organizace (WHO) stav tělesné, duševní a sociální pohody, který je výsledkem souladu ve vzájemném působení organismu a prostředí; nejde tedy o pouhou nepřítomnost nemocí. (ESP, s. 13–17.)

Zoščenko Michail Michajlovič (1895–1958), ruský

prozaik, jeden z nejvýznamnějších ruských humoristů 20. století, autor satirických povídek a novel (*Povídky pana Modrobřichova, Bleděmodrá kniha* aj.)

Žák Jaroslav (1906–1960), český spisovatel a filmový scenárista, autor humoristických a dobrodružných knih čerpaných ze středoškolského, trampského a sportovního prostředí (*Študáci a kantoři, Bohatýrská trilogie, Dobrý borec Antonín*).

Ždanov Andrej Aleksandrovič (1896–1948), ruský filosof, ideolog, politik a státník; 1934–1944 v čele leningradské stranické organizace, od 1944 se zabývá zvláště ideologickými otázkami – problémy marxisticko-leninské filosofie (kritika Alexandrovových *Dějin filosofie*), hudby (Prokofjeva aj.) a literatury (odsouzení humoristy Zoščenka a básnířky Anny Achmatové).

životní prostředí, soubor všech vnějších podmínek (přírodních i společenských), které obklopují jedince, poskytují mu podmínky k životu, jsou jím ovlivňová-

ny a samy na něj působí (například zkaženou půdou, vodou, ovzduším, ozónovou dírou); společenské prostředí se člení na makroprostředí (sociálně ekonomický systém společnosti) a na mikroprostředí (rodina, školní, studijní, pracovní a jiné kolektivy); v současnosti stále víc vystupuje do popředí úsilí o vytvoření biofilního prostředí člověka jako základny pro trvale udržitelný život – rozvoj. (ESP, s. 18–28.)

životní styl (způsob života), charakteristika sociálních, ekonomických, ale zejména rodinných, zvykových, pracovních a jiných běžných denních okolností, návyků a oblastí činnosti člověka; souvisí se vzdělaností (světovým a životním názorem), úrovní zájmů, socioekonomickým zařazením, členstvím v různých skupinách i s účastí na životě společnosti; významně je formován tradicemi národa, země i jejich hodnotovou orientací; typy životního stylu: konzumní, parazitní, pasivní, aktivní, tvůrčí aj.

16. Rejstřík

A

Anzenbacher 21, 52, 71, 113, 123
apartheid 32, 123
Aristotelés 123
autismus 17, 123
autorita 123, 129

B

Bacon 123
Baden-Powell 59, 123
Bayet 12, 15, 80, 113, 123
Bell 98, 99, 123
Bentham 123
Berdajev 42, 113, 123
Bláha 12, 28, 52, 55, 71, 72, 77, 96, 108, 113, 120, 123
Boccaccio 12, 89, 113, 124
Brecht 26, 114, 124
Bruno 118, 124
burš 124

C

Carter 36, 124
Cetl 12, 90, 102, 114, 124
Clausewitz 12, 35, 78, 114, 124
Comte 21, 124
Coubertin 59, 114, 124
Cvekl 52, 114, 124

D

Derrida 124
Descartes 124

Dewey 12, 84, 85, 114, 124
Diderot 12, 100, 114, 124
Dilthey 51, 124
Dubček 124
Dunant 36, 124

E

Einstein 11, 12, 39, 40, 81, 97, 114, 124
ekonomie 42, 45, 114, 116, 120, 124, 131
ekonomika 11, 35, 39, 46, 119, 120, 124, 131
Engliš 42, 124
etika 11, 21, 34, 43, 45, 51, 52, 69, 71, 72, 108, 113,
114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 125
eutanasie 63, 119, 122, 125

F

feminismus 125
Fichte 46, 115, 125
filosofie 11, 12, 21, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 69, 71,
83, 101, 107, 108, 113, 114, 115, 116, 117, 120,
121, 124, 125, 126, 128, 129, 130, 132, 133, 134
Freud 12, 73, 89, 115, 125

G

Galileo 125
globalistika 125
Gottwald 125

H

Hajn 12, 99, 125
Hašek 12, 94, 115, 125

Hausmann 12, 94, 115, 125
Hayek 42, 116, 125
hédonismus 45, 125
Hegel 125
Heidegger 42, 116, 126
Heinemann 52, 116, 126
Hitler 33, 40, 67, 126
hodnota 126

Ch

Chamberlain 36, 126

I

informace 76, 126

J

Janet 116, 126
Jankowski 52, 116, 126
Jícha 13, 103, 116, 126

K

Kádner 56, 116, 126
Kalvín 43, 44, 49, 126
Kant 26, 36, 52, 116, 125, 126
kasárník 126
King 36, 126
klenčubunky 95, 126
Kohlberg 18, 19, 117, 126
Kohout 13, 104, 117, 126
Komenský 36, 42, 56, 117, 126
komisárek 126
Koperník 126
Kovalevská 96, 126
kozelec 126
Küng 15, 66, 67, 117, 126
Kunovská 12, 96, 117, 126

L

legalita 126
Leibniz 126
Lenin 33, 35, 127
lénunk 127
Leopold 114, 117, 127
Lévinas 114, 117, 127
libido 127
Loevinger 117, 127
Lorenz 64, 66, 117, 127
lustrační zákon 127
Lysenko 127

M

Machiavelli 32, 33, 118, 127
Makarenko 28, 127
manželství 11, 15, 23, 24, 25, 26, 28, 55, 74, 76, 114,
121, 127
Mao Ce-tung 66, 128
Marx 128
marxismus 128
Masaryk 21, 31, 32, 58, 68, 118, 128
masová média 128
materialismus 128
Možný 118, 128
Mussolini 33, 128

N

náboženství 11, 47, 48, 49, 52, 65, 67, 75, 76, 115,
117, 121, 125, 128, 131
Nasreddin Hodža 101, 129
Nietzsche 33, 129
Nozick 129

O

obrst 94, 129
Oppenheimer 39, 40, 129
Organizace Spojených národů 129
OSN 12, 27, 35, 36, 75, 76, 77, 86, 114, 129
osobnost 18, 48, 75, 77, 83, 124, 129

P

pacifismus 35, 129
Patočka 12, 69, 82, 119, 129
patriarchát 129
Platon 12, 74, 75, 119, 129
politika 11, 15, 31, 35, 36, 58, 68, 69, 72, 77, 78, 113,
123, 129
politologie 129, 130
právní stát 32, 129
právo 11, 18, 24, 25, 31, 32, 35, 47, 60, 75, 76, 77, 78,
81, 84, 86, 125, 129
princip 44, 59, 81, 83, 125, 129
Proudhon 46, 130
psychopatie 130
pucflek 130

R

raport 130
Rawls 130
revoluce 35, 43, 66, 120, 128, 130, 132
revoluce vědecká 130
Richta 120, 130
Richter 12, 102, 120, 130

rodina 11, 23, 26, 31, 114, 116, 118, 121, 125, 130,
131, 134
Rousseau 42, 46, 120, 130
Ruskin 130

S

samizdat 48, 130
Sandová 130
Seton 59, 130
sex 11, 23, 28, 89, 93, 114, 130
Schopenhauer 58, 120, 130
Schweitzer 25, 120, 131
Smékal 17, 18, 121, 131
Smith 12, 79, 121, 123, 131
socialismus 116, 131
socializace 131
sociální 15, 17, 18, 19, 21, 23, 24, 25, 31, 33, 46, 49,
63, 64, 71, 72, 76, 77, 108, 113, 115, 116, 117,
121, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 131,
132, 133
Sókratés 129, 131
spravedlnost 32, 36, 45, 57, 64, 78, 115, 132
Stalin 33, 48, 67, 132
stát blahobytu 131, 132
stát národní 132
Suttner 132
svědomí 11, 12, 17, 18, 21, 24, 25, 32, 39, 40, 48, 51,
63, 76, 77, 78, 80, 82, 83, 84, 95, 114, 115, 132
Sviták 121, 132
Svojsík 59, 132

Š

šikovatel 132
Šmarda 12, 85, 121, 132
špangle 94, 95, 132

T

tělesná kultura 12, 55, 133
Táborský 12, 97, 121, 132

technika 11, 39, 42, 43, 118, 132, 133
Teller 39, 133
Tomáš Akvinský 35, 133
typologie 133
Tyrš 59, 121, 133

U

umění 11, 41, 42, 47, 48, 49, 52, 59, 65, 77, 85, 94,
100, 101, 105, 114, 115, 118, 120, 121, 124,
125, 128, 131, 132, 133
uvázání 133

V

věda 11, 15, 39, 40, 42, 47, 65, 71, 77, 80, 81, 86, 97,
113, 124, 129, 133
Vavilov 41, 133
vojenství 11, 15, 31, 33, 47, 118, 119, 133
výchova 12, 23, 32, 55, 65, 85, 108, 113, 114, 117,
127, 133

W

Weber 34, 45, 122, 133
Wiener 42, 133

Z

Zoščenko 12, 48, 95, 122, 133

Ž

Žák 13, 57, 102, 122, 134
Ždanov 48, 122, 134
životní prostředí 12, 63, 66, 134
životní styl 133, 134

17. Poděkování

Považuji za svou milou povinnost poděkovat vedoucímu Katedry antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně prof. PhDr. Jaroslavu Malinovi, DrSc. a zároveň editorovi Edice Scientia za „zelenou“ k napsání tohoto textu a za jeho cenné konzultace a vynikající odbornou pomoc a spolupráci. Dále za rady, případně za zapůjčenou literaturu, profesorům Masarykovy univerzity PhDr. Milanu Jelínkovi, CSc., PhDr. Vladimíru Smékalovi, CSc., JUDr. Petru Hajnovi, CSc., a z Vojenské akademie v Brně doc. PhDr. Antonínu Goňcovi, CSc., jakož i RNDr. Bohumile Vlachové z Pedagogické fakulty

MU. Z Moravské zemské knihovny v Brně pak děkuji za rešerše literatury po roce 1996 PhDr. Martě Skácelové, a obzvláště Ing. Marii Matouškové, a za pracné doplnění bibliografických údajů ze zahraničních knihoven PhDr. Evě Kmoníčkové, za technickou pomoc pak paní Miluši Kuklové a ing. Jaroslavu Lahodovi z Jundrova. Last but not least děkuji za kritické připomínky a doporučení své první čtenářce – své obětavé ženě Ing. Ludmile Sedlákové.

V Brně 12. března 2004
Doc. PhDr. Jiří Sedlák, CSc.